

Középeurópa

Társadalomtudományi Társaságnak szinte hagyományosan nevezhető szokása, hogy a magyar közéletet mozgató eszmei áramlatokat vagy gyakorlati törekvéseket, ha azok újat vagy mélyreható változást ígérnek, a szociológia és résztudományai világításába helyezni igyekeznek. Másfél évtized óta alig volt a magyar közéletnek fontosabb kérdése, amelynek tisztázásához a Társaság széleskörű ankétek és viták útján hozzá nem járult, és akárhány, amelyet épp e viták az érdeklődés homlokterébe ne állítottak volna.

Középeurópának a szövetséges államok publicisztikájában sokat hajtogatott problémáját is jó régen óhajtottuk minálunk is napirendre tűzni. Sajnos, a Társaságnak számos tevékeny tagját vonta el a háború, és százféle munka súlyos terhe nehezedik az itthonmaradottakra. Több fölkért előadó végül is lemondott, s így nem tehattük meg azt, amit eredményes vita fontos módszertani föltételének tartunk: hogy a kitűzött kérdést legelőbb lehetőleg az affirmatív, a pozitív beállításban ismerje meg a hallgatóság. Ennek ellenére is sem az érvek gazdagságában, sem a hallgatóság érdeklődésében nem volt hiány.

A vita a következő sorrendben és napokon folyt le:

február 22-én és 26-án: dr. Kunfi Zsigmond előadó,

március 4-én: dr. Giesswein Sándor, dr. Szabó Ervin,

7-én: dr. Szabó Ervin, dr. Jászi Oszkár,

„ 11-én: dr. Szende Pál,

„ 14-én: Ignótus, dr. Katona Sándor, dr. Pályi Ede,

„ 18-án: Vágó József, dr. Ágoston Péter,

„ 22-én: Vámos Jenő, dr. Rónai Zoltán,

„ 29-én: Dániel Arnold,

április 2-án: dr. Kunfi Zsigmond előadói és dr. Szabó

Ervin elnöki zárszava.

Az itt következő szöveg nem szó szerinti fogalmazása az előadásoknak, amint azt abból lehetne következtetni, hogy első személyben szól. Hogy a vitát teljes terjedelmében kiad-

hassuk, körülbelül háromszor ekkora helyre lett volna szükségünk. Ezért mindenik fölszólaló újra írta meg előadása hosszabb-rövidebb kivonatát.

Kunfi Zsigmond:

A középeurópai közeledés kérdésének vizsgálatánál irreális feltevésből indulok ki. Ma az irodalomban igen nagy helyet foglal el ez a kérdés, úgy nálunk, mint Ausztriában és Németországban. Minő jelentősége volna azonban a középeurópai közeledés jelszava alatt összefoglalt többfajta törekvésnek, ha nem volna háború? Háború nélkül ez az év az ország kereskedelmi politikájának új rendezését tűzte volna napirendre. Az Ausztriával való kiegyezés megújítása kapcsán egész vámpolitikai berendezkedésünk kérdése állana, a belső küzdelmek mellett, közéletünk homlokterében. Az adókérdések mellett a vámproblémák szokták a modern államokban a legnagyobb harcokat felidézni. S valószínű, hogy a jövődő vámpolitika tartalmáért nálunk is heves harc ütött volna ki. Ebben a küzdelemben felvonultak volna egymásután az ellentétes érdekek képviselői: egyrészt a termelőknek és fogyasztóknak gazdasági és politikai érdekképviselői, másrészt a termelők különféle és sokban ellentétes csoportjai. Valószínűnek látszik, hogy ebben a helyzetben nemcsak a függetlenségi párt, de a demokratikus pártok és érdekeltségek is az önálló vámterületnek vagyis Magyarország iparosodásának jelszavával léptek volna a porondra. A függetlenségi pártnak ez régi, közjogi követelése; a magyarországi szociáldemokrata párt pedig 1903-iki határozata óta az önálló vámterületnek, vagyis nevelő hatású ipari vámoknak a híve. Ha ennek a követelésnek keresztülvitelére kevés reménység mutatkozott volna, akkor a demokratikus erők előreláthatólag két pontra központosították volna erejüket: az élelmiszervámoknak és a vasvámoknak eltörlésére vagy legalább leszállítására. Lehetséges, hogy az ilyenformán hullámzó vámpolitikai harcokba egyesek belevetették volna a középeurópai gazdasági közeledésnek, a Németországgal való vámunióknak jelszavát. De nem hiszem, hogy ez a régi követelés időszzerűvé vált volna. A háború 1914-ben tört ki; Németországban is, nálunk is már akkor sokan készülődtek az elkövetkezendő kereskedelempolitikai hadjáratra, de nincsen tudomásom róla, hogy ezekben a készülődésekben bárminő szerepe is lett volna a középeurópai gondolatnak. Ezt a gondolatot a háború vetette fel, tette időszzerűvé és hívei közül sokan, mint hadicélt ajánlják. Magyarországon különös hevességgel Jászi Oszkár iparkodott a középeurópai közeledést a demokrácia hadicélja gyanánt elfogadtatni. Az, hogy a háború tette aktuálissá, ez még nem ok arra, hogy bizalmatlansággal fogadja az ember, noha kevés dolog van, amire nézve annyi joggal volna már eleve felállítható a kérdés: Mi jó jöhet Nazaretból? — mint a háborúra nézve. Ha a középeurópai gondolat nem volna rajta a háborúnak ez a zamatja, akkor nem kellene megküzdenie azzal a háború ellen irányuló

erkölcsi és értelmi ellenérzéssel, amely a háború célja vagy eredménye gyanánt jelentkező politikai megoldásokra is átsugárzik. De ezeknek nem szabad döntő jelentőséget biztosítani a kérdés megítélésénél, hanem tőlük függetlenül meg kell vizsgálni, minő hatása volna e koncepció megvalósulásának a nemzetközi politika, a belső politika, a gazdasági fejlődés ügyére.

A középeurópai gondolat hívei azt állítják, hogy

1. Középeurópa a béke biztosító lesz, mert véget vet legalább Európa egyik részében az államok közötti anarchiának, előmozdítja a világbékét, amelyhez csak mindnagyobb államterületek kialakulása útján juthatunk;

2. azt állítják, hogy Magyarország belső politikai életének hatalmas lendületet adna, közállapotainkat, különösen közigazgatásunkat a német hasonló intézmények színvonalára emelné, kiirtaná a korrupciót és gyorsítaná államunk demokratizálását. Mindezt főképpen

3. ama forradalmasító hatások következtében érné el, amelyek a Németországgal való gazdasági közösségből sarjadanának ki. Magyarország gazdasági haladása mezőgazdaságának fejlődésétől függ. A középeurópai alakulás szükségképpen megteremtené az intenzív mezőgazdaságot, amely az ország produktív erőit kifejlesztené. Ez oly nagy érdeke az egyetemes haladásnak, hogy ezzel szemben kevésbé jöhet számba némely iparág megkárosítása.

E szempontok szerint akarom én is megvizsgálni a középeurópai közeledés kérdését s fejtegetéseim élére, mint szememben legfontosabbat:

1. a nemzetközi politika és a világbéke kérdését állítom.

A tartós béke felé való lépésnek tekintik némelyek Középeurópát, még pedig azért, mert szerintük az ilyen csoportosulások legalább az egy államkötelékbe tartozó államok között megteremtik az örök békét. Régebben minden állam apró, egymás ellen szakadatlanul harcoló államocskák csoportjából állott: az egységes Olaszország a középkorban az egymás ellen harcoló városállamok társadalma volt, ma ellenben ezen a területen belül örök béke van. Flórenc nem visel és nem fog soha háborút viselni Bologna vagy Pisa ellen. S ez nem elszigetelt jelenség, hanem az államfejlődésnek egyetemes törvénye. Minél nagyobbak az államterületek, annál nagyobb az örök béke területe is. Középeurópa tehát a benne résztvevő államok számára az örök békének biztosítója lesz s nincs más út az örök vagy a tartós béke felé, mint ez: az államok egyre szélesebb körre kiterjedő integrációja. Ez az érvelés Középeurópa első szociológiai megokolása.

Rokon ezzel az a felfogás, amely az állam és ipari üzem analógiájával érvel. Mint az ipari termelésben: az állami életben is a nagyüzem a jövő. A szuverenitás kevés helyen összpontosul a földön (Naumann). Amilyen haladást jelent a gazdasági szervezethez tartozó területén a verseny helyett a kartell: olyan fejlődést jelent az államszövetség az államok egymáshoz való viszonyában. Középeurópa ilyen államkartell s ezért jelenti a politikai szervezethez magasabb fokát. Ez az érvelés Középeurópa második szociológiai megokolása. Az első érvelés mód főképpen Jászi Oszkáré, a második Renneré.

Azok a területek, amelyekre valamely állam politikai hatalma kiterjed, kétségtelenül változnak. De történelmi tapasztalatok alapján korántsem állítható sem az, hogy az az „integráció”, amelyet helyesebben és kevesebb félreértésre módot adó elnevezéssel hódításnak is lehetne nevezni, állandó törvényszerűsége volna a fejlődésnek, sem azt, hogy ez az integráció az örök vagy tartós béke előkészítője vagy biztosítója volna. Az államok területe hol növekszik, hol csökken. Magyarország politikai hatalma alatt Nagy Lajos idejében igen sok államterület volt „összeintegrálva”: Petőfi szép költeménye énekelte meg az állami „integrációnak” azt a magas fokát, amikor magyar tenger vizébe hunyt le észak, kelet s dél hulló csillaga. De ez az integráció épp oly kevésbé volt a béke biztosítója, mint ahogy V. Károly német-római birodalma, amelyről császári joggal mondotta, hogy benne a nap soha le nem nyugszik, korántsem volt sem befelé, sem kifelé az örök béke területe. Svéd- és Norvégország napjainkban „dezintegrálódott” anélkül, hogy ez háborúsabbá tette volna őket. Az államok háborús vagy békés viselkedésére nagyságuknak jóformán semmi hatása sincsen. A békének az az állítólagos útja, amely az államterület növekedésén vezet keresztül, csak egyesek képzeletében van meg, de semmiesetre sem fedezhető fel ilyes fajta törvényszerűség a történelemben, hacsak úgy nem akarják a tartós vagy örök békét megvalósítani, hogy valamennyi állam lassanként egyetlen államszövetségbe tömörül, aminek egyelőre nincsen más útja, minthogy egy állam meghódítja valamennyi többit és így megteremtí közöttük az örök békét, mint ahogy Poroszország 1866-ban legyőzte a délnémet államok egyrészét és egy államszövetségbe terelte be őket. Ez a módszer azonban nem a tartós béke biztosításának, hanem a hódítások állandósításának módszere és annak elismerése, hogy az emberiség egységének kikovácsolására nincsen más út, mint újabb és még véresebb háborúk útja. Teljességgel helytelen az az állítás is, hogy az egy államszövetségbe vagy államtestbe tömörülés az illető területek lakóira nézve megszünteti a háborút. Megszünteti az egymás ellen való háborúkat, de nem szünteti meg a háborúkat általában, ellenkezőleg, a háborúkba belesodort területek és emberek számát vagyis a háborúk terjedelmét növeli. Igaz, hogy Firenze és Pisa nem visel most háborút egymás ellen. De amíg régebben Pisa és Firenze háborúja mellett Olaszország nagyobb része békében élt: addig most minden olasz falu részt vesz a háborúban. A mostani világháborúnak méreteit éppen az növeli meg ennyire, hogy az államok, amelyek vívják, már javarészen keresztülmentek azon az „integráción”, amelyet Középeurópa számára békebiztosíték gyanánt ajánlanak némelyek. Az államok harciassága vagy békére hajlamossága független nagyságuktól. Ha van valami összefüggés az államok nagysága s a háború és béke iránt való hajlamosságuk között, azt csak egy ponton lehet világosan látni: az államok nagyságával együtt növekszik az általuk viselt háborúk nagysága. Természetesen nem állok azon az állásponton, hogy ennek következtében szét kell zúzni a nagy államokat, de rá akartam mutatni annak az ellentétes álláspontról hangoztatott

érvnek helyt nem álló voltára, amely az államok területi növekedésében keresi a béke biztosítékát, holott ezt, ha valahol, csak az államok belső politikájának átalakításában lehet megtalálni.

Ép ily kevéssé szerencsés az ipari nagyüzem és az államkartell hasonlatosságával való érvelés. Az ipari nagyüzem magasabb termelékenységű, jobb gazdasági szervezetet, tökéletesebb munkafelosztást jelent. A nagy állam korántsem jelent magasabb politikai és művelődési színvonalat. Ellenkezőleg nagyobb joggal lehet mondani, hogy az európai kis államok járnak a gazdasági, politikai és művelődésbeli fejlődés élén. Aligha akad ember, aki Oroszországot, vagy akár Franciaországot vagy Németországot tökéletesebb politikai üzemnek hajlandó tekinteni, mint Svájcot, Dániát vagy Hollandiát. S aligha szolgálja a társadalmi fejlődés érdekeit az a törekvés, amely éppen a művelődés élén járó apró országokat akarja feláldozni az állítólag magasabbrendű politikai nagyüzemeknek.

A háború az államok között való verseny formája. A kartell módszer a verseny kiküszöbölésére, de csak akkor, ha az illető iparág összes számottevő üzemére kiterjed. Ha ellenben a kartell két egymással szembenálló üzemsoporttá szervezi az illető iparág vállalatait, akkor ennek a magasabb szervezethez nem a verseny kiküszöbölése és megszüntése, hanem a verseny hevességének fokozódása lesz a következménye. Középeurópa megvalósulása a legjobb esetben két államkartellt teremtene Európában; a középeurópai gondolat következetes hívei (Jászi-Renner) ezt hasznosnak ítélik. De két kartell alakulása a harc kiélesedését jelenti s vannak olyan utópisták Európában, akik ilyen kiélesedett harc nélkül akarnak eljutni az egységes európai államkartellhez: az Európai Egyesült Államokhoz.

De a kartell-érv még más szempontból is sántít. A kartell módszere az, hogy a tökéletlen munkamódokat kiküszöböli és fejletlen vállalatokban megszünteti a munkát. Csak ezen a módon emeli a munka általános termelékenységét: a fejlett üzemek munkamódszereit általánosítja. Az államkartellek ezt nem tehetik meg: ellenkezőleg biztosítják a visszamaradott „állam-üzemek” fennmaradását is. Sőt szerfölött valószínűnek látszik, hogy az államok kapcsolódásánál nem az előrehaladottabb hajtja előre a visszamaradottat, hanem fordítva az elmaradott lassítja a magasabbrendű fejlődését. Oroszország és Franciaország szövetsége nem azzal járt, hogy a francia állami élet fejlett erői szabták meg az orosz fejlődés ütemét, hanem ellenkezőleg, Franciaországban gyengítette meg a demokratikus erők hatékonyságát a reakciós államalakulattal való kapcsolat. A budapesti fejlett munkásmozgalommal közös államkötelékben élnek a máramarosi rutén és román napszámosok; ez a körülmény nem azzal a hatással jár együtt, hogy a máramarosi rutén és román bérek emelkednek, hanem azzal, hogy ez a *Reservearmee* nyomja a budapesti béreket. Oppenheimer érdekes gondolata a határkuliról, aki igénytelenségével és szegénységével pusztá léténél fogva is a legszervezettebb és legtanultabb munkás bérszínvonalára is nyomást gyakorol, sőt végső soron megszabja ezt a bért: az államok kapcsolódására feltétlenebbül érvényes, mint

a bérekre. Az államszövetségekben a határkuli adja meg a haladás ütemét. Ez igen súlyos meggondolás az állam és a kartell azonosítása és az ebből az azonosításból levont érvek ellen.

Politikusok és államférfiak nem is ilyen igen kétes értékű szociológiai törvényszerűségek végrehajtójának, hanem a háború előtt és alatt kialakult államkoalíciók rögzítőjének, szorosabbra fűzőjének tekintik Középeurópát s ebből a szempontból tartják kívánatosnak. Ennek helyességét csak úgy lehet megítélni, ha valami elvi szempontból mérlegetlünk az államoknak szövetségekbe való tömörülését. Demokratikus és szocialista törekvések számára, amelyeknek jövendő háborúk megakadályozása legfőbb céljuk, ilyenül esek egy út kínálkozik: megteremteni azoknak az államoknak szövetségét, amelyek a politikai, gazdasági állapotnak és művelődésnek nagyjából egyenlő fokára jutottak el. Ez még nem jelenti a biztosított békét, amely csak az állam forradalmi átalakulásának lehet gyümölcse, de jelenti a külpolitikai alakulásuktól várható békebiztosítékok maximumát. Ha valaki az államszövetségek területén keresi hadicélját, akkor azt úgy lehetne megfogalmazni: a demokrácia hadicélja a nyugateurópai fejlődés magaslatára eljutott államok szövetségének megteremtése. Az a gondolat, hogy az államszövetségek az illető államok belső gazdasági, politikai és művelődési viszonyai szerint alakuljanak: nem új. Vezető gondolata volt ez például nemcsak Metternich és Bismarck hanem Jaurès és de Pressensé külső politikájának is. Bismarck a *Gedanken und Erinnerungen* II. kötetében, Der Dreibund fejezetben a következőket írja:

„Az a hármasszövetség, amelynek megvalósítása már a frankfurti béke megkötése előtt szemem előtt lebegett s amelynek lehetőségét még Meauxból igyekeztem Bécsben és Szent-Pétervárott kitapogatni, a három császár szövetsége lett volna, amely igyekezett volna a monarchikus Olaszországot is bevonni körébe és fő rendeltetése lett volna felkészülni arra a hitem szerint, sajnos, kikerülhetetlen küzdelemre, amely az európai életnek ama két irányzata között fog lefolyni, amelyet Napoleon a köztársasági és kozák jelszavakkal jellemzett s amelyeket mai fogalmaink szerint helyesebben a monarchikus alapon nyugvó fennálló rend s másrészt a szociális köztársaság-szavaival lehet megjelölni.”⁵⁵

Bismarck szerint Németországnak és az Osztrák-Magyar Monarchiának abban a csoportban volt a helye, amelyet Napoleon a „kozák-csoportnak” nevezett. Majd félszázados gazdasági, politikai és művelődésbeli fejlődés legalább részben megszüntette eme hovatarozás alapjait s a háború valószínűleg hosszú időre elszakította ezt a kapcsolatot, amelynek létrejötte csak akkor lesz újra kívánatos, ha Oroszország is megszűnik a „kozák” jelszóval jellemezhető államok közé tartozni. Középeurópának egységes államszövetség gyanánt való létrejötte a mai államkoalíciók fenntartására vezetne: ez nem kívánatos Európa demokratikus fejlődése szempontjából és a szocialista külpolitika ama alapelve szempontjából, amely az egyenlő gazdasági és politikai fejlődés fokára eljutott államok szövetségétől és kooperációjától reméli a békének lehető biztosítását; de nem kívánatos Németország szempontjából sem, amelynek éppen eme államkoalíció megbontása, az *Einkreisung* lehetetlenné tétele adta részben a fegyvert kezébe.

Miután Középeurópa nemzetközi politikai szempontból több akar lenni, mint az eddigi szövetség — hiszen, ha ennél nem akarna többé válni, akkor nem is született volna meg gondolata — rá kell mutatni akkor arra a feltevésre, amelyen alapszik s ez az, hogy az európai államoknak mai csoportosulása végleges vagy legalább is igen hosszú időre szól s azáltal, hogy az egyik oldalon rögzíti a mai viszonyokat, sőt még szorosabbra fűzi azokat, ezt az eredményt idézi fel a másik oldalon is. Már pedig régi történelmi tapasztalat, hogy az államok szövetségei szerfölött gyorsan változnak. Ausztria és Poroszország 1866-ban fegyverrel állottak egymással szemben, egy évtized múltán már megvolt az a szövetség, amelyet most középeurópai egységgé akarnak fejleszteni. 1898-ban franciák és angolok háború előtt állottak és 6 év múlva megvolt az entente cordiale. 1904-ben Oroszország és Japán hadviselő felek, ma szövetségesek. Marx és Engels 1871-ben demokratikus szempontból ellenezte Elzász-Lotharingia annektálását, mert előrelátta, hogy ez az esemény a francia köztársaságot az orosz cárizmus karjai közé fogja hajtani. Középeurópa militarisztikus gondolatának megvalósulása most a franciák után az angolokat tenné az orosz cárizmus állandó szövetségeseivé és ezzel megakasztaná annak a kívánatos célnak előmozdítását, amely a demokrácia külpolitikai hadicélja lehet: a nyugati művelődés és demokrácia vezető nemzeteinek egységét, amelyhez haladásunk elért fokánál, Ausztriához és Németországhoz való viszonyunknál fogva mi is odatartoznánk.

Középeurópa egysége csak annak számára sürgős, aki nem bízik abban, hogy Európa mostani két ellenséges táborra bomlása megszűnhetik és aki elveszítette reményét abban, hogy a francia-angol és német nép mégis meg fogja találni a régi ellenségeskedések megszüntetésének módját. Aki e mostani háború méhében már érlelődni látja az új véres tusákat: annak valóban nincsen más megoldása, mint Középeurópa. S valóban ez a gondolat, hogy e mostani háború csak megindítója a háborúk hosszú sorozatának, hogy még az eddiginél is nagyobb méretű fegyverkezés fog következni: ez a militarisztikus háborús gondolat az igazi Muzagétésze Középeurópának. Naumann könyve ebből az alapgondolatból íródott: hogyan készülhet fel legjobban Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia jövődő háborúkra? Naumann szerint a háború után újból megindul a fegyverkezés, a fegyverkezés csökkentésére, tartós békére gondolni sem lehet s ebben a küzdelemben Naumann szerint két nagy lövészárók közé ékelt Középeurópa jövődő háborúk diadalmas megvívásának biztos záloga. Gróf Tisza István a *Vossische Zeitung* tudósítója előtt így nyilatkozott Középeurópáról:

„Ha, ami teljes határozottsággal feltehető, sikerülni fog- az Északi-tengertől Mezipotámiáig terjedő, összefüggő területet olyan szilárd politikai barátság viszonyába hozni, hogy jövő háborúk esetére is bizton várható legyen az együttműködés: akkor a jövő világháborúk esetére az élelmezési gondok ki vannak kapcsolva.”

Igaz: abból, hogy Naumann vagy Tisza háborús, militarisztikus alakulásnak képzelik Középeurópát: nem következik szükségszerűen,

hogy az is lesz. S eddig politikai ítéletünk gyakrabban egyezett Rennerével vagy Jásziéval, mint Tiszáéval vagy Naumannéval. Ámde Középeurópa vagy nem lesz, vagy ha meglesz, akkor a ma uralmon lévő társadalmi osztályok fogják megcsinálni és ezeknek politikai akarátát jobban juttatja kifejezésre a magyar oligarcha, mint az osztrák szocialista. Mindezek alapján nem fogadhatom el helyesnek azt a nézetet, amely Középeurópában a tartós béke biztosítékát látja és így azt sem, amely e szempontból haladásnak tünteti fel ezt az alakulást.

2. Magyarország belső politikai életének egészségesebbé tételére is sokat várnak hívei a Németországgal való szorosabb kapcsolattól. Egyrészt összehasonlítják a magyar- és németországi közállapotokat és elmaradottságunk megállapítása után arra a következtetésre jutnak, hogy nagy haladás volna számunkra, ha közigazgatásunk, választójogunk, sajtó- és gyülekezési szabadságunk legalább olyan volna, mint a Németbirodalomé. Ebben a megállapításban és bírálatban igazuk is van, csak abban nincsen igazuk, hogy Középeurópának bármilyen szoros egység útján való létrejötte a mi közállapotainkat a németek színvonalára emelné; nem is szólva arról, hogy kívánatos volna-e a haladásnak oly módja, amely más testére szabott ruhát pusztá átplántálás útján akar olyan valakivel viseltetni, akire nem illik.

Magyarország közállapotaival valóban oka van mindenkinek elégedetlennek lennie, aki nem tartozik az uralkodó osztály legszűkebb környezetéhez vagy ehhez az osztályhoz magához. Ámde történelmi feladatunk, hogy ezeken az állapotokon vagy saját erőnkkel vagy sehogy se változtassunk. A Középeurópával együtt felbukkant legendás német gyáros vagy tőke éppoly kevésbé teremti meg a magyar nép számára és helyette a magyar közigazgatásnak, közoktatásnak, földművelésnek modern rendjét, amint nem teremtette meg — amire jó időn keresztül számított a magyar demokrácia — a dinasztíának vagy a hadseregnek legalább olyan jól megalapozott hatalma, mint amilyenre a Deutsche Bank kiküldöttei aligha tudnának szert tenni Magyarországon. A kivándorlásnak demokratikus földbirtokpolitikával és becsületes közigazgatással való megszüntetése legalább olyan fontos katonai érdek volt, mint amilyen fontos közgazdasági érdeke lesz a Magyarországra áramlandó német tőkének az, hogy a magyarországi közállapotok legalább olyan fejlettek és biztosak legyenek, mint a németországiak. S mégis azt láttuk, hogy rendőri természetű intézkedéseken kívül semmi sem történt. A Középeurópába és a németiségbe való ez a kapaszkodás gyengeségünknek és a haladást kívánó türelmetlenségünknek jele. Amit ma Középeurópának neveznek, aminő várakozásokat és reményeket ma Középeurópához fűznek: azt egy évtized előtt Gross-österreichnek nevezték és a dinasztikus demokratikus gondolat szövetségétől várták. Hányszor nem mondtam el a választójogi harc népgyűlésein, hányszor nem írtam le, jóhiszeműen és hittel: hogy ami jogot az osztrák császár megad az osztrák népnek, ugyanazt a jogot a magyar király nem tagadhatja meg a magyar néptől.

S íme, mégis megtagadta, mert jogokat nem lehet kapni, hanem csak a meglévő hatalom okos érvényesítésével lehet azokat kiharcolni. A választójogi harc kétféle végződése Ausztriában és Magyarországon bennem azt a meggyőződést keltette, hogy valamely ország szabadságjogai mindig csak olyanok lesznek, amilyeneket az illető országban működő politikai erők a saját hatalmukból megtudnak teremteni s ezért nem tudok hinni azokban a csodákban, amelyek a Középeurópában elkövetkező „német rend” segítségével áradnak majd el Magyarországon.

Történelmi és politikai változások hatásának megítélésénél ritkán adódik olyan szerencsés helyzet, hogy mintegy kísérleti úton lehet megítélni a változás hatásait. Középeurópa kérdésével szemben ilyen szerencsés Magyarország helyzete. Legvérmesebb hívei sem gondolják, hogy e közeledés oly szorosra fűzi majd Magyarországnak Németországhoz való viszonyát, mint amilyen Ausztriához való viszonya. Ha számbavesszük, hogy minő hatása volt és milyen területekre terjedt ki Ausztriával való szorosabb kapcsolatunk: a történelmi kísérlet ritkán lehetséges bizonyosságával felelhetünk erre a kérdésre.

A leglelkesebb osztrák sem állítja, hogy Ausztria mintaállam, de viszont a magyar viszonyokhoz hasonlítva az osztrák birodalmi-gyűlési választójogot, munkásvédő törvényhozást, a nemzetiségi szabadság és önkormányzat fokát: a Monarchia másik állama messze előtte jár Magyarországnak. Ausztriával való szoros évszázados kapcsolatunk, amelyhez fogható szoros aligha lesz Középeurópa, nem járt azzal a hatással, hogy Magyarország ezeket az intézményeket elfogadta, sem azzal, hogy Ausztria ránkényszerítette volna. Egészen érthetetlen, miképpen írhatta például a *Vas- és Fémmunkások Szaklapja*-ban Bárdos Ferenc és miképpen reménykedhetnek mások is abban, hogy Középeurópa meg fogja teremteni Magyarországon a némethez hasonló szociálpolitikát: amikor például az Ausztriával való kiegyezési tárgyalások kapcsán az osztrák és magyar kormány együttesen utasította vissza az osztrák szociáldemokrata párt reichsrati képviselőinek azt az indítványát, hogy a kiegyezés anyagába vonják be a munkásvédő törvényeket. S azokat, akik Középeurópa révén német választójogot remélnek, nem árt figyelmeztetni Naumannak következő szavaira:

„Szerintem a háború után mindenütt meginduló választójogi küzdelem nem lehet Középeurópa közös ügye . . . Sem Poroszország, sem Magyarország nem fog soha abba beleegyezni, hogy alkotmányuk sajátos intézményeit Középeurópa oltárán feláldozzák.” (*Mittleuropa*, 237. old.)

A választójog nem lesz középeurópai ügy, mint ahogy a választójog, munkásvédelem, nemzetiségi szabadság nem közösügy Ausztria közt és közöttünk. Ellenben közösügy lenne a hadsereg fejlesztése, a háború előkészítése és mindaz, ami vele politikai, gazdasági téren összefügg. S amíg eddig a Monarchiában a gazdaságilag fejlettebb és így teherbíróbb Ausztria szabta meg a fegyverkezés ütemét s Magyarországnak alkalmazkodnia kellett ehhez az erején felüli tempóhoz: addig Középeurópában a német gazdaság és gazdagság volna a fegyverkezés mértéke. Mert tapasztalati tény, hogy amíg jog és szabadság terén az államokon belül és államszövetségek-

ben is a „határkuli” a törvényhozó: viszont militarisztikus terhekben a legteherbíróbb. Középeurópa a német közgazdaság fejlettségének megfelelő fegyverkezést jelentene számunkra és a katonai szervezet egyenlősítésére való törekvést.

A magyar politika jövődő menetére döntő jelentősége lesz a nemzetiségi kérdésnek. A nemzetiségek teljes egyenjogósítása nélkül nem lehetséges demokrácia. Noha messzibbre látó politikai koncepciók számára a nemzetiségi kérdésnek az egész Monarchián belül való új elrendezése ma szükségesebbnek tűnik fel, mint bármikor eddig: számos jel vall arra, hogy a Monarchia nemzetiségi politikáját igen hatalmas erők, középeurópai erők, az 1867-iki kiegyezés alapját alkotó nemzetiségi hatalmi-megoszlás rendszerére akarják — visszarevideálni. Közismert dolog, hogy a kiegyezés Ausztriában a németek, Magyarországon a magyarok hegemoniáján alapult s az uralkodó nemzetek mindegyik államban egy-egy nemzetiségnek bizonyos fokú önkormányzatot engedélyeztek: az osztrák-németek a lengyeleknek, a magyarok a horvátoknak. Számos jel szól e koncepció feltámasztása mellett; az osztrák-németek nagy részének lelkesedése ebben a gondolatban leli magyarozatát: a Németbirodalommal való szorosabb kapcsolat támogatja majd az osztrák lakosság 32%-át alkotó osztrák-németeknek nemzeti főuralomra irányuló törekvését. Ezt a gondolatot igen naivan, de jellemzetesen eképpen fejezte ki egy osztrák-német katonatiszt:

„Háborús szempontból a magyarság a németiség legbiztosabb támasztékának mutatkozott — ez a döntő szempont. Számolnunk kell azzal, hogy az elkövetkezendő időkben a Monarchia valamennyi régi nemzetiségi ellentéte kiújul, — azonban mi, osztrák-németek, értékes örökség gyanánt ügyeljünk arra a szilárd szövetségre, amely közöttünk és a magyarok között keletkezett. E szerint irányítsuk jövődő belső nemzeti politikánkat, támogassuk a magyarokat ama törekvésükben, hogy Magyarországon a hegemoniát megtarthassák, mert ez esetben bizonyára ok is viszont fognak támogatni bennünket. Ellenségeink ugyanazok. Szükséges, hogy a németek, magyarok, bulgárok és oszmánok, a központi hatalmak szövetségének jövőben uralkodó nemzetei, politikai téren kifelé és befelé egyaránt támogassák egymást állami és faji kérdésekben egyaránt.” (*Pester Lloyd*, január 18.)

Hogy ilyen alapon demokratikus politika nem lehetséges, hogy egy kisebbség nemzeti uralma más-nemzetű többségek felett csak a nyílt vagy rejtett abszolutizmus eszközeivel tartható fenn: bizonyításra nem szorul. A középeurópai egység pedig, talán épen a háborúnak a vezető politikusok szemében legfontosabb tapasztalatai nyomán, ilyen nemzetiségi politika megerősítésére fog törekedni. Erős fegyverkezés és ügynevezett erélyes nemzetiségi politika pedig sohasem szolgálta eddig a demokratikus fejlődést.

3. Valamely állam belső és külső politikájára gazdasági életének van a legnagyobb hatása. Mindazok a nem-kívánatos hatások, amelyekről tartunk, bekövetkezhetnek, de ha viszont a középeurópai közeledés valóráválása a gazdasági fejlődést meggyorsítaná: ez oly nagy haladást jelentene Magyarországon számára, hogy egyrészt ennek fejében vállalni lehetne az egyéb ártalmakat, másrészt az iparosodás és intenzív mezőgazdaság vagyis a magyarországi munka produktivitásának növekedése kifejlesztené azokat az erőket, amelyek

ellensúlyozni tudnák a belső és külső politika szempontjából aggályos velejárákat. Mit jelentene tehát Középeurópa a gazdasági fejlődés szempontjából?

E ponton is két — pacifista és militarista megoldással találkozunk. A háborús tapasztalatok azt a kívánságot keltették sokakban, hogy a középeurópai hatalmak élelmiszer- és nyersanyagellátás dolgában függetlenítsék magukat a többi államoktól, mert jövőendő háborúk esetén rendkívül erőssé teszi majd pozíciójukat az, ha a Hamburgtól a Perzsa-öbölíig terjedő egységes gazdasági terület mindennel elláthatja a hadviselő feleket. A világgazdaságból való kiszakadás, a gazdasági autarkiaira való törekvés, amely háborúk esetére függetlenséget biztosít — teszi sokak szemében szükségletté Középeurópát. Nem a fegyveres, de a gazdasági háború szempontjából készülődnek rá más politikusok. Az Északi-tengertől az Indiai-óceánig terjedő, 150 millió lakosú gazdasági terület egész más módon viselhet vámháborúkat is, mint ha e területek külön-külön tárgyalnak a többi államokkal. Fel kell készülni a békekötés után meginduló gazdasági háborúra és ebben igen hatalmas fegyver lehet Középeurópa.

Ezekkel a háborús megoldásokkal szemben ott állanak azok, akik látva a német ipari fejlődést, a német mezőgazdaság nagyobb produktivitását: a közeledéstől a német munkamódszerek általános meghonosodását, különösen pedig a magyar mezőgazdasági termelés intenzív fejlődését remélik. Érveik nagyjában a szabadkereskedő iskola fegyvertárából valók és Középeurópát, mint a szabadkereskedelem felé vezető hatalmas lépést tüntetik fel. A gazdasági terület növekedése, a Középeurópában élő népek között végbemenő nemzetközi munkafelosztás, a Monarchia és Németország közé ékelt vám-sorompók ledöntése — mindez közelebb visz bennünket a nemzetközi munkafelosztás kívánatos állapotához.

Németországban a szociáldemokrata párton kívül csak egy polgári politikus volt híve a szabadkereskedelemnek: Friedrich Naumann. S a szabadkereskedelemnek furcsa megvalósítása lehet Középeurópa, ha Naumann, az egyetlen szabadkereskedő polgári politikus, könyvében szükségesnek tartja ezt az álláspontját feladni, kijelenteni, hogy tévedett, amikor 1903-ban a német védővámok ellen küzdött. S valóban, Középeurópa „a szabadkereskedelemnek” magas védővámokkal körülvett területe lenne, tehát védővamos szabadkereskedő állam, más szóval fából vaskarika. Az Egyesült-Államok igen nagy gazdasági terület, de azért senki sem nevezheti jogosan szabadkereskedő államnak, sőt ellenkezőleg, köztudomású, hogy az Egyesült-Államok magas védővámjainak sarkalló hatása volt az egyre növekedő európai vámvédelemre is. Még ha Középeurópa a Monarchia és Németország között való vámunió formájában valósulna is meg: ez sem tenné az új alakulást szabadkereskedővé, mert erre a többi államokhoz való gazdasági viszonyának, a vámok meglétének vagy hiányának volna döntő hatása. Holott a szóbjövő államok egyikében sincsenek komolyan számbavehető erők, amelyek a teljes vámunió mellett harcolnának, pedig valamennyi ajánlott megoldási mód közül ez volna az,

amely még a legtöbb lehetőséget nyújtaná arra, hogy Középeurópa ne legyen szükségképpen a gazdasági háború szervévé és ne erősítse meg mindkét oldalon azokat az erőket, amelyek a polgárosult világot a háború után is két ellenséges táborra akarják szétszaggatni. A szabadkereskedelem legnagyobb értéke, hogy a nemzetközi munkafelosztást legjobban biztosítja, hogy az emberi munka produktivitását a lehető legmagasabbra fokozza azáltal, hogy mindenütt azt termelik, amire a természeti és társadalmi feltételek leginkább tesznek alkalmassá valamely népet vagy államot. A szabadkereskedő államokon belül is lehetnek azért gazdaságilag fejletlen területek: lásd Írországot a Brit birodalomban vagy bizonyos fokig Magyarországot az osztrák-magyar „szabadkereskedelem” közös vámterületén. A szabadkereskedelem nemcsak hogy nem jelenti a munka egyforma produktivitását és egyenlő ütemű fejlődést az egész szabadkereskedő területen, hanem ellenkezőleg állandósítja a szabadkereskedelem létrejöttének pillanatában lévő fejlődésbeli különbségeket. A szabadkereskedelem a benne résztvevő területek legfejlettebbjének állandó monopóliumát biztosítja. Azért mondották joggal, hogy ahol a termelés minden ágának egyenletes fejlesztése fontos állami vagy társadalmi érdek: ott a szabadkereskedelem elvét a produktív erők egyenletes fejlesztésének elvével kell ideiglenesen korrigálni. Magyarország számára joggal lehetne ipari fejlődése szempontjából ezt a korrekurát igénybe venni, mert Ausztria, még inkább Németország iparával szemben a fejletlen magyar ipar védelemre szorulna. De aki az általános társadalmi haladás szempontjából nézi a dolgot, bele tudna nyugodni abba, hogy a leggyöngébbtől megvonják a védelmet, ha ez az általános nagy célt: a nemzetközi munkafelosztást előmozdítaná. Ámde Középeurópa benső ellenmondásainál fogva nem alkalmas ennek a célnak előmozdítására: csak mint Európa többi részeivel ellentétes vagy tőlük vámhatárokkal elválasztott alakulásnak van értelme. A vámsorompók, amelyek párhuzamosan a lövészárkokkal körülvesszik Középeurópát, fentartják a mai vámvédelem rendszerét, csakhogy a vámvédelem a legerősebbet, a védelemre legkevésbé rászorulókat: Németországot fogja elsősorban „védeni”. Németország, Ausztria és Magyarország a gazdasági fejlettségnek annyira különböző fokán állanak, hogy mindegyiküknek másfajta kereskedelmi és vámpolitikára van szüksége. Németország iparának fejlettségénél és élelmiszer-nyersanyag importszükségleténél fogva egyaránt megérett arra, hogy a szabadkereskedelemre térjen át: ott a vámok mindenféle fajtája, miután ott a produktív erők egyenletes fejlődése már megtörtént, a társadalmi haladást gátló tényező. Nem így áll a kérdés Magyarországon. S ha Magyarország progresszív politikusai lemondanának saját, gyöngye és fejlődésben visszamaradott országuk iparainak védelméről a középeurópai unióban, akkor ama cél érdekében, amelynek javára hozzájárultak ehhez az áldozathoz, azt kellene követelniük, hogy Középeurópa ne csak kelet felé, hanem nyugat felé is szabadkereskedő legyen, hogy ne csak az egészen fejletlen magyar ipar, hanem a fejlettebb osztrák és főképpen a legfejlettebb német ipar is mondjon le a vámvédelemről, úgyszintén

a mezőgazdaság is, vagyis hogy ne Középeurópa, hanem Európa alakuljon ki. Mert ez mutatja a legjobban, hogy Középeurópa nem szabadkereskedő alakulás, hogy mihelyt gondolatban leszedjük a nyugati határán felállított vámsorompókat, már meg is szűnt létezni.

De Középeurópa szabadkereskedelem nélkül is lehet a gazdasági fejlődés emelődjéje. A nagy gazdasági terület kétségtelenül igen nagy előnyökkel jár és az ipari fejlődésnek egyik legfontosabb feltétele. Lehetővé teszi a specializálást, a legtökéletesebb munkamódszerekkel dolgozó nagyüzemek keletkezését, a munka módjában bekövetkezett minden tökéletesítés gyors kihasználását stb.

Ámde ezt a nagy és egységes gazdasági területet még a vámunió sem tudná egymagában megteremteni, sőt az nem is legfontosabb tényezője. A gazdasági, szociális, politikai és művelődési kapcsolatoknak olyan szorossága kell ehhez, amely csak igen mélyreható átalakulásoknak lehet gyümölcse. Ha pedig az átalakuláshoz szükséges demokratikus, a meglévő történelmi hatalmak leküzdésére szolgáló erők meglesznek, ezeknek sokkal messzebbreható céljaik lesznek, mint a milyen a ma kínált Középeurópa. Ma nem is a vámunióval, hanem vámpolitikai kedvezményekkel akarják nyélbeütni az egységes Középeurópát. A Monarchia és Németország között legyenek közbenső vámok, amelyek azonban alacsonyabbak legyenek, mint az egész gazdasági terület kifelé érvényes vámjai. A középeurópai államok oly kedvezményekben részesítsék egymást, amelyeket megtagadnak a többi államoktól. Igen jellemzetesen fejezte ki ezt a gondolatot Szerényi József:

„Az új gazdasági alakulásnak nem érzelmi momentumokon, hanem kölcsönös gazdasági érdekeken kell alakulnia. Mi ennek a legalkalmasabb formája? Kölcsönös kedvezményes elbánás a gazdasági élet minden terén Németország és Ausztria-Magyarország között, tehát vámok, gazdasági törvényhozás, közlekedés és forgalom terén, oly kedvezményes elbánás, aminőben semmi más állam nem részesülhet.”

A kedvezmény természetében rejlik, hogy harmadik felekkel rosszabbul bánik, mint a kedvezményezettekkel szemben. Gondoljuk el egy pillanatra, hogy a közbenső kedvezményes vámok rendszere alapján alakul ki valami középeurópaféle. A közbenső vámok csak azért válnak ilyenekké, hogy a vámterület határán szedett vámok magasabbak lesznek, mint a közbenső vámvonal tételei. A Monarchiában a vámtarifára közvetlen befolyást gyakorló osztályok szociális érdekeltsége alapján szerfölött valószínű, hogy a közbenső vámok a mai szerződéses vámok lesznek, aminek logikus következménye viszont az volna, hogy a német vámokat, amelyek alacsonyabbak az osztrák-magyar vámterület vámjainál, felemelnék. A „szabadkereskedelem felé való lépésnek” tehát a védővamos irányzat megerősödése volna a következménye nemcsak nálunk, de Németországban is. Mert ezen a ponton is érvényesülne az a tendencia, amely az összeolvadás következtében nem a fejlettebb állam standardjét általánosítja, hanem az elmaradottal való szövetkezés révén a haladottabb fejlődési ütemét lassítja meg.

Szerencsére azonban ettől nem kell tartani, mert a háborús pszichózis sem lehet ok arra, hogy Németország jövődi világgazda-

sági fejlődését feláldozza és amúgy is meglévő osztrák-magyar piaca meghódításáért kockára vesse mindazokat a piacokat, amelyek Németország iparát nélkülözhetetlen nyersanyagokkal, lakosságát élelmiszerekkel látják el és viszont export-ipara számára pótolhatatlan piacokat jelentenek. Az a gondolat, hogy a Monarchia, különösen Magyarország a német élelmiszer-szükségletet megtermelheti, viszont a Középeurópa területén lakó agrár-népesség a német iparcikk-felesleget megvásárolhassa: megmosolyogni való utópiánál nem egyéb. Kiderül ez, ha az ember egyetlen pillantást vet a német külkereskedelmi forgalom adataira. Ha a mostani politikai ellenségeskedés és barátság alapján csoportosítjuk a német külkereskedelmet, a következő képet kapjuk. Németország 1913-ban exportált 10,09 milliárd márka és importált 10,76 milliárd értékű árut.

	millió márka	importált onnan	millió márka
exportált a Monarchiába	1104		828
„ Bulgáriába	30	„	külön ki sincs
„ Törökbirodalomba	98	„	mutatva
		„	74

Vagyis összes szövetségeseinek eladott 1232 millió márkát, összes exportjának 10%-át; vett tőlük 901 millió márkát, vagyis egész importjának 8'3%-át. Ezzel szemben

	millió márkát	importált onnan	millió márkát
exportált Oroszországba	880		1424
„ Franciaországba és gyarmataiba	808	„	655
„ Nagybritanniába és gyarmataiba	1863	„	2068

Még ha Belgiumot el is mellőzzük, akkor is azt látjuk, hogy Németország mostani ellenségeinek eladott 3551 millió márkáért, vett tőlük 4148 millió márkáért; vagyis mostani ellenségeink országába ment a német export 35%-a és onnan jött a német import 41%-a. Feltételezhető-e az, hogy a németek azért, hogy exportjuk 10%-ának kedvezményes elbánást biztosítsanak, felidéznek azt a veszedelmet, hogy exportjuk 35%-át általában veszélyeztessék vagy rosszabb vám- és gazdaságpolitikai elbánás lehetőségének szolgáltatassák ki? Már pedig a Monarchia és Németország között létrejött kedvezmények a legnagyobb valószínűséggel idéznék fel a megtorlások veszedelmét. Persze, aki úgy gondolkodik, hogy a középhatalmak karddal a kezükben fogják diktálni a jövődő politikát, annak ezzel a veszedelemmel nem kell számolnia.

De nemcsak az export és import rendeltetési és származási országa: az árúk mivolta is kizárja azt, hogy Középeurópa *geschlossener Handelstaat*-tá válhasson. A Monarchia nem tudja aiegvásárolni Németországtól azokat az árúkat, amelyeket a francia, orosz, angol piac megvett s viszont nem tudja szállítani azt, amire Németországnak szüksége van. Nem akarunk azzal érvelni, hogy miképpen vásároljon Németország Középeurópában 607 millió márka ára gyapotot, 481 millió márkáért gyapjút, 638 millióért bőroket,

335 millióért rezet, 219 millióért fonalat, 137 millióért gummit, 423 227 millióért vasércet, 190 millióért selymet, mint olyan árucikkeket, amelyeket egész Középeurópa más államoktól kénytelen vásárolni és amelyekben a világgazdaságtól való függetlenítés gondolata nemcsak reakciós utópia, hanem egyenesen természeti és technikai képzetlenség; azzal sem akarunk érvelni, hogy a Monarchia mindazokat az iparcikkeket, amelyek általában Németországtól vásárolhatók, már eddig is onnan szerezte be és csak olyasmit vásárolt máshonnan, amit Németország nem szállíthat: hanem a búzáról akarunk pár szót ejteni, amely a középeurópai tervekben rendkívül nagy szerepet játszik.

Németország népessége a háború előtt évente átlag egy millió emberrel szaporodott s a német mezőgazdaság, noha igen fejlett, ezt a szaporodó népességet nem tudja élelmiszerekkel ellátni. 1913-ban Németország 417 millió márka ára búzát importált. Az egyes államok részesedése ebben a búzaimportban a következő volt:

Egyesült-Államok	165	millió márka
Argentína	76	
Kanada	51	
Románia	16	
Ausztrália	15,4	
Oroszország	81	

A *Statistisches Handbuch für das Deutsche Reich* 1914-ik évi kötetében hiába keressük a Monarchiából való búzabehozatal kimutatását.

Ez természetes is, hiszen az Osztrák-Magyar vámterület megszünt gabonát-exportáló gazdaság lenni: neki magának is importált gabonára van szüksége! Hasonlóképpen alig van része a Monarchia mezőgazdaságának Németországnak hússal való ellátásában. Tyszka adatai szerint (a *Schriften des Vereins für Sozialpolitik* tanulmánygyűjteményében) a Németországban leolt állatok súlya 3,180,000 tonna; ebből 17,556 tonna, vagyis az egész szükséglet 0,55%-a kerül a Monarchiából.

Ámde a középeurópai gondolat hívei éppen ezekre a tényekre alapítják azt a reményüket, hogy a Németországgal való szoros kapcsolatnak egyenesen forradalmi hatásai lesznek a magyar mezőgazdaság fejlesztésére. Rámutatnak az óriási német agrár szükségletre, rá a magyar és német terméshozamok között való majdnem 100%-os különbségre, rá Németországnak arra a hadi érdekére, hogy a vele politikai szövetségben és földrajzi kapcsolatban lévő területről szerezze be élelmiszer szükségletét és erre alapítják ezt a reménységüket, hogy a németek mindent el fognak követni a magyar mezőgazdaság elmaradottságának orvoslására. Egyrészt vámmal védett piacot biztosítanak a magyar mezőgazdák számára, másrészt az intenzív termeléshez szükséges tőkét fogják a mezőgazdaság rendelkezésére bocsátani, végül pedig politikai hatalmukat arra fogják felhasználni, hogy a német „rendet” s mindazokat a javakat, amelyek vele járnak, Magyarországon is meghonosítsák. S ha ez a fejlődés egyelőre, átmenetileg a magyar ipar rovására is menne, amit részben kétségbe

is vannak: az egészségtelen, melegházi, szubvenciókon élő magyar iparnak vagy életképtelen részének feláldozása nem volna nagy ár ezért az intenzív mezőgazdasági fejlődésért. Jászi már kertvárosnak látja a magyar Alföldet, Naumann, reálpolitikusabb szemmel, Budapesten építeti fel a középeurópai gabonaraktárakat.

Ma minden állam arra törekszik, hogy ipara is legyen, sőt igen sokan éppen az iparosításban keresik valamely állam gazdasági fejlődésének bizonyítékát. Az uralkodó gazdasági és politikai közfelfogás szerint a mezőgazdasági államok elmaradottabbak és szegényebbek, mint az iparos államok: az agrárországnak az iparosállamokhoz való viszonya nagyjából olyan, mint a gyarmaté az anyaországhoz. Az ipar a gyorsabb tőke-akkumuláció és így a rohamosabb gazdagodás forrása, jövedelmei biztosítottabbak, munkaalkalmi állandóbbak, terjeszkedése és munkaigényei nagyobbak. Egyes írók (Otto Bauer: *Die Nationalitätenfrage* stb.) szerint az iparosország kizsákmányolja a vele árúcerét folytató mezőgazdasági államokat, mert az agrárország több munkát kénytelen végezni az iparosország számára, amellyel árúcerét folytat, mint amennyit az iparosország végez az ő számára; mások (Renner) abban látják ezt a függőséget, hogy az agrárország sok kvalifikálatlan munkát kénytelen odaadni kevés kvalifikált munkáért. Bármily érdekes, tárgyunk szempontjából pedig szerfölött fontos volna ennek a kérdésnek megvizsgálása, erre nincs mód, pusztán rá akartam mutatni a kérdésnek erre az oldalára is s felvetni azt a kérdést: hátha Magyarországnak nem volna kedve, hogy bármely más államnak gabonaszállító gyarmata legyen? Igaz, hogy ez az ellenvetés nem jogos Középeurópa magyar hívei ellen, mert szerintük a mezőgazdaságnak intenzívvé kell lennie előbb, ehhez út Középeurópa, hogy ezen az alapon azután megindulhasson az iparfejlődés is.

Az intenzív magyar mezőgazdaság a jövő zenéje egyelőre. Viszont vissza kell utasítani azt a kicsinyítő hangot, amelyet ezzel a kérdéssel kapcsolatban a közeledés hívei a magyar iparral szemben használnak, amelynek károsodását igen könnyű szívvel veszik. Az a mezőgazdasági fellendülés, amelyről ők beszélnek, egyelőre a jövőendő ménében pihen, az az ipar ellenben, amelyet könnyen feláldoznak várakozásaik oltárán, megvan. S tiltakozni kell az ellen a felfogás ellen, a mely a magyar ipart, különösen a magyar gyáripart, melegházi, egészségtelen képződménynek, panamáék és korrupciók egyedüli gyümölcsének, a telephely-evangélium parancsaival ellenkező, tehát feláldozandó valaminek hirdeti. Eszemben sincs a magyar iparpolitika bűneit és mulasztásait, a szubvenciók rendszer helytelenségeit szépiíteni, de viszont szembe kell szállani azzal a felfogással, hogy a magyar ipar ennek és csak ennek a terméke. Magyarországon a háborút megelőző évben az Országos Munkásbetegségélyző pénztárnak 1.200,000 tagja volt: ennyi ipari munkást foglalkoztató ipar nem lehet pusztán visszaélések terméke. Ami magát a gyáripart illeti, amelyre elsősorban vonatkozik a szubvencióból való élés vádja, a most megjelent *Üzemstatisztika* szerint a magyar gyáripar 1900-ban 230,958 munkást, 1906-ban 310,456 munkást, 1910-ben 401,135

munkást foglalkoztatott. Magyarország nagyságát számbavéve, ez igen tekintélyes szám: ha pedig azt a politikai, szociális és kulturális hivatást veszi számba valaki, amelyet ennek az ipari népességnek pusztá megléte gyakorol; ha nem feledkezik meg az ember arról, hogy ami (olyan, amilyen) szociális, művelődési, demokratikus mozgalom és haladás van az országban, annak ez a munkásnépesség az igazi motora; ha az ember elképzeli, milyen volna az ország közléte, ha ez az ipari népesség hiányoznék belőle; ha tudja, hogy nélküle a városi kultúrának oázisai belevesznének a falu egyhangú, reakciós elmaradottságába: akkor bátran kimondhatja, hogy akik a magyar ipart olyan könnyelműen feláldoznák utópiáik és várakozásaik oltárán, azok kevéssé vannak tisztában azzal, minő helytelen és veszedelmes úton járnak.

Már most azonban számba kell venni azokat az előnyöket is, amelyekkel az intenzív mezőgazdaságra való áttérésünket könnyítheti meg a Németországgal való szoros gazdasági kapcsolat. Ennek a felfogásnak legerősebb érve (Dániel) így hangzik: Németország a magyar mezőgazdaság számára hatalmas, vámmal védett piacot jelent. Eddig a magyar nagybirtokosok azért nem akartak áttérni a többtermelésre, mert ez a gabona árának csökkenésével járt volna; a vámmal védett német piac ezt az aggodalmat megszünteti és a magyar agráriusok lelkes híveivé lesznek a többtermelésnek. Látnivaló, hogy ennek a várakozásnak sarkpontja a vámmal, még pedig a mai magas gabonavámokkal védett német piac. Mi lesz ebből az egész koncepcióból, ha Németországban gabonavámellenes többség alakul ki a birodalmi gyűlésben, vagyis olyan többség, amely a német nép érdekeinek, gazdasági rétegzettségének, reális szükségleteinek valóban megfelel?! Nyilvánvaló, hogy ez esetben Középeurópa a gazdasági reakciónak hatalmas támasztékává válnék, mert a magyar agrárius érdekek a középeurópai kapcsolat révén megakadályozhatják a német birodalmi gyűlésben megerősödött agrárellenes, esetleg szabadkereskedő irányzatok érvényesülést. De ettől eltekintve: a német gabona és élelmiszer szükséglet már ma kielégítendő, ellenben a magyar mezőgazdaságnak a védett piacon való átalakulása még igen távoli dolog. Mit egyék időközben — amely időköz évtizedekre terjedhet — a német fogyasztó? Nem szólvá arról, hogy az ipari fejlődés feltételeinek a mezőgazdaság fejlődésére való kritikátlan alkalmazásánál nem egyéb az a hit, hogy úgy mint az iparnak, a mezőgazdaságnak is a nagyobb produktivitás elérésére szüksége van a nagy piacra. Azok a feltételek, amelyekről az intenzív gazdálkodás függ, semmi összefüggésben nincsenek a piac nagyságával s ezzel összhangban azt látjuk, hogy amíg iparfejlődés terén a nagy gazdasági területek érték el a munka legnagyobb produktivitását (Egyesült-Államok, Németország, Anglia), addig a legintenzívebb gazdálkodást Dániában, Svájcban, Hollandiában, Belgiumban találhatni.

A tényleges helyzet az, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia megszűnt gabonát exportáló állam lenni és egész mezőgazdasági kivitelünk csökkenő irányzatot mutat. E kivitel értéke volt:

Év	Millió márka
1895	289,0
1900	309,8
1905	381,2
1907	368,8
1913	336,7

Ha számbavesszük a mezőgazdasági termékeknek ebben az időszakban bekövetkezett rendkívüli áremelkedését: akkor kétségtelen, hogy a kivitt árúk mennyisége nem növekedett számbaveendő módon. Úgy hogy a tényleges helyzet az, hogy amíg mezőgazdaságunk olyan ütemben fejlődik, mint eddig: addig egyszerűen nincs értéke számára a nagyobb német piacnak. Ahhoz, hogy ebben gyökeres fordulat következze be, Magyarországnak gazdasági és politikai forradalom kell keresztülmennie, mert csak a birtokeloszlás, a politikai jogeloszlás és a tudáseloszlás forradalmi méretű megváltozásának lehet gyümölcse a magyar föld művelési módjának olyan megváltozása, amely a haladás minden hívének szemében kívánatos. De azt gondolom, hogy amint politikai jogainkért való küzdelmet nekünk magunknak, az országban élő és dolgozó politikai erőknek kell elvégezniök, mert ezek nélkül ez a munka elvégzetten marad: éppoly kevésbé lehet számítani arra, hogy a magyar földreformot a német-séggel való szorosabb összekerülésünk teremti majd meg. Már pedig Németország otthon sem szüntette meg, ellenkezőleg az államot kormányzó erővé emelte és ilyen gyanánt védelmezi még ma is, eliparosodása ellenére is a feudális nagybirtokot. Hogy miért volna a junker Magyarországon demokratikus földreformer? — erre hiába keres választ az ember a középeurópai irodalomban.

Sokan a német tőkében látják azt a varázserőt, amely a magyar földben pihenő lehetőségeket és a magyar népben szunnyadó erőket új életre fogja kelteni, földünket dúsan termővé teszi, ipart teremt s mindezek feltétele gyanánt közigazgatásunkat átalakítja, népünk műveltségét fokozza. S ebben bizonyos igazság van is, mert hiszen a tőke, nemzetiségére való tekintet nélkül, valóban forradalmi erő. Ámde a tőke ezt a haladást-gyorsító munkáját csak a kizsákmányolás fokozásával, egzisztenciák elpusztítása és lesüljedése útján tudja elvégezni és a demokratikus erőknek az a feladatuk, hogy a tőke forradalmi munkájának ezek ellen a degradáló hatásai ellen küzdjenek. Azt a gondolatot, hogy a demokrácia, sőt éppenséggel a szociáldemokrácia legyen a tőkevándorlások magasztalója, sőt elméleti alkalomcsinálója, nem tudnám helyesnek elismerni. De nincsen is erre szükség, mert a tőke vándorlását vagy elmaradását nem az ilyen-fajta elméleti rokonszenvek vagy politikai csábítgatások szabályozzák, hanem sokkal realisabb erő: a nagyobb profit. Ha a német tőke számára Magyarországon nagyobb és biztosabb profit kínálkozik, mint másutt, akkor a német tőke Magyarországra vándorol majd s másfajta csábító erőre nincsen szükség. Ha német tőkések állampolitikai kapcsolatok létesítése nélkül megépítették a Bagdad-vasutat, ha rengeteg tőkét fektettek be Dél-Amerikában, pusztán azért, mert tőkebőségük mellett ez kitűnő üzletnek kínálkozott számukra, akkor ugyanezen

feltételek megléte esetén a Magyarországról kibányászható profitot sem fogják megvetni. A német tőkevándorlásra nem lényeges indítók megsz-e Középeurópa vagy sem? arra nézve csak az elhatároló erő, lesz-e profitszerzési alkalom vagy sem?

Ha tehát még igaz volna is az, hogy a magyar mezőgazdaság fejlődését a német tőkének nagy mértékben való idevándorlása indíthatja csak meg (ami külön vizsgálatot igényelne), még az esetben sem jelentene nagyobbfajta változást Középeurópa létrejötté, mert a tőke vándorlását egészen másfajta motorok igazgatják. Bizonyos, hogy az intenzív gazdálkodásnak a nagyobb tőkebőség egyik igen fontos tényezője, de annál is sokkal fontosabb, mert semmi más úton nem pótolható tényezője ennek a fejlődésnek az osztályuralom megdőlése, a feudális földbirtokos uralom politikai és kulturális hatalmának megtörése. Ezt az erőt pedig csak Magyarország népe szervezheti meg és termelheti ki — saját magából. Ha ezt a küzdelmet a felvilágosítás lassú, a szervezkedés nehéz munkájával meg tudja vívni a nép, akkor Középeurópával vagy anélkül végbe fog menni az az átalakulás, amelyre Magyarország a háború alatt rohamosan érik meg. Ha ellenben ez a munka elmarad vagy el nem végezhető, akkor a német tőke éppoly kevésbé fogja elvégezni Magyarországon a gazdasági forradalom munkáját, mintahogy a német junkerek vagy szellemük nem lehet eszköze Magyarországon a politikai forradalomnak. Egészen más értelemben, mint ahogy éneklük, de nagy politikai és történelmi igazság van a Szózat szavaiban: Itt élnek, halnod kell.

Azt hiszem, a középeurópai gondolatnak nagy varázsereje onnan származik, hogy igen sokan egyrészt azt érzik, hogy „így tovább nem mehetnek a dolgok” s ezért valamely gyökeresnek ígérkező változást kívánnak, másrészt azt a gondolatot sem tudják érzelmi logikájukkal elfogadtatni, hogy a háború szörnyű áldozataiból ne származzék valami nagy jó a világra. A háború igazolásához kell nekik a belőle kibontakozó paradicsomi állapotok képe. A fejlődő műveltség, a nagyobb gazdagság, a kertvárosok Középeuróját bontja ki vágyuk szeme a háború borzalmaiból, holott abból csak a nyomor és általános elszegényedés Európája született máris meg. S ha a történelemnek, ha a kapitalista társadalmi rendnek erői valamilyen formában meg is fogják teremteni Középeurópát, az éppoly kevésbé hasonlít majd az ő vágyaik képéhez, mint amilyen kevésbé lett a Fichte és Heine német egységének megvalósítása Bismarcknak vérből és vasból megszületett Németországa. Középeurópa végső soron kísérlet a háború szükségességének és hasznosságának igazolására — nem a mai hatalmon lévő osztályok és pártok, hanem a demokrácia szempontjából. Ezért van ártalmára annak a felvilágosító és szervező munkának, amely a demokratikus erők történelmi feladatául rendelkezett. Másrészt a középeurópai gondolat az imperialista politikának az osztrák-magyar, de különösen a magyar viszonyokhoz szabott kiadása.

„A nagy államterületek biztosíthatják csak a világbékét. Az államterületek növekedésének a hódítás, a háború

szükséges módszere: a világ csak akkor élhet majd békében, ha a nagy imperiumokban való szervezkedés lehetővé teszi vagy a Pax Britannica-t, vagy a Pax Germanica-t, vagy a Pax Americana-t.” Így beszélt az imperialista a háború előtt s így érvelnek a középeurópai „demokratikus” imperializmus hívei a háború alatt. A demokraták és szociáldemokraták ezzel szemben azt hangoztatták: A világbékének az államok belső gazdasági és társadalmi szerkezetének gyökeres megváltoztatása a feltétele. Az állam nagyságával szemben belső politikai struktúrájában keresték a béke feltételeit.

A nagy gazdasági területek teszik csak lehetővé a gazdasági fejlődést; valamely állam gazdasági erejének fokmérője az export. Így érveltek az imperialisták a háború előtt és így érvelnek a középeurópai gondolat hívei most. Ezzel szemben a demokrácia, de még inkább a szociáldemokrácia gazdasági politikája a belső fogyasztás jelentőségét hangoztatta, a külső exotikus piacok meghódítása helyett a belső fogyasztóképesség növelésében látta a fejlődés útját és úgy vélekedett, hogy például már a német tőkét is sokkal helyesebb volna a német föld produktivitásának növelésére, mint a Bagdad-vasút építésére lefoglalni.

A nagy államterületeket és a nagy gazdasági egységeket csak az uralomra termelt népek és fajok tudják megvalósítani. Az ő feladatuk, hogy az elmaradott népeket akár fegyveres erővel, akár a *penetration pacifique*-nak nem kevésbé fájdalmas módszereivel meghódítsák, hogy így kiküszöböljék az elmaradt népek és alacsonyabbrendű kultúrák meglétének az általános haladást meggátló vagy legalább is lassító hatásait. A magasabbrendű kultúrákat egy-néhány fajta s ezeknek is uralkodó rétegei juttatják a legtökéletesebben kifejezésre. A népekkel szemben való arisztokratikus elveken alapuló válogatásnak következménye volt az arisztokratikus elveknek a politikában, világfelfogásban való érvényesülése is, amely szintén ott ragyog az imperializmus lobogóján. A faji és osztályfölénység ez elvével a demokrácia az osztályok és nemzetek egyenjogúságának elvét szegezte szembe, amelyből befelé teljes demokrácia, kifelé minél tökéletesebb nemzetköziség következik. Középeurópa, amely a németek számára a *praeceptor mundi* hivatalát követeli a háborúban kiderült rátermettségük alapján s mely oly állam számára követeli ezt a hivatalát, amelyet senki sem tekintett a háború előtt a modern demokrácia mintaállamának, ennek az arisztokratikus és faji szempontnak való behódolást is jelenthet. Ez a harmadik általános természetű szempont, amely miatt nem tudok hozzájárulni ahhoz, hogy a magyar demokrácia amúgy sem túlnagy erőt a középeurópai közeledés szolgálatába szegődtesse.

Giesswein Sándor:

Némileg nehezemre esik hozzászólnom az itt tárgyalt közérdekű témához, mert Kunfi dr. előadásának csak első részét hallhattam, de azért ez is annyi gondolatot váltott ki belőlem s annyira megközelíti különben is az én felfogásomat, hogy örömmel ragadom meg ez

hogy itt e. t. Társaságban mint szívesen látott vendég hozzászóljak az előadó úrnak ezúttal a Magyar szent korona nevében is köszönetet mondjak azért, hogy fejtegetésének első pontjául a pacifista szempontot vette föl.

Az előadó úr épp úgy, mint a helyesen felfogott pacifizmus, azért a pacifizmust nem választja el a gazdasági érdekektől és még kevésbé hozza ellentétbe a gazdasági szempontokkal. A pacifizmus nem szentimentális ideológia, mint sokan vélik, hanem tudományosan megalapozott doktrína, mely a döntő bíróság intézménye által biztosított tartós békét épp azért óhajtja elérni, mert ez egyszersmint gazdasági szempontból, a nagy általánosságot véve figyelembe, a legelőnyösebb és legajánlatosabb. Ennélfogva, amit a pacifizmus a Naumann féle recept szerint tervezett Középeurópa részéről nem tart előnyösnek és kívánatosnak, az gazdasági szempontból sem lesz olyan.

Naumann az ő Középeurópáját tudniillik a külvilágtól politikailag, katonailag és gazdaságilag elkülönített *corpus separatum*-ként képzelel el; az Európa testében egészen különálló szervezet volna, olyannyira, hogy, miként ő határozottan kiemeli, újfajta kínai fallal kellene körülvenni, tudniillik drótsövényekből és lövészárkokból álló védelmi rendszerrel az Alsó-Rajnáától az Alpeselekig és Kurlandtól a Dunáig (Romániától nyugatra vagy keletre?).

Ez nem jelent egyebet, mint a háború megörökítését; a mostani háború csak epizód volna ebben a gigászi harcban, melyet rövidebb-hosszabb ideig tartó fegyverszünet követ, de aztán kezdődik újra a hadd-el-hadd, még nagyobb vehemenciával és tökéletesebb gyilkoló és pusztító eszközökkel, mint most.

És ez tényleg ennek a szeparatiztikus felfogásnak értelmében nem is lehet másképp. Mert egyrészt kétségtelenül igaz az, amit közgazdasági szempontból Oppenheimer fejteget, hogy a nemzeti államok határai közé szorított gazdaságok autarkijája már átalakulófélben van. A gazdasági integráció folyamata a nemzetállami határon túl terjed, azzal a határozott irányzattal, hogy világgazdasággá fejlődjék.

Ezt a fejlődést azonban a Naumann-féle Középeurópa nem mozdítaná elő, hanem ellenkezőleg, útjában korlátokat emelne. Mert megjegyzem: a Naumann-féle Középeurópát — nem tekinthetjük olyan etappe-nak, amely világföderációhoz, először gazdasági, aztán politikai szövetkezéshez vezet. Ez a gazdasági területnek nagyobbodását jelentené ugyan, de mivel más oldalról korlátokat emel, azt az irányzatot rejti magában, hogy világbirodalommal alakuljon át és pedig a fegyveres hódítások „útján.

A drótsövények és így bizonyosan erős gazdasági határvonalak közé szorított Középeurópa csakhamar szűknek érezné határait. Az élet szükségleteivel mi talán — Németország, Ausztria-Magyarország valahogyan ellátnák egymást. Magyarország, kellően intenzív mezőgazdaság mellett, termelhetne annyit, hogy Németország hiányait pótolni tudja. És addig, míg a határok nem tágulnak, Magyarország nagyrabecsült társ is lenne. De ha már ebbe a hálózatba Románia

is belekerülne, sokban veszítene értékéből és ha majd Mezopotámia kiszámíthatatlan termelőképességével is idecsatlakozik, a magyar Alföld *quantité negligeeable* rangjára száll le. De másrészt Németország iparának is Középeurópa volna szűk, s a mennyiben a Nyugat és Kelet felé elzárkóznék, nem marad egyéb hátra, mint területeket hódítani. Mert utóvégre is az ember nem él csupán kenyérből, az életnek, a finomodó, művelődő életnek egyéb szükségletei is vannak, s nem elég Mezopotámián keresztül a Perzsa öbölhig haladni, hogy a fokozódó igényeket kielégíthessük. A Perzsa öböl amúgy is beltenger, melynek kijáratát el lehet zárni; tehát tovább India meghódítása vagy Egyiptomé s aztán Afrikáé — ezek egy kezdő világbirodalom első követelményei. A gazdasági integrációnak ez az útja azonban nem gazdaságos és különösen nem az a mai körülmények között. A világbirodalmak soha sem bizonyultak állandó alakulatoknak, az asszír, a babiloni, a méd-perzsa, a macedón birodalmak alig egy-két emberöltőt bírtak kitartani; aztán szétomlottak. V. Károly birodalma fölött is már régóta lenyugszik a nap. A kínai birodalmat nagy kiterjedése és sok száz milliós lakossága dacára alig tekinthetjük világbirodalomnak és azért az egész világtörténelem csak egyetlen egy tartósabb jellegű birodalmat mutathat fel, t. i. a római, de ez is már idejekorán magában hordotta a szétválás csiráit egy keleti és egy nyugati részre. Hogy ennek a birodalomnak mégis nagyobb volt az összetartó ereje, talán onnan van, hogy nemcsak a hódítás elvén, hanem részben a föderáció elvén alakult ki.

És ha Windelband történelembölcseleti alapon ugyanarra az eredményre jön, mint mások nemzetgazdasági elvekből kiindulva, t. i. hogy korunk nem a világbirodalmak korszaka, a világgazdaság integrációja más utat nem választhat, mint az államok föderációjának útját. Azt mondják erre, az ilyen föderáció nem képzelhető el más-képp, mint az egyes államok souverainitásának korlátozásával. Hát legyen, hisz minden társadalmi kapcsolódás, csoportosulás egyrészt az egyéniség — akár a személyi, akár a csoportegyenység — korlátozásával megy végbe, de ennek fejében az egyéniség oly védelemben részesül, cselekvőképességének oly fejlesztésében nyer támogatást, hogy ez a korlátozás valódi jótéteménynek bizonyul. És ha az államok korlátlan souverainitása csak oly gyümölcsöket tud termelni, mint a mostani világháborút, akkor ezt nagyon kétes értékűnek, sőt kétségkívül értéktelennek kell tekintenünk.

A világgazdaság mai útja tehát csak a világkonföderáció lehet, a művelt világ államainak oly szövetsége, melynek elvi alapjait ugyan már a hágai konferenciák lerakták, de különösen határozott kifejezést nyertek az Állandó Béke Központi Szervezetének minimális programjában, melynek pontjai a következők:

1. Semmiféle annexió vagy területátruházás ne történjék az ott lakó nép érdekei és óhajai ellenére, s annak hozzájárulása, ahol lehetséges, plebiscitum vagy más úton nyerjen kifejezést.

2. Az államok biztosítsák a területükön élő nemzetiségeknek a jog-egyenlőséget, vallásszabadságot és nyelvük szabad használatát.

3. Allapodjanak meg az államok abban, hogy gyarmataikon, protekto-

rátusaikban és érdekeltségi területeiken a kereskedelmi szabadságot vagy legalább az összes nemzetek egyenjóságát keresztülvizik.

4. Az államszövetkezés békés szervezkedésen alapuló hágai békekonferenciák művét tovább kell fejleszteni.

E békekonferencia állandó szervezettel bírjon és időközönként üljön össze.

5. Az államok egyezzenek meg abban, hogy összes ellentéteiket béke-bíró-ság- elé hozzák. E célból a Hágában fennálló döntőbíró-ság mellé állítsanak fel állandó nemzetközi Ítéltáblát és hasonlóképpen állandó vizsgáló és békéltető tanácsot.

6. Az államok legyenek kötelesek arra, hogy egyetemleges — diplomatikus, gazdasági és katonai — akciót indítsanak meg abban az esetben, ha egy állam katonai rendszabályokhoz nyúl, ahelyett, hogy peres ügyét a döntőbíró-ság ítélete alá vetné vagy a nemzetközi vizsgáló vagy békéltető tanács elé terjesztené.

Az államok állapodjanak meg a fegyverkezések leszállításában.

8. Hogy a tengeri fegyverkezés leszállítása könnyebben elérhető legyen, töröljék el a tengeri zsákmányolás jogát és biztosítsák a tengerek szabadságát.

9. A külügyi politika helyeztessék a törvényhozó testületek hathatós ellenőrzése alá.

Titkos szövetkezések legyenek érvénytelenek.

Példa is van már az államok föderációjára abban a szövetségben, melyet egyelőre Délamerika három állama: Argentína, Brazília és Chile egymás között kötött. Ez államokat azért *A-B-C-államok*-nak hívják. S a hajlandóság hasonló európai szövetségre megvan még a hadviselő államokban is. Midőn a múlt év decemberében Münchenben tartott előadásom alkalmával azt mondtam, hogy nekünk legközelebbi feladatunk lesz (németül beszéltem) az alfabet folytatása, *D-E-F-államok* alakításával, tüntető tetszésnyilvánulásban részesültem. Folytassuk csak még tovább is az *A-B-C*-t akár *Z*-ig.

Szabó Ervin:

A szociológiai módszer alkalmazása.

Ritkán vetődött fel az utóbbi időkben kérdés, mely annyira pártbontólag hatott volna, mint Középeurópáé. Azt látjuk, hogy minden osztályban, minden pártban vannak hívei és ellenfelei és az ellentétek oly erősen éleződtek ki a vitában, mint az többnyire akkor szokott lenni, amikor alapvető kérdésekben egyébként egyetértők kerülnek egymással szembe. Mit jelent ez? Kettőt jelenthet. Vagy azt, hogy a háború szörnyű megrázkódtatása után az elmélkedőknek és a politikusoknak lelki egyensúlya még mindig nem billent helyre — valamennyiünknek; vagy pedig azt, hogy Középeurópa koncepciója nem illeszthető bele semmiféle, eddig érvényes elméletbe és programba, hogy egészen új, *sui generis* kategóriája az emberi gondolkodásnak és új tudományos eljárást igényel. Nem hiszem, hogy ez utóbbi feltevés állana meg. Középeurópa kérdése igen régi kérdés. Felvetődött már ugyanakkor, amikor a német egység problémája, vagyis száz évvel ezelőtt és azóta, lehet mondani, folyton napirenden volt. Sőt nálunk, Magyarországon sem új kérdés. Tudjuk, hogy Berzeviczy Gergely, majd Kossuth Lajos foglalkozott vele, a forradalom után Kemény Zsigmond s hogy azóta is új kereskedelem-

politikai kombinációk felmerülése alkalmával újra és újra tárgyalták. Alig van tizenöt éve annak, hogy a bécsi Volkswirtschaftliche Gesellschaft is rendezett Középeurópa kérdéséről anketét. És úgy, mint ezekben az időkben, ma is bármelyik oldalát nézzük a kérdésnek, nem nyújt olyan aszpektusokat, amelyek valami újat jelentenek az érdekelt tudományok számára. Ezért az első feltevést kell elfogadni, azt, hogy a tudományos konstrukcióknak szokott útjai és módjai bonyolultak össze és hogy ez okozza, hogy az egyébként egymást könnyen megértők ebben a kérdésben oly éles ellentétbe kerültek.

De ha így áll a dolog, ha nem a kérdés természetében, hanem inkább a kérdés tudományos megközelítésének módszerében van a hiba, akkor legelső feladatunk kétségtelenül az, hogy ennek a problémának megoldását is azokkal a módszerekkel próbáljuk megközelíteni, amelyek a háború előtt és más kérdésekben is kipróbált eszközeink voltak. Annál inkább kell erre törekednünk, mert a háború nagy csalódása amúgy is megrendítette a bizalmat a társadalmi tudomány iránt és igen gyakran halljuk ma is, hogy a szociológiának és a közgazdaságtannak objektív törvényszerűségek megállapítására irányuló törekvései hiábavalók, mert éppen a háború bizonyította be, hogy ily törvényszerűségek felállítása lehetetlen, meri az emberiség sorsát a kiszámíthatlan egyéni akarat intézi. Ezzel a háború szította szépszissel szemben utalni kell arra a módszerre, amely a múlt és a ma állandó jelenségeit nem a véletlen vagy az egyéni szeszély művének tekintette — ami minden társadalmi tudomány tagadása — hanem a törvényszerű okozatiság láncszemének, amely okozatiság hajtóerőit a társadalomban együttélő ember csoportjainak bizonyos állandó, változatlan szükségleteiben és e szükségletekből fakadt állandó társadalmi képződmények természetében, ezek saját életműködései törvényszerűségében bírja. Az emberi történes jelenségeinek ez a nézése — közönségesen szociológiai módszernek nevezik — nem zárja ki az egyéninek, a véletlennek elismerését. Sőt épp a háború arra tanított meg, hogy szubjektív tényezők, egyéni akarat sokkal nagyobb szerepet játszanak, mint elismerni szoktuk volt, hogy ezért az egyénit és a véletlent ezentúl mint erősebben méltánylandó állandó tényezőt kell beállítani törvényszerűséget kereső konstrukciónkba. Azonban logikusan a háborúval szemben is csak oda juthatunk, hogy bizonyos jelenségeket szükség-szerűeknek ismerünk fel, az egyéni akarás és célkitűzés fölött állóknak, vis majornak az egyénnel s az egyéni akarattal szemben. És ennek folytán, ha az egyéni cselekvés számára normákat kell felállítanunk — és sem a társadalomtudomány nem térhet ki ez elől, sem a tudományos politika — akkor óvakodni fogunk attól, hogy a lehetetlenre, lehetetlen feladatokra utaljuk az egyént, vagyis olyanokra, amelyek erősebben felismert szükségyszerűségekbe ütköznek; hanem arra fogunk törekedni, hogy a lehető keretében tüzzük ki a célokat s megközelítésükre programot és eszközöket ugyancsak a lehető keretében adjunk.

Ha a szubjektív motivációkon felülemelkedő ez objektív szükségyszerűség perspektívájába állítjuk Középeurópa problémáját, akkor

mindenekelőtt kiküszöbölnék néhány, az eddigi vitának és e Társaság vitájának tudományos jellegét is megzavaró tudománytalan elem; és ha ezeket sikerült kiküszöbölnünk és sikerül a továbbiak során Középeurópa kérdését valami társadalmi objektív törvényszerűség követelményének felismerni, akkor lehetetlen, hogy az állásfoglalásoknak a társadalmi és politikai kérdésekben egyébként szokatlan összevisszasága megmaradjon és kell, hogy azok, akik más alapvető társadalmi kérdésekben egy véleményen szoktak lenni, Középeurópa kérdésében is találkozzanak.

II. Kiküszöbölnendő szempontok.

1. Az imperialista Középeurópa. A legelső a támadás Naumann és az ő imperialisztikus és militarisztikus megokolása, általában Középeurópának ilyen megokolása ellen. Azt vetik Középeurópa eszméje ellen, hogy Naumann fegyveres alakulásnak képzeleli, hogy a gazdasági autarkia eszközének kívánja, hogy gyakorlati programját csak ezekre a feltevésekre alapítja s nem is akar egyéb belpolitikai kérdésekbe beavatkozni; hogy tehát Középeurópa nem a demokratikus haladás és a béke szerve lesz, hanem az elzárkózás és a háborúé. Különbben pedig — a mérvadó körök amúgy is elejtették az egész eszmét.

Könnyű volna erre azt felelni, hogy aligha hiszi valaki is, hogy e háború után rögtön az örök béke következik, hogy tehát gyakorlati politikusnak — tekintet nélkül arra, hogy kedves-e neki vagy nem — állást kell foglalnia a fegyverkezés kérdésében; hogy az autarkia — amely különben a háború alatt is megvalósíthatatlannak bizonyult — csak olyan kardcsörtetés, amilyen az entente oldaláról a kiéheztetés és a háború utáni bojkott fenyegetése; s hogy végül éppen a „mérvadó körök” ellenzése — tekintettel arra, hogy úgy Németországban, mint a Monarchiában ma is ugyanazokat szokás mérvadóknak tekinteni, akiket máskor imperialistáknak és militaristáknak neveznek — ellenmondást jelent Középeurópa ily minősítésével, stb.

Azonban a kérdés lényege az, hogy vannak mások, kik Középeurópát más indokollással kívánják s hogy viszont imperialista koncepciójával szemben is az uralkodó osztályok állásfoglalása egyáltalán nem egységes. Tudjuk, hogy akarják semmiképp sem imperialista hajlamú szocialisták — pl. Renner —, viszont ellene egységesen csak a német-magyar-osztrák agráriusok nyilatkoztak, ellenben még a magyar gyáriparosok körében is nagyon megoszlanak a vélemények. Mit bizonyít ez? Nem azt-e, hogy mint más tömeg- és társadalmi mozgalmakban, úgy ebben is az egyéni motivációk jelentősége igen csekély. Az egyén is, de a tömeg még inkább rabja illúzióknak, beléje nevelt érzéseknek, meg nem emésztett ismereteknek és elveknek, amelyek reális szükségleteivel és valóságos céljaival ellentétben vannak; és úgy az egyének, mint a tömegek sokszor nem is tudnak számot adni maguknak a valóságról, a tényleges történésről és az egészen hamis képzetek formákban jelentkeznek agyukban, amelyek természetesen helytelen elhatározásokat és észszerűtlen cselekvéseket vonnak maguk után.

Jól tudjuk például, hogy Angliában és Franciaországban erős demokratikus közvélemény van s ennek nagy része meg volt, részben ma is meg van arról őszintén győződve, hogy Anglia és Franciaország háborúja a kismiszterek védelméért és a nemzetiségi elv érvényre juttatásáért folyik. Valószínű azonban, hogy a későbbi társadalomtudomány és történetírás éppoly kétségtelenül meg fogja állapítani, hogy az ő háborújuk sem ilyen eszmei motívumokból fakadt, hanem elsősorban és lényegesen a nagy államok — tehát Angliának és Franciaországnak is — hatalmi törekvéseiből és gazdasági ellentéteiből. És ha ezt látjuk, őszintén demokratikus franciák és angolok tízezreinek ezt az illúzióját, akkor kevesebb jelentőséget fogunk Középeurópa kérdésében is tulajdonítani annak, hogy X vagy Y ilyen vagy olyan indokolással pártolja vagy ellenzi. Ezt a kérdést nem lehet tekintélyekkel, hanem csak érvekkel eldönteni; hogy kinek érvei jobbak, azt végeredményben az az objektív fejlődés fogja megmutatni, melynek szolgálatában valamennyien állunk.

2. Érzelmi politika és Középeurópa. De hogy ez a szempont ily mértéken felüli szerepet játszott az eddigi vitákban, annak más oka is van: az, hogy érzelmi elemek, nemzeti rokon- és ellenszenvék is túlságosan bejelátszanak az emberek politikai és gazdasági állásfoglalásába. Távol állok attól, hogy ezeknek nagy jelentőségét tagadjam, aminthogy korábbi írásaiban is sokszor bíráltam a történelem racionális magyarázatait. Más kérdés azonban, hogy a tudományos érvelésben szabad-e helyet foglalniok? És szabad-e különösen az ú. n. néplélekről kikristályosodott elméleteket egyszerre sutbadobni?

Bár a tudomány rég megállapította, hogy az ú. n. egységes néplélekről csak igen korlátozott értelemben lehet beszélni, hogy vannak ugyan a nemzetek közt lelki, szellemi különbségek, de sokkal nagyobbak az egyes nemzeteken belül lévő osztályok és csoportok lelki különbségei és viszont ezek rokonságai más nemzetek megfelelő osztályaival — egyszerre mégis szélső elítélésével találkozunk oly nemzetegészeknek, amelyeket eddig nagyon is — túlon túl is — megbecsültek és viszont felmagasztalásával olyanoknak, melyeknek eddig — legalább a gyakorlatban — igen kevés becületük volt nálunk. Akárcsak Angliában, ahol a *Socialist Review* szerkesztőjének kellett végül idézetek bő tömegével bizonyítani, hogy az angol demokratikus közvélemény a háború előtt másképp vélekedett a cárizmusról és a német szabadságot tartotta legalább is annyira, mint az orosz. S akik ma csak német imperializmusról beszélnek, ám olvassák el újra, hogyan írtak angolok az angol imperializmusról és annak az angol szabadságokat korrumpáló hatásáról. Vagyis ha azt látjuk, hogy hasonló gazdasági és politikai fejlődések egyforma tüneteket váltanak ki Angliában és Németországban, akkor óvatosabbnak kell lennünk Középeurópa kérdésében is a rokon- és ellenszenvék érvényesítésében és amit a politikában talán nem tudunk, itt igyekezzünk kiküszöbölni, mint a tudománnyal a legteljesebben összeférhetlen elemet: minden fóbíát éppúgy, mint minden mániát.

3. Középeurópa nem háborús probléma. Végül egy harmadik szempont, mely szintén tisztázást és azután ebből a problémakörből való teljes kizárást igényel: az hogy Középeurópa kérdését új problémának tüntetik fel, feltételezve, hogy árháború vetette csak fel. Nem foglalkoznánk ezzel a föltevessel, ha nem fenyegetné a vitát újabb érzelmi elemek belekeveredésével. Mert természetes, hogy aki Középeurópa kérdését úgy állítja be, hogy azt a háború vetette fel, mindazt az ellenszenvet és jogos gyűlöletet, ami a háború ellen irányul, áthárítja Középeurópára is.

Ezért meg kell állapítani, hogy ha túlzás is, mégis közelebb áll az igazsághoz, amit Karl Renner mondott: „Középeurópa ezeréves valóság”, hogy mindenesetre több mint száz éve foglalkoztatja a tudósokat és a politikusokat, hogy tehát, ha pillanatnyilag a háború vetette is fel, nem a háború szülte kérdés. Ezért nem is lehet, nem is szabad tudományosan másképp, mint ez ezeréves fejlődés objektív szempontjából nézni. Azt kell vizsgálni, vajjon fejlődési termék és fejlődési szükségesség-e Középeurópa? Ez a szociológikus és evolucionisztikus gondolkodáshoz szokott ember számára az egyedül lehetséges nézőpont.

III. Fejlődési szükségesség-e Középeurópa?

Nem lehet tagadni, hogy a háború tapasztalatai folytán sokszor úgy érezzük, hogy mindaz, amit a társadalomról való ismereteinkből tudománynak tartottunk, revízióra vagy legalább is új bizonyításra szorul; hogy olykor az az érzésünk, hogy apriorisztikus tételekkel operálunk, amikor Középeurópa kérdését az európai társadalom fejlődésének a háború előtt érvényesnek elismert vagy hitt törvényei alá akarjuk szubszummálni. Azonban egyelőre nem áll rendelkezésünkre más tudományos módszer. Ha ma egyáltalán tudományosan motivált álláspontot akarunk elfoglalni e kérdésben — és állást kell benne foglalni, mert hiszen a kérdés felvetődött — akkor azt nem tehetjük más szempontból, mint azoknak az elméleteknek és elveknek szempontjából, amelyeket a háború előtt is érvényeseknek tartottunk, igyekeztünk természetesen az új tények tömértelen anyagát beilleszteni a korábbi pozitív tényismeretekbe.

Ennek a tudományos elméletnek alapvető tétele, mint tudjuk, a fejlődés elve, az a gondolat, hogy a társadalom intézményei és képződményei és azoknak változásai nem a véletlen műve, hanem hogy a változásokban bizonyos törvényszerű fejlődés van. A fejlődés felismert törvényei voltak számunkra eddig is a társadalom új jelenségeinek mértéke és kulcsa és azokhoz való állásfoglalásunk iránytűje. Jóságukat és rosszaságukat, tökéletességüket és hiányosságukat ezeken a fejlődési törvényeken mértük. Csakis ezeken mérhetjük Középeurópát is.

1. Középeurópa és az államfejlődés. Ebből a szempontból nézve Középeurópát, legelőször mint új társadalmi szervezet, új államalakulás jelentkezik. Bele kell tehát állítani az eddigi európai államfejlődés irányvonalába és ebből a szempontból ítélni meg szükségességét, lehetőségét és, ha kell, kívánatosságát.

Az európai államfejlődés irányvonala az államalkotó elv szempontjából nagyjából a következő. A fegyveres erőszak által összekovácsolt és összetartott államot, a hűbériség, a patriarchális abszolutizmus és az abszolút királyság államát felváltotta, legalább Nyugateurópában, a nemzetiségi elv alapján szerveződött ú. n. nemzeti vagyis a nyelvi és kulturális egység által összetartott állam; ezt váltja fel ma, úgy látszik, a túlnyomóan nem nyelvi és kulturális, hanem gazdasági érdekek által összecsomózott nemzeten felüli vagy nemzeten túli: az imperialisztikus állam. Azt várjuk, hogy ezt az államalkotó elvet és ezt az államformát épp azért, mert már gazdasági alapokon épül, fel fogja váltani majd az, melynek összetartó elve a közös érdek, az emberi szolidaritás lesz.

A lényeges szempont az, hogy ebben a fejlődésben tagadhatatlan irányzat érvényesül, és pedig az államterület növekedéséé. Ami még a XIX század közepén óriási területnek látszott: az akkor elért 40 milliós Németország, azt ma, amikor arról van szó, hogy Németországnak azóta elért 70 milliójához hozzákapcsoltassék még 50—70 milliónyi más nép, Középeurópa némely ellenzője túlkicsiny vámterületnek és piacnak látja. Nem mondhatjuk-e ennek láttára, hogy a fejlődésben nem is az ú. n. államalkotó elv változása a fontos, hogy talán e tekintetben is a társadalmi illúziók szerepe sokkal nagyobb, mint általában hisszük, hanem a lényeges — a háború tanúsága szerint is, amelyet a nemzetközi gazdasági érdek nem tudott megakadályozni — a *Wille zur Macht*, a hatalmi vágy, az uralmi terület kiterjesztésének törekvése? Ennek a feltevésnek nem mond ellent az a történeti tény, hogy igen sok nagy állam rövid idő alatt összeomlott. Mert természetes, hogy ha az államalkotó és kiterjesztő erőszak nem alapszik reális gazdasági kapcsolatokon, ha valóságos, tényleges gazdasági érdekek és gazdasági erők nem támogatják, állama épp úgy felbomlik, mint sok esetben azért, mert az illető állam határain kívül voltak oly erős ellentétes hatalmi törekvések, esetleg ellentétes gazdasági érdekek, melyek erősebbeknek bizonyultak nála. És ez a magyarázata annak is, hogy még a XX. században is, amely korra általában joggal mondhatjuk, hogy a nagy államoké, szintén vannak ú. n. kis államok. De amiként a nagyállamok megtartásához nem elég az erőszak, úgy magyarázatra szorul az is, hogy mily földrajzi, népességi, geológiai stb. tényezők működtek közre, melyek biztosították a szomszédos nagy államok terjeszkedésével szemben az ily kisállamok fennmaradását.

Ha azonban az európai államfejlődés alapelve az uralmi terület kiterjesztése, akkor, sajnos, nem zárkozhatunk el annak felismerése elől, hogy az államfejlődés nem békés, kulturális vagy gazdasági eszközökkel történik, hanem történik ezer és tízezer éve és, sajnos, ma is háborúval és fegyverrel. És bármennyire tudjuk, hogy mily gazdaságellenes, improduktív eszköz ez, mily veszedelmes államhatalmi szempontból is, mily eszeveszett és pusztító rendszer ez és vágyunk valamennyien nemcsak Középeurópára, hanem igenis az európai államszövetségre, az Európai Egyesült Államokra — nem kell-e kérdeznünk: hol állunk ma ettől? Mindenesetre közelebb vagyunk

hozzá, mint a X. század Franciaországa, amelynek területén Seignobos szerint 10,000 souverain uralkodott. Közelebb vagyunk hozzá, mint a XV. század Angliája, amelyben Stubbs szerint a hatalmas lordok és hercegek sokszor teljesen függetlenek voltak a királytól, sőt egyesek sokkal hatalmasabbak is nála. És mindenesetre közelebb, mint a harmincéves háború utáni Németország, amikor háromszáz souverain állam volt területén, vagy a Napóleon korabeli Németország, amikor százon felüli souverainitás volt, vagy a bécsi kongresszus idei, amely még 38 souverain államot konstruált. Tudjuk, hogy ma Franciaország területén egy souverainitás van és talán túlságosan erős souverainitás, tudjuk, hogy az angol területen is egy van és a még száz évvel ezelőtt 38 valóságos souveraint tisztelő német területen ma, ha sok, 4—5 valóságos souverainitás van.

Az a kérdés tehát, remélhetjük-e az államfejlődés eddigi irányának és eszközeinek ismerete alapján, hogy az európai államok szövetsége békés úton hamarosan létrejön? Vagy hihetjük-e, hogy erre egyelőre több biztosíték van abban a Nyugateurópában vagy Nyugateurópával, amelynek egyes tagjai közt nemcsak a külpolitikai, de az érzelmi viszony is időnkint ugyanolyan volt, mint e háború előtt Németországgal? Ha erre gondolunk, akkor alig hihetjük, hogy a háború után a népeknek egymáshoz való viszonyát lényegesen más elvek irányítják majd, mint amilyenek irányították 100 vagy 500 évvel ezelőtt; és ezért egyelőre nem bízhatunk abban, hogy Európában az államfejlődésnek az az irányzata, amely eddig érvényes volt, egyhamar sokkal békésebb és szelidebb eszközökkel folytatódjék.

2. Államfejlődés és béke. Nem foglalkozom bővebben az előadó úrnak azzal a tételével, hogy az államterületek növekedésével a háborúk ritkultak ugyan, de pusztításaik sokkal nagyobbak lettek. Ha így volna, akkor Európa gazdasági és szellemi kultúrájának ma a kezdetleges kisállamok korabeli színvonal alatt kellene állania. És alig szabad komolyan átgondoltnak tekinteni azt az aktuális ellenvetését a nagyobb államterületekre való fejlődés ellen, hogy a Középeurópával járó esetleges előnyök kibékítőleg hatnának, arkánumként a háború szörnyű pusztításaival szemben és így elmaradna az a felelősségre vonás, amit a háború után a legfontosabb erkölcsi követelménynek tart.

A marxisták mindig tiltakoztak a *Verelendungstheorie* teleologikus értelmezése, az ellen a ráfógás ellen, mintha az szemükben kívánatos állapot s nem egy fejlődési irányzatnak objektív megállapítása volna. S amint feladatuknak éppen azt ismerték, hogy ezt az irányzatot egyéb tényezők erősítésével paralizálják, úgy a háború szörnyű pusztításaival szemben is, melyeket Középeurópa sem fog jóvátenni, csak egy álláspontra lehetséges: menteni ami menthető.

3. Államszövetségek a Nyugattal. Ha pedig attól tart — és Giesswein dr. úr is ennek az aggodalmának adott kifejezést, — hogy Középeurópa létesülése tette váltja a politikai államszövetségeknek azt a rendszerét, mely a háború előtt fennállt és a háborúra vezetett, ugyanoly joggal lehet kérdezni: vajjon, ha ezek a szövetségek nem jöttek volna létre, akkor a háború

— ha nem ez a háború, hát kisebb háborúk — sokkal hamarabb és bizonyára semmivel sem kevésbé véresen és pusztítóan nem törtek volna-e ki?

A feleletet erre a kérdésre tulajdonképp már Jaurès, a francia-német közeledés nagy apostola adta meg, de Pressensé ravatalánál, mondván: *Qui dit alliance, dit un commencement de classement, un commencement d'ordre**. Természetesen: szövetsége válogatja. Ha Középeurópa ellenesei azon aggódnak, hogy eltávolít Nyugateurópától, ki nem érezne velük. De hol vagyunk Nyugateurópától? Vajjon azok a korlátok, melyek Nyugateurópától elválasztanak, nem állottak-e fenn a háború előtt is és nem fognak-e biztosan Középeurópa nélkül is fennállani tovább is? Vajjon a Nyugathoz való közeledésnek ugyanazok a földrajzi, politikai, hagyományos és kulturális lehetőségei vannak-e meg, mint a Németországhoz való, amely, legyünk kicsit szeié-nyebbek, Magyarországgal szemben mégis csak képviseli valamelyest a Nyugatot. A döntő kérdés ebben az, hogy földrajzilag, sajnos, száz és ezer kilométernyire vagyunk a Nyugattól, hogy egész állami, egész kulturális és gazdasági fejlődésünk eddigelé német befolyás és német kölcsönhatás alatt történt és hogy a nyugati eszméknek és a nyugati szellem termékeinek a magyar szellembe és a magyar eszmevilágba való beoltása ellen, sajnos, oly ellenállás mutatkozott mindig, ami bár mutatkozott volna gyakrabban a német ellen. És amit szintén számba kell venni: Nyugateurópa nem is kerülhet közvetlenül abba a helyzetbe, hogy mi velünk politikai szövetségnél túlmenő közösség állapotába léphessen. Hogyan, milyen fejlődés és mily indítékek kapcsolhatnák a háború után Angliát vagy Franciaországot gazdaságilag és kulturálisan erősebben mihozzánk? Annyira távol vagyunk tőlük testileg és szellemileg, hogy ez a feltevés sokkal inkább tartozik az utópisztikus koncepciók közé, mint bármilyen más. Lehetséges politikai szövetség a Monarchia és Anglia vagy Franciaország vagy Olaszország között, de gazdasági és kulturális szövetség ez országokkal számunkra csak Németországon keresztül lehetséges, mert csak Németország számára lehetséges Angliával vagy Franciaországgal gazdasági és kulturális szövetség. S ezért, amint ezt a közeledést helyesnek tartjuk és kívánjuk, úgy a magunk szempontjából is, ha egyáltalán akarjuk az Európai Egyesült-Államokat, sajnos, nem közelíthetjük meg egyelőre másként, mint fokozatosan, legelőször a területileg szomszédos államok államjogi és gazdasági szövetkezése útján.

IV. A vámunió szerepe Középeurópa kérdésében.

Hogy a társadalom politikai és kulturális alakulásaiban a gazdasági erőnek és a gazdasági érdekeknek mi szerepük van, az mai problémánk szempontjából eléggé tisztázott kérdés. Nem lehet kétséges, hogy államok politikai szövetkezése annál erősebb és szorosabb lesz, minél szélesebb és mélyebb gazdasági alapokra van fektetve; viszont csakis akkor lesz szoros és állandó e szövetkezés, ha a gazdasági kapcsolat a szerződő felek valamennyiét kölcsönösen kielégíti

* Id. C. Racovski: *Les Socialistes et la guerre*. Bucuresti 1915. p. 20.

s ha a gazdasági szövetségnek külkereskedelmi és külpolitikai hatásai nem veszedelmesek az új szervezetre.

Ebben a tekintetben teljesen méltánylom az előadó úr aggályait, mert tényleg a vámszövetségek kérdése az alkotórészek gazdasági érdekei szempontjából az elméletben nagyon vitatott kérdés. Maga Louis Bosc, e kérdés alapvető teoretikusa, történetileg és elméletileg részletesen kimutatja, hogy a vámszövetség egyformán szolgálhat védelmi és támadó célokat, egyformán szolgálhatja a szabadkereskedelmet és a vámvédelmet, egyformán jelenthet az alkotórészek számára politikai szabadságot vagy politikai szolgálatot. Ezért azt látjuk a történelem folyamán, hogy egyformán lehetnek hívei pacifisták és militaristák, szabadkereskedők és védvámások, autonomisták, nacionalisták és kozmopoliták. De ha mélyére nézünk ennek az ellenmondásnak, az semmiképpen sem tűnik konkrét problémánk szempontjából veszedelmesnek. Mert mit jelent az, hogy a vámszövetség ily ellenkező tendenciákat szolgálhat és hogy ily ellentétek lehetnek benne? A vámszövetséges állam alapján nem más, mint egyazon, csak nagyobb állam és ezért, *mutatis mutandis*, természetesen mindazok a gazdasági és politikai, mindazok az osztály- és csoportellentétek meg vannak benne, amelyek az egyes alkotó államokban megvoltak. *Mutatis mutandis* tehát minden szól ellene vagy mellette, ami az alkotó államok mellett vagy ellen szólt. És minthogy a mai, e vámszövetséget alkotandó államokkal szemben abszolúte tagadó álláspontot senki, vagy igen kevesen foglalnak el, a vámszövetség által összekovácsolt új államalakulattal szemben sem lehetséges lényegesen más állásfoglalás, mint az alkotó államokkal szemben szokásos. És akik az új államalakulásnak maguk kívánta és a maguk eszményeinek megfelelő irányt akarnak adni, csak azt tehetik és nem is kell mást tenniök, mint ugyanazon módon, mint az alkotó országokban: befolyást szerezni az új állam politikájára.

A kérdés tehát a politikusok számára csak az, vajjon azok az erők, melyek a mai államnak a nekik kedves, pl. pacifista, szabadkereskedő, demokratikus irányt akarnak adni, inkább érvényesülhetnek-e majd a gazdaságilag és államjogilag egyesült Középeurópában, mint a ma széttagolt Középeurópa egyes államaiban?

1. A vámunió külpolitikája. Ami Középeurópa külpolitikai lehetőségeit és hatásait illeti, ehelyt csak azt kell mondani, hogy az nemcsak Középeurópától, hanem természetesen Európa többi államainak magatartásától is függ. De e pontnál szükséges hangsúlyozni, hogy ne tulajdonítsunk túlságos jelentőséget azoknak a fogadkozásoknak, melyek innen is, túl is, a háború utáni gazdasági és főként külkereskedelmi viszonylatok tekintetében elhangzanak. Meg lehetünk győződve, hogy a háború után egyik hadviselőnek sem lesz sem kedve, sem ereje, hogy ezeket az elzárkózó fenyegetéseket valóra váltsa.

2. Vámunió és szabadkereskedelem. Ami Középeurópa gazdaságpolitikai hatását illeti, abban hibásan látják némelyek az elméleti szabadkereskedelem problémáját. Nem a szabadkereskedelemről általában, hanem csupán egy szűkített területen

való érvényesítéséről lehet szó, nem abszolút, hanem csak több vagy kevesebb szabadkereskedelemről. Mert, hogy azoknak is gazdaságpolitikai eszménye valósulhasson meg, akik Középeurópa állítólagos — és nem mondom, hogy lehetetlen — vámpolitikai elzárkózásától tartanak: az általános szabadkereskedelem követelménye, azt hiszem, a mai viszonyok között és különös tekintettel Franciaországnak, Oroszországnak és Olaszországnak sokkal mélyebben meggyökeresedett vámvédelmi politikájára, reménytelen. Az a kérdés tehát — és ez az egyetlen reális kérdés: mi az előnye a mainál nagyobb vámterületnek?

Legelső feleletül erre is az kínálkozik, ami az államfejlődés kérdésére: hogy erről is döntött már a történelem, és hogy a történelem tanulságai szerint a fejlődés a nagyobb vámterületek felé halad. Mégis azt látjuk, hogy ugyanazokkal az érvekkel küzdenek ma is a vámok eltörlése ellen, mint valamikor a belső vámok fenntartása mellett és elfelejtik, hogy még nem is oly régen, 1790-ben, a mai egységes német vámterület helyén nem kevesebb mint 1800 vámterület volt; ami egy francia közigazdász arra a kijelentésre fakasztott: „A németek úgy kereskednek egymással, mint a rabok börtönük rácsain keresztül”. Azt hiszem, száz év múlva a mai érvelekre a mai vámterületek kiterjesztése ellen ugyanezt a jellemzést fogják alkalmazni.

3. A vámunió és a magyar ipar. Azt mondják azonban, hogy a magyar iparról van szó, a magyar ipart kell a német ipar túlnyomó ereje ellen megvédeni.

Ebben a félénk, mindig védelem után kiáltozó álláspontban annak a régi osztrák ipari politikának hagyományait látjuk, amelynek kedvezőtlen hatásait éppen az osztrák ipar fejlődésére igen élénk és találó színekkel ecsetelte Láng Lajos *Vámpolitikájában*. Rá kell mutatni emellett arra, hogy ugyanazok az aggodalmak, melyek az osztrák ipart visszatartották annak idején attól, hogy a német vám-szövetséggel szemben engedékenyebbnek mutatkozzék, merültek fel a negyvenes években a közös vámterület tekintetében a magyar ipar védelmére alakult Védegyletben és szólaltak meg elsősorban Kossuth Lajosnál. Es nagyon érdekes és rendkívül jellegzetes olvasni ma Kossuth Lajosnak érveit, melyekkel a Védegylet közgyűlésén, 1846 augusztus 20-án az osztrák-magyar vámközösség, tehát szintén vámunió ellen érvelt, többek közt a következőkkel:

Ma már, azt hiszem, nincs oly bárgyú ember Magyarországon, aki be nem látná, hogy oly vám eltörlés, mely a külső prohibicionális vámsorompókat fenntartja, minket a világkereskedésből kizár, a világ műiparát a mi piacunkról kirekeszti, ellenben a? ausztriai műiparnak hazánkba özönlését még azon mérséklés alól is felmenti, melyet a mostani közbelső vámvonal legalább kincstári jövedelem szempontjából nyújt; hogy, mondom, ily vámtörlés, mely nekünk piacot nem nyújt, terményeinknek nagyobb kelendőséget nem biztosít, ellenben műiparunk felvirágoztatását lehetetlenné teszi, s hazánkat az ausztriai műipar számára kény-kedv szerint kizsákmányolandó gyarmatpiaccá aljasítja, nem csak nem szabad kereskedés, hanem egyenesen biztosított monopólium . . .

Már most kérdem én, nem volna-e balgaság arra számítani, hogy azon Ausztriának, melynek aránylag több gabnája, több szarvasmarhája van mint

minekünk, mi a legjobb konjunktúrák közt is sokkal több gabnát, szarvasmarhát fognánk eladhatni, mint most eladunk. Hol van hát Ausztriában az a piac, melyre számítunk?

Azért én, a közbenső vámvonaltól eltérés ellen nem is azt mondom, hogy semmiben sem nyernénk általa, hanem csak azt mondom, hogy egészben véve hasonlíthatatlanul többet vesztenénk, mint nyerhetnénk, sőt mondom azt, hogy ezen eltérés rosszabb volna a jelen jogtalan, igazságtalan, méltánytalan állapotnál, nem csak rosszabb, de sőt tönkre tenné, végnymorósítja a sodorná szegény hazánkat.

S már most kérdem én, minő hatással volna a közbenső vámvonaltól eltérés műiparunkra? Megölné azt uraim! megölné még csirájában okvetlenül...

De most, miután minket annyira elhanyagoltak, míg az ausztriai műipart nem csak védvámok, hanem egyenes prohibítív rendszer által nagyra növelték, ennek a mi piacunkat minden vámmérséklet nélkül odavetni martalékul annyit tenne, mint hazánkat örökös gyarmati ínség sorsára kárhoztatni.

Töröljük el a vámvonaltól köztünk s Ausztria közt, olvasszuk bele anyagi érdekeinket az ausztriai érdekekbe, s oly bizonyos, mint a számtannak örök szabályai, hogy kis idő múlva szellemi tekintetben is beleolvadtunk Ausztriába; és hogy ezen beleolvadás nem történendik a szabadságnak, nem az alkotmányosságának, nem a magyar nemzetiségnek érdekében: azt úgy hiszem nem kell bizonyítgatnom. (Gyurmán Adolf: *Magyar Szózatok*. Hamburg, 1847, 146, 147, 148, 152, 154, 155 és 159. 1.)

Szóról-szóra ugyanazok az érvek, amelyeket most hallunk a Németországgal való vámközösség ellen. Hogy az erősebb osztrák ipar csirájában fogja tönkre tenni a magyart; hogy ne számítsunk arra, hogy Ausztria mitőlünk gabonát és állatokat fog vásárolni; hogy matematikailag bizonyos, hogy a kapcsolat nemcsak iparunkat fogja tönkre tenni, hanem szellemileg is teljesen összeolvaszt Ausztriával, stb.

Jól tudjuk, hogy mindez nem következett be s hogy legalább is oly mértékben, mint az egyébként kulturális és népességi viszonyaink folytán lehetséges volt és mindenestre sokkal gyorsabb tempóban, mint a semmi idegen állammal vámszövetségben nem élő, tőlünk keletre fekvő államokban, Oroszországban, Romániában, stb., fejlődött magyar ipar, aminek legfrissebb bizonyítéka a csak néhány hét előtt megjelent magyar gyáripari üzemstatisztika.

a) Az érdekképviselet állásfoglalása. Meglepő ennek dacára, hogy ugyanebben a hangnemben beszélnek a magyar ipar gyöngeségéről és védelemre szorultságáról nem kis- és nagyiparosok, akiknek végtére mégis legközelebbi érdekük az ipar védelme, hanem elméleti szocialisták is. Így a *Népszava* 1915 okt. 2-iki számában Varga Jenő így írt: „Ha Ausztria és Németország között vámunió létesülne, a magyar ipart feltétlenül meg kellene védeni a túlerős német ipar korlátlan versenye ellen.” De már február végén megjelent három cikkében módosította ezt a véleményét. Alapos és érdekes tanulmányban kimutatta, hogy a magyar gyáriparnak csak körülbelül fele igényelne védelmet Németországgal szemben, a másik fele minden vámvédelem nélkül is megállná helyét. Azonban kiténik, hogy a szocialista még e mérsékeltbb védelmi politikájával is papább a papánál. A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének február elején rendezett vitáján oly gyáriparosok, akiket a szocialista elmélkedő szerint védelem nélkül elpusztítana a német ipar, a legerélyesebb és leglelkesebb

hangon követelték a vámszövetséget, mert azt az általuk képviselt iparra nemcsak veszedelmesnek nem tartják, hanem egyenesen hasznosnak. Varga Jenő veszélyeztetett iparnak nevezi pl. a gépgyártást és a villamosipart, a fonó- és szövőipart, a ruházati ipart, stb.; ezzel szemben báró Kornfeld Móric, a Ganzgyár igazgatója és Egger Gyula, a Magyar Általános Villamossági igazgatója, a maga ipara szempontjából a vámszövetség lelkes hívének vallotta magát. A fonó- és szövőipar nevében két textilgyáros jelentette ki, hogy a német versenytől tartani nem kell; ugyanígy a ruházati és konfekciós ipar képviselője. Sőt még a cukoripar egy képviselője is, annak az iparágának, mely eddig a legraffináltabb módjait eszelte ki az állami védelemnek, mely azt is ki tudta eszközölni, hogy a közbenső vámoikat Ausztria és Magyarország között a cukoriparra vonatkozólag megvalósították, tehát az egyetlen iparág, mely Ausztriával szemben is vámvédelemben részesül, a vámszövetség hívének vallotta magát. Vagyis a gyáriparosok tekintélyes része — szinte érthetetlen — dezavualja ebben a föltétlen vámvédelmi politikában az osztályharcos szocialistát. Ezzel szemben csak egy érdekképviselőt egységes állásfoglalásáról tudunk: a német-osztrák-magyar agráriusokéről. Igaz, hogy ennek motívumait nem ismerjük, mert tárgyalásaikat titokban tartották.

Lehet azonban, hogy mindezek a gyakorlati emberek nem jól látják a dolgokat; szükséges ezért a magyar iparfejlődés némely elméleti kérdésével is foglalkoznunk.

b) Németország telephelyelőnyei. Az egyik, amit az előadó úr is hangsúlyozott és amivel e vitában egyébként is gyakran találkozunk, az az állítás, hogy a termelés föltételei Németország és Magyarország között olyannyira különböznek, Németországnak oly óriási telephelyelőnyei vannak, hogy teljes lehetetlenség megállni a német versennyel szemben; vagyis a vámsorompók ledöntése nagy rázkódtatásnak tenné ki a magyar ipart. Természetesen a telephely kérdése a legnagyobb mértékben figyelemreméltó. Mégis nem szabad ennek jelentőségét sem túlozni. Nem szabad elfelejteni, hogy a közös vámterületen belül is a termelés föltételei igen különböznek, hogy nemcsak Ausztria és Magyarország között, hanem a Monarchián belül is éppúgy mint Németországon belül a termelő költségek távolról sincsenek egyenlítőre valamennyi termelő között és ennek dacára a nagyobb költséggel termelő gyárak és üzemek is versenyképesek és fenn tudnak maradni. Richard Schüller a termelő-költségek különbségeiről egyazon vámterületen belül igen érdekes adatokat közöl (*Schutzzoll und Freihandel*, p. 9—10). Így pl. Németországban a búza termelő költsége 10 és 24 márka között variál, Ausztriában 9 és 18 korona között; ugyancsak Ausztriában a nyers vas termelő költsége a legkedvezőbb és legkedvezőtlenebb viszonyok közt termelő üzemek között $2\frac{1}{2}$ koronával variál, míg Németországban ez a különbséget 3—5 márka. Ausztriában 1 mm. nyers cukor termelő költségeinél 3 koronás, 1 mm. lenfonálnál 7 koronás kilengések vannak. Ez azt mutatja, hogy a telephelyelőnyöket egy vámterületen belül is ki lehet egyenlítőre más előnyökkel, hogy nem föltétlenül bizonyos, hogy lényeges telephelyelőnyei dacára is a német ipar pusztító versenye okvetlenül érvényesülne.

c) A többtermelés. Azt is mondják, hogy a magyar mezőgazdaságnak nincs fölöslege Németország számára, tehát a többtermelést hiába várjuk a vámterület növekedésétől. Meg lehetne érteni ezt, ha Magyarországnak akkora mezőgazdasági fölöslege volna, hogy nemhogy a német, de a legnagyobb piac sem elegendő neki, hogy semmiféle terjeszkedéssel sem tudná fölöslegét elhelyezni. De hogy a piac nagyobbodása ne ösztönzött volna valaha is bármilyen gazdasági ágat többtermelésre vagy legalább is ne adná meg ennek lehetőségét, elméletileg teljesen tarthatatlan álláspont. Természetesen nem szabad elfelejteni, hogy a többtermelésnek más föltételei is vannak, mint a nagyobb piac.

d) A munkásság életszínvonala és a drágaság. Attól is tart az előadó úr, hogy a még jobban erőltetett élelmiszerkivitel Németországba a magyar munkásság életviszonyait még inkább rontaná. Kell-e ezzel szemben másra hivatkozni, mint az üzemi statisztikára, melynek adatait a munkáltatók szolgáltatják, melyek tehát valószínűleg nem tüntetik fel kedvezőtlenebbül a magyar munkásság bérviszonyait a valóságnál. Ezek szerint az országos bérátlagnál természetesen magasabb gyáripari munkabérek 1901-től 1910-ig 21,3%-kal emelkedtek. Ezzel szemben az élelmiszerek ár-emelkedése a kiskereskedelemben, ugyancsak a magyar kormány statisztikája szerint, ugyanabban az időben 25—60%. A búzaliszt 42%-kal, a burgonya 28, a sertéshús 56, a szalonna 59, a disznózsír 62, a búzakenyér 40, a rozskenyér 30%-kal emelkedett — a közös vámterületen. Hogy lehet ily tények ismeretében attól tartani, hogy a magyar munkásosztály életszínvonalát a vámszövetség lerontja, amikor Németországban a drágulás tudvalevőleg soha azt a magasságot el nem érte, mint Magyarországon. Ugyancsak a Központi statisztikai hivatal árstatisztikájából látjuk, hogy a szerződéses vámterületen a növényi élelmiszerek nagykereskedelmi ára ugyanabban az időszakban 25 ponttal emelkedett, Németországban 11 ponttal; az állati élelmiszereké a Monarchiában 40 ponttal, Németországban 31 ponttal; a gyarmatáruké a Monarchiában 21 ponttal, Németországban 7 ponttal; az összes élelmiszereké a Monarchiában 28 ponttal, Németországban 16 ponttal. Elméletileg is tarthatatlan feltevés az, hogy egységes vámterületen, vagyis az esetben, ha Németországgal közös vámterületet alkotnánk, az élelmiszerek ára a vámterület egyik helyén, a mi esetünkben Magyarországon, s még hozzá a termelés helyén magasabb legyen vagy éppen emelkedjék. Vámunió esetén, és ha a mai vámtételek meg is maradnak, csak egy következhetik be: az élelmiszerek árának a német színvonalra csökkenése. Ha pedig tényleg az jönne, amitől sokan tartanak: hogy Németország agrár-vámjait is emelni fogja, akkor, legyünk nyugodtak, a Monarchia sem fogja leszállítani a magáét, hanem szintén emelni fogja. Vagyis a drágaság csak emelkedni fog.

e) A német tőkebehozatal. Ami végül azt az aggodalmat illeti, hogy a vámszövetség a német tőkeimportnak nyit utat: a finánc-tőke mai nemzetközi szervezete állapotában elméletileg és gazdaság-politikai szempontból alig van különbség a Kereskedelmi Bank és a

Hitelbank vagy a Dresdner Bank és a Deutsche Bank ipari tőkéje között; tudvalevőleg egyszáz finánc-tőke valamennyi, egyforma veszedelme vagy előnye a magyar, a német vagy a francia iparnak.

Úgy látszik mindezek után, hogy egyáltalán nem úgy áll a magyar ipar szempontjából a kérdés, hogy a között kell választani, ipari vagy mezőgazdasági állam maradjunk-e, vagyis hogy a vámunió egyúttal a kultúra és kulturátlanság kérdése. A vámközösség nem veszélyezteti a magyar ipart. Még ha veszélyeztetné is, vagy ha úgy állna a dolog, hogy mezőgazdasági államnak kellene maradnunk, az sem volna oly szörnyű veszedelem. De ezt sem sikerült bebizonyítani. Legföljebb azt bizonyították az előadó úr adatai, hogy a német nagyiparnak nem nagy érdeke az osztrák-magyar piac megszerzése. Akkor legalább óva vagyunk minden autarkiatól. Ha pedig az autarkia veszedelme is elmúlt, óva vagyunk egyúttal az unió kifelé támadó irányától is. Mert ha csakugyan nem kárpótolja Németországot az osztrák-magyar piac és másrészt az osztrák és magyar iparnak és kereskedelemnek nem veszedelme a német ipar, akkor bizonyára sem Németország, sem Ausztria-Magyarország nem fog már a maga érdekében sem harci álláspontra helyezkedni Nyugateurópa és főként Anglia és Franciaország iparával és kereskedelmével szemben. Autarkiat különben nemis a vámterület kiterjesztésének hívei, hanem inkább azok a védvamosok akarnak és idéznek elő, akik aggódó figyelemmel lesik minden évben, sőt minden hónapban külkereskedelmi forgalmunk kimutatásait és feljajdulnak, valahányszor kereskedelmi mérlegünk ezer korona rosszabbodást mutat.

Végeredményben Középeurópa gazdasági szempontból való vizsgálata azt mutatja, hogy a vámunió nem jelent választást szabadkereskedelem és védvám között, sem autarkia és nemzetközi gazdaság között, hanem egyszerűen nagyobb vagy kisebb belső piac között semmiféle gazdasági érdeke Magyarországnak nem szól az ellen, hogy a nagyobb mellett döntsön.

V. Középeurópa és a demokratikus fejlődés.

Végezetül — bár nem lényegtelen szempont, ha az előzőkkel szemben háttérbe szorul is — röviden azt is meg kell vizsgálni, hogy Középeurópa az úgynevezett demokratikus fejlődés irányvonalába állítva, szükségesnek, lehetségesnek és kívánatosnak látszik-e, vajjon a belső demokrácia és alkotmányos szabadságok, köztük természetesen a nemzeti szabadságok, európai fejlődésirányába esik-e.

Annak számára is, aki már a háború előtt a demokráciával és a parlamentarizmussal szemben kritikus álláspontot foglalt el, a háború a német alkotmányi és belpolitikai berendezéseket és erkölcsöket sem rokonszenvesebbé, sem kívánatosabbá nem tette. Pedig ha valami adhatott tápot a kételynek a demokrácia konvencionális formáival szemben, az mindenestre ez a háború, az a tény, hogy a demokratikus és parlamentáris államok és népek viselkedése a háborúval szemben majdnem semmivel sem különbözött az autokratikus.

és abszolutisztikus államokétól, a demokratikus és forradalmi pártoké alig vagy semmiben az arisztokratikus és reakciós pártokétól. Ha ennek dacára egyénileg tovább is rokonszenvesebb a demokratikus közszellem, a demokratikus módszer, akkor sem hihetjük, ezután még kevésbé mint a háború előtt, hogy ez, a többi társadalmi probléma mélységéhez mérve, felületes máznál sokkal több volna. Ezért a háború után még nagyobb intenzitással kell keresnünk a valóságos demokrácia érvényesülésének alkalmas eszközeit, okulva a demokratikusnak hitt intézmények csődjén. Valószínű, hogy teljesen új feladatok előtt fogunk állni e téren.

Ezért Középeurópa kérdéséhez a konvencionális demokrácia szempontjai nem sok döntő érvet szolgáltatnak. De ha mégis próbáljuk e szempontból nézni, és magyar állapotainkat nem a Nyugathoz, hanem Németországhoz mérni, alig lehet kétséges, mi esik közelebb a demokráciához: a német közigazgatás vagy a magyar, a német sajtó- és egyesülési szabadság vagy a magyar, a német szociálpolitika vagy a magyar.

Jó lecke e tekintetben a német demokrácia újsütetű ádáz bírálóinak Karl Liebknecht legújabb nyilatkozata a német parlamentben, azé a Liebknechté, aki bizonyára elég kritikus Németországgal szemben, melyben azt mondja: „Van egy ország, amelyben még rosszabbul mennek a dolgok, mint Németországban és ez nem Oroszország, hanem Ausztria. Csak imitt-amott hallik ki a művelt államokba egy jajkiáltás.”

Ha ez az összehasonlítás túlzott is, mert Oroszországban bizonyára rosszabbak az állapotok, mint minálunk, mégis ha a német kormányrendszernek szélső kritikusa az osztrák-magyart még rosszabbnak mondja, akkor — bár a szövetség nem is jelenti szükségkép a demokrácia erősítését sem — nekünk igazán nem kell aggódnunk amiatt, hogy Németország számunkra a demokrácia és a belső szabadságok csökkenését jelenthetné. Az előadó úr ugyan azt mondja, hogy Ausztriától sem kaptunk demokráciát, sem ideologikus értékeket, hanem csak a fegyverkezést. Bár ez nem helyes, bár kaptunk Ausztriától mást is, nagyobb piacot, jobb ipari és kereskedelmi törvényhozást és közigazgatást stb., és bár azt a kérdést is fel lehetne vetni, vajjon az önálló Magyarország kevésbé fegyverkezett volna-e, mégis szükséges rámutatni arra az ellentmondásra, mely a között a tétel közt, hogy minden eddigi vagy lehetséges vámszövetség csak korrumpál és elnyomja a gyöngét, és az országok és népek testvéresülésének kívánása közt van. Minthogy egyforma kultúrájú és egyforma erős országok nincsenek, csak egy álláspont volna lehetséges: a teljes nemzeti elzárkózás. Ha viszont kívánatos a szövetkezés Nyugateurópával, azonban a távolság és túlnyomó erejük miatt lehetetlen, akkor Magyarország csak Kelet felé kereshet szövetséget, mert csakis ott vannak minálunk gyöngébbek. Mivel akkor még inkább fog bekövetkezni az, amitől az előadó úr fél: a magyarság túlságos hegemoniája, a közledés kérdése ily premisszák mellett egyáltalán megoldhatlanná válik. Azonban az egész veszedelem egyáltalán nem áll fenn, semmi féle

szövetkezés a magyar demokrácián már nem ronthat és ezért nem kell félni Középeurópától sem.

VI. Gazdasági és szellemi autarkia?

Miként a gazdaságéba és az államéba, éppen így kellene a többi társadalmi alakulat, a tudomány, az erkölcs, a jog fejlődési látószögébe állítani Középeurópa kérdését. Ezt a feladatot is el kell végezni. Mert igaza van az előadó úrnak abban, hogy Középeurópát csak úgy lehet elfogadni, ha lépést jelent az Európai Egyesült-Államok felé. Eddig nem is mondhatjuk azt, hogy nincsenek más utak. El vagyunk zárva Nyugateurópától, nem tudjuk, mi történik odakint, nem tudjuk megítélni, hogy a fejlődésnek kicsoda csirái fakadnak ott. De nekünk Középeurópa problémáját most adták fel és most kell rá felelni. Es ennek vizsgálata ma azt mutatja, hogy a ma mutatkozó európai gazdasági, politikai és kulturális előfeltételek és lehetőségek között nemcsak beleesik egy törvényszerű fejlődés irányába, hanem semmi szempontból sem rosszabb a mai állapotnál. Ha pedig nem rosszabb, akkor csak jobb lehet, tehát magasabb fejlődést képvisel.

Lehet, hogy a béke bekövetkeztével új lehetőségek nyílnak új perspektívák, új megoldások. Akkor azokhoz fogunk fordulni, azokat fogjuk vizsgálni, ugyanazzal a kritikus szemmel, de ugyanazzal a szeretettel, vágygyal és akarattal nem az elzárkózás, hanem az európai kultúra körének kiterjesztése, zavartalan, békés és folytonos fejlődése iránt. Akik itt Középeurópát akarunk, nem akarunk elzárkózást, sem gazdasági, sem kulturális elzárkózást semmi irányban. De jól vizsgálják lelküket azok, akik Középeurópának ellenzői. Jól vizsgálják, vajjon nem az ő koncepciójuk az elzárkózás és pedig sokkal kezdetlegesebb, sokkal szűkebbkörű autarkia, a nemzeti *Selbstgenüsamkeit* sokkal alacsonyabbrendű fogalmazása. De amint a hús és vér nélküli kozmopolitizmussal szemben, mely sematikus formulára redukálja a ma még százfajta nemzettesteket és nemzetlelkeket, azt mondjuk: ameddig országok vannak, csak nemzeti kultúra van, mert nem kultúra, hanem csak kulturmáz az, amit egyénileg magáévá nem asszimilált az a sajátos embercsoport, mely a mai politikai határok között él, vagyis amit sajátos etnikai tulajdonságaival, gazdasági létfeltételeivel, hagyományos érzelmi világával elválaszthatatlan kémiai egységbe nem olvasztott, — úgy a világpolgárság allűrjeivel jelentkező újfajta nacionalizmussal szemben azt mondjuk: egyetlen haladó, a fejlődés útját járó népnek sincs nemzeti kultúrája! Mert mióta az emberi társadalom áll, nincs és nem volt kulturális fejlődés kívülről jövő behatások, külső ingerek, kulturális cserekereskedelem nélkül. És Magyarország földrajzi helyzeténél, történeti hagyományainál, politikai és nemzetiségi összetételénél fogva ezt a kulturális cserekereskedelmet — az értelmiségnek igen kicsi és hajszálvékony rétegén kívül — mással, mint Középeurópával nem folytathatja. És ezért, ha nem akarunk gazdasági és politikai autarkiát, még kevésbé akarunk kulturális autarkiát. Ha Középeurópa meglesz, csupán azáltal, hogy nagyobb területe lesz, hogy nagyobb népes-

ségre lesz, hogy több nemzeti individualitás érintkezését fogja lehetővé tenni, inkább szolgálja majd az európai kulturközösséget, mint Németország külön és Ausztria-Magyarország külön. És ezért, és csak ezért akarjuk!

Jászi Oszkár:

Úgy érzem, hogy kedvezőtlen külső körülmények között kérek szót a középeurópai vitában. Először a vita rendezésének egy belső hiányossága miatt. Ugyanis a tudományos vitatkozás régi szabálya az, hogy új álláspontot, új koncepciót, új elméletei első-sorban ne az új tan ellenfelei által világíttassunk meg, hanem azok által, akik maguk segítették az új eszméket világrahozni. Ezzel a jogosult követelménnyel szemben a középeurópai koncepciót Kunfi Zsigmond exponálta, aki igen kifejezett érzelmi ellentétben áll ezzel a felfogással szemben. Ezt a módszertani hibát még fokozta az a körülmény, hogy Középeurópa híveinek nem nyílt alkalmuk arra, hogy a maguk álláspontját rendszeres ellenmemorandumban kifejthessék, hanem lényegileg arra vagyunk utalva, hogy felfogásunk színhétikus feltárása helyett a Kunfi Zsigmond által kitűzött keretekben maradjunk s elsősorban az ő érveivel foglalkozunk. Végül a vitatkozás e hibás módszere folytán a zárszó joga is Középeurópa ellenfeleinek kizárólagos rendelkezése alá jut, ami ismét megnehezíti a két álláspont igazságos szembeállítását. E tárgyi nehézségek mellett még személyekkel is meg kell küzdenem, mivel állandó távollétem miatt az előadást csak újságkivonatokból és Kunfi Zsigmond jegyzeteiből ismerem.

E nehézségek dacára mégis megnyugvással veszem fel a vitát, mivel a középeurópai államkapcsolódás problémáját nem egyéni vélekedések, hangulati differenciák avagy egyes részletkérdések döntenek el, hanem kizárólag az a felelet, melyet néhány alapvető kérdésre adunk. E kérdések: Minő hatása lesz a középeurópai szövetségnek a tartós békére irányuló törekvések szempontjából? Mit várhat tőle a magyar közgazdaság? Mit várhat a magyar kultúra és a demokrácia? E kérdésekre pedig csak úgy lehet komoly választ adni, ha nem rokon- vagy ellenszenvünket engedjük szóhoz jutni, s nem a politikusok szándékait és motívumait tudakoljuk első-sorban, hanem ha azokat a nagy történelmi, gazdasági és lélektani összefüggéseket nézzük, amelyek az államok fejlődését, a békés együttműködés gyarapodását, a termelés és a népkultúra erősbödését és a szabadságjogok megszilárdulását befolyásolják.

Mindenekelőtt egy erkölcsi jellegű tévedéssel vagy mulasztással kell szembeszállni ebben a vitában. Mikor egy-két barátommal először vetettük fel a középeurópai tervet a magyar publicisztikában, többen a progresszív táborból azt mondták, hogy nagy hiba ezt az egész kérdést a közélet homlokterébe tolni, mivel az könnyen megbonthatja a progresszív irányzatok híveinek egységét. Még pedig annál nagyobb hiba, mert ha Középeurópa meg is lesz, azt olyan szinte elementáris erők fogják ránk kényszeríteni, melyekkel szemben a magyar demokrácia

sem *pro*, sem *contra* nem játszhat lényeges szerepet. Majd meg azt hallottuk és halljuk, hogy a „döntő tényezők” már úgy is végleg elutasították a középeurópai tervet, kár tehát merőben platói természetű vitatkozásért súlyos elvi ellentéteket felidézni. Nos, az ilyen és hasonló vélekedések erkölcsileg felette aggályosak. Sem a taktikai szempont, sem pedig bizonyos *Hintertreppe- értesülések* nem jogcím arra, hogy egész jövő fejlődésünket alapjaiban érintő probléma elől elzárkózzunk avagy azt elpalástolni igyekezzünk. A szociológiai fatalizmussal szemben különben is az utolsó évtizedeknek úgy elmélete, mint gyakorlata egyre nyomatékosabban domborítja ki az egyéni lendület és jellem jelentékeny szerepét a társadalmi történelemben. Sohases tudhatjuk, hogy kinek minő szerep fog jutni egy új helyzetben s nem egyszer az erkölcsi erők megfeszítésének futától függ az elért eredmény. Jaj annak a demokráciának, mely magát a *limine* képtelennek érzi a jövő előkészítésére és befolyásolására! Kell, hogy a mai rettenetes világháborúhoz minden tisztességes emberben még jobban kifejlessze az egyéni felelősség érzetét s a jövő politikusainak a kategorikus imperativusnak ezt a politikai korolláriumát kell ajánlani tevékenységük legfőbb irányítójául: Cselekedjél úgy, mintha sorsdöntő tényező volnál!

I. Kunfi Zsigmond a középeurópai csatlakozás tervét elsősorban a pacifizmus gondolköre szempontjából vizsgálta meg s főleg azért ellensége e koncepciónak, mivel ez, véleménye szerint, Európa háborús veszedelmét a békekötés után még fokozná. Ha ez csakugyan így volna, tényleg vissza kellene utasítanunk Középeurópa tervét, hisz minden tisztességes ember legfőbb erkölcsi kötelessége oda hatni, hogy a mai világháborúhoz hasonló szörnyű katasztrófák megismétlődését lehetetlenné tegyék. A kérdés csak az, hogy alaposak-e Kunfi aggodalmai? Hogy erre a kérdésre tudományos választ adhasunk, nem elég Középeurópa egyik vagy másik hívének motívumait kutatni; nem jelent semmit, hogy Naumann itt-ott minő kardcsörtető érvet használ — nyilván taktikai okokból — álláspontja védelmére; sőt igen alárendelt jelentőségű szempont az a sokat hánytorgatott is, hogy vajjon Középeurópát konzervatív avagy demokrata körök fogják-e elsősorban megalkotni?

A döntő szempont csak az lehet, hogy megismerjük annak a világtörténelmi folyamatnak lényegét, melynek a középeurópai terv logikus folyományát képezi s mely egyre szélesebb körű gazdasági és politikai egységekhez vezetve, az örök béke állapotát eredményezi területeken, melyek évszázadokon keresztül a krónikus harc állapotában voltak. Szabó Ervin érdeme, hogy a vitát interviewktól és intenciók szaglálásából visszavezette Marx szelleméhez: a gazdasági és állami fejlődési törvényszerűség kutatásához. A gazdasági és politikai integráció alapvető tényeit vizsgálva nem lehet kétséges, hogy a középkor vége óta, amikor a gazdasági erők a szabad munka alapján példátlan intenzitással ébrednek életre, egyre nagyobb területek gazdasági és politikai összefoglalása egyre kevésbé történik a feudális-militáris érdekkörök akarata szerint, hanem a széles termelő rétegek szolidaritása érvényesül. Ezeknek gazdasági

és politikai ereje tesz képesekké egyes fejedelmeket arra, hogy ritkábban békés szerződésekkel, cserével vagy adás-vétellel, itt-ott közjogi megállapodásokkal, gyakrabban véres háborúkkal kiirtsák azokat a helyi hatalmasságokat (kiskirályokat, feudális urakat, harcos püspököket, városi köztársaságokat), akik vagy amelyek a gazdasági erők további integrációját lehetetlenné tették. Ebben a folyamatban merül ki a nemzeti államok egész történelme. Mindenütt fölényes dinasztiai katonai politikai *pace-maker*-sége alatt diadalmaskodnak azok a produktív gazdasági és szellemi erők, melyek elsorvadtak, gyakran demoralizálódtak a *Kleinstaaterei* monopolista és korrupciós levegőjében. Ez a folyamat gazdag nagy tragédiákban és apró, komikus csetepatéokban: itt hatalmas dinasztiaiakat sepernek ki, amott Altona nemes tanácsa kiabál, hogy a gazdasági egység veszedelmes, mert a gonosz Hamburg tönkre fogja őt tenni.

A nagy nemzeti államok kialakulása óta lényegében ugyanez a fejlődés megy tovább: a még embrionális nemzeti államok a régi minta szerint egységbe tömörülnek, a már kialakult nemzeti államok tovább folytatják — a kor által nyújtott újabb eszközökkel — a gazdasági és politikai expanziót. És senki se mondja, hogy itt két különálló folyamattal állunk szemben, mert hisz a nemzeti államokon belül ugyanegy faj, hit és nyelv integrációja folyt, míg a nemzeti államok imperialisztikus törekvéseikben idegen fajokra és nyelvekre akarják gazdasági és politikai befolyásukat kisugároztatni. Mert ez nem igaz. A mai nemzeti államok lassú fejlődésük évszázadai alatt nem kevesebb, de több faji, vallási, nyelvi különbséggel állottak szemben, mint a mai kultúrállamok az egymással való érintkezésben. És mégis diadalmaskodott a társadalmi fejlődés törvénye, mely a produktív erők fokozására tör, ami lehetetlen a piacok egyre növekedő egységesítése, a politikai és szállítási akadályok egyre gyökeresebb kiirtása nélkül.

A nemzeti államokon túli társadalmi fejlődés lényegében ugyanezen gazdasági és szellemi erőparallelogramma szerint fog végbemeni. Hogy kevesebb rablás és több tőkeexport, kevesebb politikai uralom és több technológiai szervezés, kevesebb rendi aspiráció és több nyelvi-kulturális követelés, kevesebb udvari befolyás és sokkal több demokratikus és szociális vívmány fog érvényesülni a legújabb fejlődésben, hogy az ideológiailag többé nem a kispolgárság és a lateinerek, hanem inkább a finánctóke és a *schwere Industrie* pillanatnyi érdekei szerint fog igazodni: az nem jelenti azt, hogy valami egészen új jelenséggel állnánk szemben, melynek iránya és jelentősége más, mint ami Európában, mondjuk a XIII. századtól a XIX. század végéig történt.

Csakis ebből a perspektívából lehet megérteni a háború organikus szerepét, melynek ismerete nélkül minden pacifista mozgalom a levegőben lóg. A háborút merőben erkölcsi felháborodással kiirtani nem lehet, hanem csupán akkor, ha képesek leszünk a háború társadalmi szerepét az erőszak helyett más eszközökkel helyettesíteni. Propagandisztikus és erkölcsi szempontból talán indokolt lehet a háborút, mint pusztá erkölcsstelenséget, pusztá rablást, merőben

oligarikus visszaélést feltüntetni. Ámde ha a társadalmi jelenségek összefüggését vizsgáljuk, ha ennek alapján a mai háborús rendet jobbal, ésszerűbbel, humánusabbal akarjuk helyettesíteni: akkor harag és szenvedély nélkül választ kell adni arra a kérdésre, hogy az emberi nem legrégibb és legáltalánosabb intézményének, melyet háborúnak nevezünk, mi volt az organikus szerepe, társadalmi hasznossága egyes múltó egyéni és csoportérdekek kielégítésén túl? A gazdasági és politikai integráció előbb említett törvényszerűsége a mélyebb megfigyelőt arról győzheti meg, hogy a háború — amennyiben az nem pusztá rablás vagy éhségábró, ami egyre inkább kivételes jelenség — az integráció vérszerű *pacemaker*-je volt. Ő septe ki azokat a gazdasági és politikai szerveket és képleteket, melyek lehetetlenné tették, hogy szabad anyagi és szellemi csere jöjjön létre olyan területeken, melyeken az egységesülés gazdasági és erkölcsi feltételei egyébként már fenforognak. A háború csak akkor lesz megszüntethető, ha az ész, szervezés és szerződés eszközeivel leszünk képesek helyettesíteni az erőszak módszerét. Az „örök béke” a háború eszközeivel született meg a nemzeti államok területein. A pacifizmus problémája most már az volna, hogy a még kialakulandó nemzeti államok, valamint a nemzeti államokat túlhaladó nemzet-szövetségek létrejöttében jogi és gazdasági szervezetekkel helyettesítsük a háborúnak szinte animális logikáját.

Középeurópa megalkotása ennek a korai középkortól szakadatlanul folyó egységesülési és az „örök béke” területeit kiterjesztő társadalmi törvényszerűségnek logikus folytatása volna s azt jelentené, hogy Ausztria-Magyarország és Németország népei egymással és mindazon népekkel szemben, melyek e gazdasági és katonai szövetséghez még csatlakozni fognak, az „örök béke” állapotába jutnának, hogy 120—150 millió ember élvezhetné Középeurópában az óriási világpiac, a teljes forgalmi szabadság és az egyre fokozódó szellemi és erkölcsi érintkezésnek a kultúrát és a demokráciát okvetlenül és hatékonyan fejlesztő előnyeit. Középeurópa ugyan még nem jelenti a világbékét, sőt magában véve Európa végleges békéjét sem, de óriási lépés volna ebben az irányban, mivel állandó és végleges békét — valóságos örök békét— teremtene legalább is a saját maga gazdasági és forgalmi területén.

Ezzel a nagy fejlődési perspektívával szemben eltörlődnek azok az érvek, melyekkel hangulatot igyekeznek Középeurópa ellen csinálni.

a) Azt mondják: Középeurópa terve a háborús világ ideológiája, tehát nyilvánvalóan békeellenes. Ezzel szemben a legpontosabban kimutatható, hogy Középeurópa egységtörekvései évszázadokra nyúlnak vissza s a legújabbkori történelmi fejlődésben már-már a megvalósulás küszöbén állottak, mikor merőben dinasztikus és katonai féltékenységek útját állták ez áldásos népszövetség létrejövételének. A német Zollverein kiterjesztését megakadályozta a bécsi bürokrácia; majd mikor Metternich és Brück akarták a gazdasági egységet, a porosz bürokrácia adott kosarat. 1879-ben újra fordult a kocka: ekkor

Bismarck kínálja fel a *generelles Bündnis*-t, de osztrák politikai befolyások lehetetlenné teszik. Középeurópa egysége nem a népek, de a dinasztia és a diplomácia akaratán tört meg.

b) Azt mondják: Középeurópa Gross-Oesterreieh tervének folytatása volna. Ugyanazok az okok, melyek Gross-Oesterreich-t ránk nézve elfogadhatatlanná teszik, a középeurópai tervet még inkább kizárják. Ezt az érvet egy sajátságos, legújabb keletű neo-kurucság a legkülönbözőbb érzelmi tónusokkal színezi ki, ami kissé meglepő ama férfiak részéről, akik az úgynevezett *darabont ideológia* főképviselői voltak, azé a tané, mely szerint a magyar oligarchia volt az a kártékony erő, mely Ausztria és a dinasztia demokratizáló törekvéseit minduntalan megakadályozta. Most ennek a tannak épp az ellenkezőjét halljuk: Ausztria leszólását és a magyar függetlenség magasztalását. Hol itt az igazság? A darabont-ideológia, mint minden elkeseredetten küzdelmi ideológia sok túlzást tartalmazott ugyan, de azon a kétségtelenül helyes és igaz tudományos meglátáson alapult, hogy Ausztriának jóval fejlettebb gazdasági és kulturális élete nagyban és egészben termékeny befolyást gyakorolt Magyarországra fejlődésére; hogy a dinasztia katonai és adóerejének fokozására kénytelen volt a demokratikus reformok egész sorát kezdeményezni a rendi Magyarországgal szemben; hogy Ausztriához való viszonyunk ugyan némely téren — különösen nyelvi és vallási tekintetben — ránk nézve sérelmes volt, de előnyei hátrányait nagyban felülmúlták, mert az a rablólovagok kisöprése, a jobbágy-felszabadítás, a közteherviselés, a modern mezőgazdasági és jogi reformok kezdeményezésére, a kapitalizmus alapjainak lerakására vezetett. Ausztria főforrása volt Nyugateurópába való bekapcsolódásunknak: ez az az igazság, melyet minden mélyebbrelátó historikusunk — különösen Acsády, Grünwald és Harkányi — teljesen méltányolt is. Gross-Österreich terve megbukott, mert joggal gyűlöletes volt benne a germanizálás, a klerikalizmus, az abszolutizmus, a népek fejlődésének megakasztása idegen bürokrácia által. Ellenben van ennek a tervnek egy demokratikus alapgondolata is. Ez a gazdasági egység, a szabad kereskedelem, a nemzetiségi szabadság és a népek kulturális autonómiájának gondolata az állam- és népszövetségben belül. Ez a gondolat ma erősebb és megdönthetlenebb, mint valaha. Megvalósítása a Monarchia újjászületését jelentené. Ha tehát Ausztriával való szövetségünk a kulturális és demokratikus haladásnak igen jelentékeny tényezője volt Magyarországon: joggal remélhetjük, hogy a szövetségnek kiterjesztése Németországra még nagyobb lendületet fog adni ugyanennek a fejlődésnek.

c) Az antimilitarista argumentum: a fegyverkezés tempóját eddig Ausztria szabta meg, Középeurópában pedig Németország szabná meg; egyre súlyosabb terhekkel nehezednék ránk a militarizmus.

Ezzel szemben az igazság az, hogy a fegyverkezés tempóját mindig a vezető gazdasági hatalmak rivalitása szabja meg s a gyöngébbek nem tehetnek egyebet, mint azt, hogy ehhez a tempóhoz alkalmazkodjanak. A nagyobb államegységek felé irányuló fejlődés maga azonban a militarizmus csökkentését eredményezi. Bármily meg-

döbentő méretű is a mai militarizmus, az a polgári produktivitás aránylag kisebb területét foglalja el, mint a régi. Magyarország a szatmári béke előtt jóval militaristább volt, mint a dualizmus ideje alatt. És a legmilitaristább állam a háború kitöréséig nem Poroszország, hanem Montenegró volt s a legkevesebb militarista az egyik legnagyobb világbirodalom: az Egyesült-Államok. Egyes kis államok viszonylag kisebb katonai terhei nem a kis államiság belső lényegéből folynak, hanem szerencsés nemzetközi esetlegesség múlt eredményei.

d) Azt is halljuk: Az igazi hadi cél az egyenlő gazdasági és politikai fejlődési fokra jutott államok egyesítése; ámde Nyugateurópa ma sokkal inkább egység, mint Középeurópa. Ezzel szemben alig vitatható, hogy Középeurópa földrajzilag, gazdaságilag és jogilag sokkal egységesebb, mint Nyugateurópa. Legalább is Magyarország szempontjából nem lehet tagadni, hogy országunk kulturélete már eddig is annyira a némettől való függőségben alakult ki, hogy ezen Középeurópa alig változtatna valamit. Gazdasági életünk, jogunk, tudományunk, szocializmusunk és szociálpolitikánk Németországból vette legfőbb impulzusait. Középeurópa megszervezése ezen a tényen csak annyit módosítana, hogy ennek a ma inkább esetleges, át nem gondolt összefüggésnek mélyebb tartalmat s ránk nézve termékenyebb szervezési formákat adna. Hogy Középeurópa ránk magyarokra nézve minő kézzelfogható realitás, azt a következő megfontolás bizonyítja. Küldjünk ki bármely gazdasági vagy kulturális kérdésben száz magyar művelt szakembert tárgyalni Berlinbe, Párisba, vagy Londonba. A kiküldöttek közül a raja bízott munkát Berlinben kilencven jól elfogja látni, Párisban vagy Londonban ellenben alig egy-ketto. Ennek nem csupán az az oka, hogy a német nyelvi nehézség ránk nézve jóval kisebb, mint a francia vagy az angol, hanem az is, hogy a kultúra egész levegője sokkal hasonlóbb és egységesebb a miénkkel Németországban, mint az entente államaiban. Sajátságos helyzet, hogy ma Középeurópa leghevesebb ellenségei között jórészt ép azokat a köröket látjuk, amelyeknek szellemi élete a német kultúrától való legegyszerűbb függőségen épült fel.

e) A belpolitikai szempont: a porosz militarizmus és reakció veszélyezteti a magyar alkotmány demokratikus fejlődését. Ámde bármily nagy hiányai vannak is a német politikai közéletnek, az nem lehet kétséges, hogy a magyar viszonyokkal összehasonlítva a bensőbb kooperáció ránk nézve csak előnyös lehet, akár a Reichsrat demokráciáját és szellemi színvonalát nézzük, akár a német városi önkormányzat és a német fogyasztók szervezetét, akár a német közigazgatás tisztaságát, akár a német tudomány és kultúra erkölcsi függetlenségét.

f) Fenyegetőznek a nemzetiségi kérdéssel. A középeurópai szövetség Kunfi szerint végleg megpecsételné a magyarság igazságtalan hegemoniáját, mivel a németiség és a magyarság uralmára vezetne; az igazi szocialistának ellenben a nemzetiségek teljes egyenjogúságát kell óhajtania. Ezt az érvet némileg már az a tény is megerősíti, hogy egy másik szocialista, Ágoston, viszont a magyarság pusztulásaitól fél, ha Középeurópa valósággyá válnék, mert a Németországhoz

való kapcsolódás először kétnyelvűségre, azután a németiségbe való beolvadásra vezetne. E két szélső felfogás között az igazság a középben fekszik: Középeurópa a nemzetiségi kérdés megnyúlását jelentené, mert Középeurópán belül a németiség és Magyarországon belül a magyarság természetes — mert reális gazdasági és kulturális fölényen alapuló — hegemoniájának végleges biztosítása mellett lehetővé tenné valóban méltányos nemzetiségi politika alkalmazását. A pánszlávizmus és dákórománizmus veszélyétől megszabadult Középeurópa megtámadhatatlansága tudatában nemcsak megengedheti magának a nemzetiségi liberalizmus luxusát, hanem az új világgazdaságnak egyenesen létfeltételévé válnék, hogy a területén levő összes népek nyelvi, kulturális és gazdasági igényeit kielégítse. Középeurópa biztos rendje elképzelhetetlen a délszláv kérdés és a lengyel kérdés megoldása nélkül, viszont az európai fejlődés e két égető problémája a legkisebb áldozattal és az egész európai fejlődésre legkedvezőbbben csak középeurópai alapon intézhető el.

II. Középeurópa ellenségeinek legfőbb érvei azonban gazdasági természetűek. Így mindenekelőtt azzal rémítenek, hogy Középeurópa gazdasági elzárkózáshoz, a legnagyobb kedvezmény elvének felborításához és vámháborúhoz vezetne. Ezzel az okfejtéssel szemben mindenekelőtt nem szabad elfelejteni, hogy a legnagyobb kedvezményi elv mellett jutottunk el a mai világháborúhoz. Sőt a német-osztrák vámunió porosz ellenségei és a Delbrück-féle szabadkereskedelmi politikusok azzal érveltek az 1853-iki *Präferenzvertrag* ellen, hogy a Németország és Ausztria közötti kedvezményes elbánás rendszere akadályos előnyös kereskedelmi szerződések kötésének Németország és a Nyugat között. Ezt a dilemmát a németek úgy oldották meg, hogy 1862-ben létrejött a német Zollverein gazdasági összeköttetése a Nyugattal a legnagyobb kedvezmény elve alapján, az Ausztriával tervezett vámunió helyett. Vagyis a német államférfiak akkor ugyanezt az eljárást alkalmazták, melyet Középeurópa mai ellenségei javasolnak a jövő háború elkerülésére: vámunió helyett a legnagyobb kedvezmény elvét választották . . . És íme a világtörténelem legborzasztóbb háborúját szenvedjük. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a legnagyobb kedvezményi elv vezetett háborúra, de mindenesetre bizonyíték amellet, hogy ez a vámpolitikai elbánás nem tekinthető a háborús veszedelem biztos ellenszerének.

De ettől el is tekintve, nincs semmi ok annak feltételezésére, hogy Középeurópa szükségképp el fog zárkózni a Nyugattól, vagy hogy a Nyugat a középeurópai közeledésben szükségképp ellenséges ténnyé fog látni magával szemben s annak megtorlására fog törekedni. Helyesen mondja erre nézve Karl Renner, a modern szocializmus egyik ritka úttörő elméje, Hilferdinggel való polémiájában: „Hilferding jól tudja, hogy Amerika államai kölcsönös vámkedvezményeket nyújtanak egymásnak — vájjon Európa államai ebből a tényből azt a jogot vezették-e le, hogy azokat egyszerűen ellenségekként kezel-

jék? Svédország és Norvégia, Spanyolország és Portugál egymást, mint szomszédokat előnyben részesítik vámleszállításokkal, melyekben harmadik állam nem részesedhetik. Franciaország a nemrég még souverain Marokkót bekebelezte: vajjon ebből Hilferding Németország számára a politikai tiltakozás jogát emelte-e? Ha még ez a népjogellenes és erőszakos bekebelezés sem szolgálhat egy harmadiknak háborús beavatkozásra okul, ugyan kinek van joga ezen a világon, hogy politikai ellenségeskedést lásson abban, ha két szomszédállam szabadon és kényszer nélkül vámpolitikailag kartellirozza magát? Jogról és erkölcsről beszélek itt, minthogy ennek a valutának ma magas kurzusa van, úgy nyugaton, mint keleten.”

Természetesen nem lehet állítani, hogy a jog és az erkölcs, helyesebben a józan ész — a mi szintén elegendő volna — ebben a kérdésben győzedelmeskedni fog. Lehet, hogy a háborút gazdasági összeütközés is követni fogja. Amde ez a konfliktus a középeurópai szövetség nélkül is bekövetkezhetik, a mire nézve elegendő bizonyíték, hogy a középeurópai tervektől függetlenül, sőt azt megelőzőleg merült fel az entente államai gazdasági összefoglalásának terve. Nos, sem az egyik sem a másik részen nem kell ezeket a kardesörtető fenyegetéseket szerfölött komolyan venni. Az a tény, hogy ma Németország és az entente között a kereskedelmi összeköttetés sokkal élénkebb, mint Németország és a Monarchia között (a két külkereskedelmi forgalom körülbelül úgy aránylik egymáshoz, mint 10:40), a legjobb biztosíték arra, hogy ez az ideológiai felbőszültség le fog lankadni az érdek logikája előtt.

E pontra egy másik ellenvetést hallunk. Épp ezért, mivel Németország az entente államaival szemben négyszeré inkább van érdekelve, mint a Monarchiával szemben: dőreség volna tőle, ha a középeurópai kapcsolatot erőltetné. (Máskor meg azt halljuk, hogy Németország ezt a szövetséget erőszakolja.) Azonban Németország tudja, hogy mit csinál. Mert még ha feltesszük azt a valószínűtlenséget is, hogy a középeurópai szövetség vámháborúra vezetne s ennek folytán Németország entente-exportja teljes negyedét elveszítené: ezért az átmeneti bajért busásan kárpótolná őt a jövő, mert az elveszett entente piac-negyed helyett nyerne egy 120—150 milliós belső, homogén, biztos piacot. Igaz ugyan, hogy erre nézve Norman Angell azt bizonyítja, hogy egészen mindegy, hogy egy államnak együtt vagy pedig szétszórva a világon van-e ugyanolyan nagy piaca. De ez a tétel Angell át nem gondolt általánosításaihoz tartozik. Kis meggondolás mindenkit meggyőzhet arról, hogy minő óriási különbség van szétszóró és tagosított piac között. Ott bizonytalanság, sikanéria, idegen pénz-hitel-forgalmi szervezet, geográfiai távolság, idegen nyelv és szokások, a kolónia elzárkózásának félelme; itt egység, homogén jogrend és szociálpolitika, csekélyebb szállítási nehézség, könnyű nyelvi és kulturális érintkezés, a beruházások állandó biztosítotttsága stb.

Középeurópa elleneseinek legfőbb külkereskedelmi érve azonban az, hogy Középeurópa csakis magas védővámok alapján képzelhető

el tehát szükségképp vámháborúra vezet. Ezt a vámpolitikai dilemmát Kunfi rendkívül tömören így formulázta:

A mi osztrák-magyar iparunknak csak a német az igazi versenytársa. „Már most vagy lemond erről a védelemtől s akkor minden fajtá védelemtől lemondhat, mert a többinek nincs értelme s akkor szabadkereskedők lehetünk, de egyúttal követelnünk kell Németországnak is erre az útra áttérését — és ennek a Középeurópának én lelkes híve vagyok —, vagy pedig nem mond le és akkor nincs Középeurópa, hanem közbenső vámok, melyek oly magasak, mint most, magasabb külsők, mint most és ebben az esetben előveszem az önálló vámterületért való propagandát Magyarország számára is, mert feláldoztatni s mint leggyengébb a védelemtől lemondani nincs kedvem.”

Ez a dilemma azonban a valóságban nem forog fenn egyszerűen szert, mert a külső vámok megmaradhatnak jelenlegi magasságukban, sőt nem egy téren mérsékelhetők is lesznek, ha az entente az ellenkezőre nem kényszerít, a közbenső vámok pedig sok esetben az eddigieknek felére is redukálhatók, sőt az ipari termelés nagyobbik felére nézve azonnal áttérhetünk a teljesen szabadforgalomra. Abban azonban teljesen igaz a Kunfinak, hogy a középeurópai vámunió döntő érv volna a szabadkereskedelem javára, mert ad oculos demonstrálná a védővamos politika összes hibáit és kimutatná, hogy Európa államainak egymás közötti forgalmában a védővámok merőben magánérdekeket szolgálnak. Erről azonban nemcsak a németeket, hanem a franciákat és az angolokat is meg kell győzni, s az entente államaival szemben Kunfinak nehezebb munkája lesz, mint a németekkel szemben. A *made in Germany* harci kiáltás, a Chamberlain tervei elég világosan beszélnek. Nagyon valószínű, hogy egyelőre sem a németeket, sem az entente államokat nem leszünk képesek meggyőzni a teljes szabadkereskedelmi elv helyességéről. Ebből azonban nem arra kell következtetnünk, hogy akkor még jobban fokozzuk a védővámrendszert Európában, hanem arra, hogy teremtsünk szabad kereskedelmet olyan széles területeken, aminőkön csak lehetséges.

De fogadjuk el ellenfeleink legkedvezőtlenebb feltevését: a középeurópai szövetség az entente államainak hasonló egyesülésére vezetne és a háború után Európánk két ellenséges, elzárkózó gazdasági táborra oszlana. Csakugyan olyan rettenetes szerencsétlenség volna ez? Én nem hiszem; ellenkezőleg azt gondolom, hogy a világtörténelem egyik legnagyobb eredményét üdvözölhetnők ebben az új helyzetben. Mert sokkal könnyebb feladat egyetlen vámsorompót ledönteni, mint egy csomó vámsorompót; sokkal könnyebb feladat a demokrácia erőit két világbirodalomban szervezni, mint egy csomó kis és nagy államban; sokkal könnyebb feladat a háborús lehetőségeket áttekinteni és megelőzni két világbirodalom egymás közti viszonylataiban, mint egész sereg nagy, közép, kis állam és apró *Pufferstaat* között. Ne feledjük, a szörnyű vérvesztés és vagyonpusztulás után minden valószínűség szerint legalább félévszázados békeidőszak fog bekövetkezni a vezető európai

államok között. Nos, az a büszke demokrácia, mely ma arról szaval, hogy a háború bűnöseit bíróság elé fogja idézni s meg fogja büntetni: olyan gyöngye és pipogya volna-e, hogy ötven év alatt sem volna képes lerombolni azt az egyetlen vámsorompót, mely az európai népeket egymástól elválasztja, pláne akkor, amikor a gazdasági piacok óriási integrációja a termelésnek és a demokráciának szinte nem is sejtett fejlődési lehetőségeket nyújtana.

Ha ellenben a középeurópai terv nem sikerül, a legnagyobb kedvezményi elv nagyobb dicsőségére tovább folytatódna a mai gazdasági anarkia, a termelő erőket újabb meg újabb védővámok kötnék gúzsba. Ma Magyarország követelne önálló vámterületet (miként Kunfi bejelentette), holnap Csehország, holnapután Horvátország, majd az új Lengyelország stb. stb. Az emberiség gazdaságilag szétváltabb, tehát gyűlölködőbb rivalizáló, tehát háborúsabb kedvű volna, mint valaha. A nacionalisták ennek csak örülhetnének és a magyar közjogi kardra csapva a többi népek jogát a gazdasági önállóságra kétségbe vonhatnák. De szocialisták, radikálisok és demokráták kicsoda jogcímen tagadhatnák meg a Monarchia többi népeitől ez önálló vámterület azt a jogát, melyet maguk részére vindikálnak?

III. Mégis Középeurópa ellenségeinek legfőbb és legnépszerűbb érve az a tétel, hogy a vámunió a magyar ipar pusztulását idézné elő. Ez a tan a közgazdasági alaptörvények félreismerésén alapszik és feleli, hogy az iparfejlesztésnek a vámvédelem csak egyik s nem is legfontosabb előfeltétele. Az ipar döntő tényezői egészen más tereken keresendők. Ilyenek a mezőgazdaság produktivitása, a jogrend és népműveltség foka, alkalmas telephelyek, a fogyasztó piac terjedelme, modern szociálpolitika, megfelelő tőkebőség és tanult munkaerő. Világos, hogy a középeurópai szövetség e tényezők közül sokat megjavítana, de egyetlen egyet sem rosszabbítana, s nem iparunkat tenné lehetetlenné, hanem csak a telepindikáció nélküli iparfejlesztés közveszélyes tanát. Alkalmas telep” helyekkel bíró, tehát életképes iparágaink közül azokat, melyeket a fejlettebb német ipar átmenetileg zavarba hozhatna, könnyű lesz tíz-tizenöt éves provizórium alatt mérsékelt közbenső vámokkal megvédeni. Egész csomó iparág nem is szorul ilyen védelemre, annak a töredéknek helyét pedig, melyet a német ipar csakugyan kiszorítana, újabb és életképesebb iparágak váltanak fel. És ez valóban elsősorban a magyar fogyasztók érdeke. Minden oly iparág, mely tíz-tizenöt év alatt sem tanul meg nem is világpiaci, de középeurópai árak mellett termelni, patológikus képződmény, korrupciós természetű *Liebesgabék* és szubvenciók terméke, melyek érzékenyen károsítják népünk fogyasztókéességét, tehát kulturerejét is.

Csodálatos, hogy ezek az alapvető és döntő összefüggések kikerültek legtöbb publicistánk figyelmét, világos jeléül annak, hogy még mindig mennyire közjogi ennek az országnak gondolkodásmódja. George következő nagyszerűen gúnyos példázata ráillik legtöbb köz-

gazdasági politikusunk nézeteire: „Képzeljünk el — mondotta — egy száz szavazattal bíró falut. Képzeljük el, hogy két falubeli ember ilyenféle javaslatot tesz: Szeretnénk benneteket, polgártársak, gazdagbabbaknak látni és e célból azt a tervet javasoljuk: Adjátok meg nekünk azt a kiváltságot, hogy a faluban mindenkire napi öt cent adót vessünk. Senki sem érezné meg ezt az adót, mert hiszen egy feleséges és nyolc gyerekes embernél is mindössze potom napi ötven centre rúgna. Azonban ez a csekély adó falunknak két gazdag embert ad, akiknek költeni való pénzük lesz. Egyszerre majd elkezdünk megfelelő módon élni. Kibővítjük házainkat és feljavítjuk földeinket, fogatokat tartunk, szolgálkat fogadunk, zsúrokat rendezünk és az üzletekben bővebben vásárolunk. Ez a forgalmat élénkítené és munka utáni keresletet okozna. Ez viszont nagyobb keresletet teremtene mezőgazdasági termékek után, ami a szomszédos farmereket arra képesítené, hogy bolti portékákra és ipari munkákra többet költsenek, így valamennyien gazdagok leszünk. Sehol egy országban, sem a föld színén nincs az a falu, melynek népe az ilyen tervekre hallgatna. Pedig minden porcikája épp oly plauzibilis, mint az a tan, hogy néhány iparág pártolása a többit is pártolja.” És én hozzáteszem: a telephely nélküli indikáció tana ugyanolyan közgazdasági elveken alapszik, mint George parasztjának indítványa. Világos, hogy ez a tan nem a komoly vámvédelmi elmélet — a List és a Carey tana — mely a vámvédelemnek pusztán ideiglenes, nevelő szerepet tulajdonított, hanem merőben egyes, a fogyasztókat kizsákmányoló kapitalistáknak monopolista elmélete.

Ebből a nézőpontból kell megítélni a telephely-indikáció nélküli iparfejlesztés jelszavát. Mit jelent a telephelyelőnyöktől független iparfejlesztés követelése? Azt jelenti, hogy a hiányzó telephelyelőnyöket védővámokkal helyettesítsük. És mit jelent ez a javaslat? Azt, hogy a fogyasztóval fizetessük meg a hiányzó előfeltételeket. Ez csinos iparfejlesztés volna. List és Carey ellenben a védővámpolitikát a következő megfontolásokra alapították: Vannak fiatal országok, melyekben ugyan fenforognak az iparfejlesztés összes fontos előfeltételei, de mégsem képesek ipart fejleszteni, mivel átmenetileg nem bírják a régiebb államok versenyét. Nem bírják dacára megfelelő telephelyfeltételeiknek azért, mert a régiebb államok teljesebb technikai felszereltséggel, széles piaccal, régi és kitűnő munkásanyaggal termelő iparágai le fogják versenyezni a zsenge nemzeti ipar első szárnypróbálgatásait. De ha átmenetileg megvédjük a fejlődő ipart, addig míg kellő technikai felszereltséget és jó munkásanyagot teremt magának, míg képes lesz piacot szervezni: aránylag rövid idő múlva életképes, mert világgiazi árakon termelni tudó vagy legalább is a komparatív termelési költségek elve szerint lukratív, ipart hoztunk létre, mely nemcsak az illető ország, de az egész emberiség nagy közös érdeke, mert a reális termelőerők örvendetes gyarapodását jelenti. Nyilvánvaló, hogy a List-Carey elméletnek homlokegyenest ellentéte ez a másik, mely települési indokoltság nélkül, merőben a fogyasztók sarcolására alapítja az iparfejlesztést. Mert kérdem, akad-e elemi közgazdasági ismeretekkel rendelkező ember, aki elhinné nekik, hogy a

telephely ellenére a német, az angol, az amerikai világversennyel szemben a legkisebb kilátás is fenforog arra, hogy a kevéstökéjű, szűkpiacú, korlátolt technikai tapasztalata s emellett telephátrányokban is szenvedő magyar ipar valaha is képes legyen világgazdasági árk mellett termelni. Ha pedig nem képes rá, ez csak azt jelenti, hogy az iparfejlesztés hazug örve alatt állandóan egyes kapitalisták zsebeit tömjük a fogyasztók rovására, meggátolva ama valóban életképes iparágak kialakulását, melyeknek virágzása nemcsak egyeseknek, de a fogyasztóknak is érdeke. List ezt az igazságot már oly tisztán látta, hogy azt is meghatározza, körülbelül mennyi idő alatt kell a védett iparnak világgazdasági színvonalra fejlődnie, vagyis, hogy a védővám meddig lehet jogosult. Ezzel szemben a védővám mindenütt uszoraavámmá fajult s a legnagyobb profitra dolgozó iparágak azok, melyek „a nemzeti ipar egyre nagyobb védelmét” harsogják.

De a védővámos iparfejlesztés hívei nemcsak ezekről az alapvető összefüggésekről feledkeznek meg, hanem a mai történelmi helyzetet is félreismerik. Világos, hogy ma az iparfejlesztésnek egész más lehetőségei vannak, mint ötven év előtt. Világos, hogy védővámokat alkalmazni egyre nagyobb nehézségekbe ütközik oly korban, amikor a gazdasági fejlődés kikerülhetetlenül egyre nagyobb integrációk felé vezet. Világos, hogy ma már az egyik legfontosabb telephelytényező maga a piac nagysága. 10—20 milliós piac nem konkurrálhat 100—200 milliós piaccal. A mai világgazdasági konjunktúra mellett a magyar ipar fejlesztését nem kieroszakolt vámvédelemben kell keresni, hanem mezőgazdaságunk korszerű reformjában, adó- és hiteltörvényeink megfelelő átalakításában, a tőkeimport fejlesztésében, a mezőgazdasági és ipari szakoktatás megerősítésében, földbirtokpolitikai, közigazgatási és nemzetiségi reformokban. Hogy ez így van, hogy az önálló vámterület egymaga keveset használ, sőt inkább árt, bizonyítja Románia, Portugália, Spanyolország, sőt Oroszország példája is, amelyek az önálló vámterület dacára sem voltak képesek aránylag oly erős ipart fejleszteni, mint Magyarország a nagy osztrák ipar versenyének kitéve. Ez a látvány különösen tanulságos Oroszország esetében, hisz itt racionális védővámos politika összes előfeltételei (óriási terület, lakosság, dús természeti tényezők) — List-Carey értelmében — bőségesen fenforognak. S mégis az alacsony kultúr színvonal, jogbizonytalanság és főleg a mezőgazdasági elmaradottság azt eredményezi, hogy az orosz kolosszus iparosodási foka a miénknél jóval gyöngébb.

Különösen szocialista politikusoknak óvakodni kellene magukat a telephelynél kuli iparfejlesztés csalóka illúziójával azonosítani, mert jaj annak a szocializmusnak, mely telephelyelőnyökkel nem bír, merőben vámonkon vagy egyéb *Liebesgabékon* alapuló kapitalizmus függvénye. Minden jogosult támadás ez ellen a fattyú-kapitalizmus ellen egyszersmind a munkásmozgalom létét is veszélyeztetné!

Sajnos, a védővámababona Magyarországon oly erős, hogy a vámunió tervének első hírére a legtöbb iparpolitikusunk a magyar

ipar túlnyomó többségét elveszítettnek jelentette ki, ha a német ipar előtt megnyitjuk piacainkat. Szerencsére ez az indokolatlan idegesség immár alábbhagyott. Legutóbb a vámunió egyik exponált ellensége már csak iparunk felét tartotta veszélyeztetettnek a német import által. Ekkor azonban csoda történt. E veszélyeztetett iparágak két legfontosabbikának, a gép- és a textiliparnak vezetői kijelentették: hogy nem féltik iparágukat a vámuniótól. (Pedig érdekelt kapitalisták véleménye rájuk nézve fontos zsebkérdésben kétségtelenül mérvadóbb, mint szocialista vagy radikális ideológusok ily irányú vélekedései.) Vagyis a helyzet ma az, hogy a mai magyar iparnak körülbelül csak egy negyedét — és ép a kevésbé fontos iparágakat — veszélyeztetné a középeurópai szövetség. Vajjon szabad-e ilyen körülmények között szűkkeblűen elzárkózni ez óriási horderejű tervtől, mely — mint Dániel Arnold bebizonyította — egész mezőgazdaságunk újjászületésével biztat, ami egyet jelent egész csomó új és virágzó iparág létesítésének lehetőségével.

E tapasztalati tények és deduktív következtetések igazolására nem kisebb emberre hivatkozhatunk, mint Friedrich Listre, aki nemcsak a védővámrendszer egyedüli komoly elméleti képviselője volt Európában, hanem mint a magyarság lelkes barátja a legőszintebben dolgozott Magyarország felszabadítása és megerősítése érdekében. List kétségtelenül olyan koronatanú, akit legkevésbé a védővamos irány hívei utasíthatnak vissza. Mikor ez a nagy ember 1844-ben Pozsonyba jött és Kossuthékkal is érintkezésbe lépett, részletes tervet dolgozott ki Magyarország megerősítése és industrializálódása előmozdítására.

E bámulatosán mélyrelátó és intuitív emlékiratban Listnek, a védővámok atyjának, eszébe se jut, hogy protekciós politikát ajánljon Magyarországnak, hanem ellenkezőleg, az Ausztriával szemben fennálló vámvonal megszüntetését javasolja, valamint mindazon intézkedések fogantatását, melyektől a vámunió magyar barátai iparunk fejlesztését és mezőgazdaságunk reorganizációját ma is remélik. Mi több, ez a csodálatos jós már 1844-ben Középeurópát jelöli meg oly szövetségi kapcsolatként, melynek keretében Magyarország a Balkán vezető állama lehet.

Íme List diagnózisa:

— Saját tőkeerőben szegényen, szervezett hitel nélkül, gazdasági műveltség: s ama belső népies ösztön híján, mely állapota javítására tör, anyagi és szellemi életerőkben való jelentékeny gyarapodás nélkül, mert egyrészt évről-évre kimenti egy tékozló nemesség, másrészt mert hiányzik nála jómódú, derék középosztály és szabad, szorgalmas, takarékos s felvilágosodott parasztság (amelyeken pedig első sorban nyugszik minden anyagi és szellemi produktív erő gyarapodása), — azután gúzsba kötve átöröklött intézmények és törvények által, melyekben a politikai tökéletesedés némely szép alapja mellett ott volt az átok, mely lehetetlenné tette a dolgozó néposztályok számára az anyagi és szellemi felemelkedés minden kísérletét — ennél fogva természetellenes apathiába annyira elmerülve, hogy a dolgozó osztályoknak második természetükké vált gazdasági boldogulásuk előfeltételként nem erőik fejlesztését, nem termelésük fokozását tekinteni, hanem a lemondást mindama magasabb élvezetekről, melyek civilizált országokban az életszükségletek közé számíttatnak; mi több, őstermékeik piacának hiánya folytán — mert nincs saját virágzó ipari osztályuk, a kivitel pedig a rász közlekedési eszközök s a tőke és a külföldi kereslet hiánya miatt egy

minimumra szorított — a t ö b b t e r m e l é s t bajként fogják fel, mely zavarukat növelhetné, nem pedig jóllétüket emelhetné: miként vihette volna egyedül, saját erőforrásaira korlátozva, Magyarország közzgazdasági és politikai reformját keresztül? Csakis azon az úton, hogy intézményeit lassan megjavította volna, lassan tőkét gyűjtött volna, lassan népoktatását keresztül-vitte volna, vagyis oly úton, melynek befutásához egy nemzetnek évszázadokra van szüksége. De megelégedhetett volna-e a kormány ilyen lassú fejlődési folyamattal? Volt-e a meggyógyítandó testben elegendő türelem, hogy bevárja gyógyulását ezen a lassú úton? E két kérdésre határozottan tagadólag kell válaszolni s megnyugtató feleletet rá csak úgy nyerünk, ha a német és osztrák politika legmagasabb álláspontjára helyezkedünk . . .”

És ez az állapot a magyar seb begyógyítása azáltal, hogy fényes szerepet biztosítunk a magyarságnak Középeurópában:

„A birtokra, a hitelre és a produktív erők fejlesztésére vonatkozó törvények és intézmények egyesített alkalmazása, karöltve tőkéletes közlekedési szervezet gyors létesítésével, valamint nagystílű bevándorlással: (itt nyilván tőkére és tanult munkásokra gondol), mintegy varázsütéssel emelné az ország gazdagságát, népességét, civilizációját, tehát erkölcsi és anyagi küzdelmi erejét (*Streitkraft*), megkészserezné az egész Monarchia pénzügyi s véderejét s Magyarországot nemcsak védvállrá változtatná át Oroszországgal szemben, de a békés hódítás eszközévé tenné az összes alsó dunai országok irányában. Mert épp oly természetes, hogy a szabad, iparban és kereskedelemben pedig kultivált és civilizált Magyarország amaz országokat a forgalom békés eszközével magához vonzaná, mint aminő természetellenes, hogy egy barbár ország egy másik barbár országot fegyveres erővel meghódítson s bajonettel kezében megtartsa uralma alatt.”

Enélkül marad minden a régiben: *Eine Confederation von Komitaten*. És közszellemé tunyasága sem változhatik, mert: *In Ungarn ist alles zum Prozess geworden und Jedermann verbindet mit dem Geschäft des Advokaten und Rabulisten das des Ämterjägers*.

IV. Középeurópa várható hatásait a magyar kultúrára vonatkozólag külön tanulmányban kellene számba venni. Itt legyen elég arra rámutatni, hogy ha Középeurópa Magyarország termelő erejét csakugyan jelentékenyen fokozni fogja, ha új és bő foglalkozási tereket nyit az alkotó és vállalkozási képességeknek, ha meggyorsítja a szellemi és politikai érintkezés ritmusát e szövetség népei között — mind oly következtetés, melyet indukció és dedukció egyaránt támogat — akkor a magyar kultúra fejlődése és megizmosodása szükségképp fog következni.

Az intelligencia fokozódó kétnyelvűsége csak javára lehet a magyar fejlődésnek; ha ugyanakkor a paraszti *Hinterland* erejét megkészserezni és a nemzetiségi békét megteremteni képesek vagyunk. Középeurópa egyszersmind az egyedüli lehetőség arra, hogy intenzíven résztvehessünk a nemzetközi tudományos és technikai munkamegosztásban, mert a kultúra lényegében a munkamegosztás kérdése, nem pedig különböző kulturértékek megízleléséé. Enélkül továbbra is köpü nélküli méhek maradunk. Csakis Középeurópa eredményezheti a szellemi védvállmok rendszerének megszűntetését, mely jelenleg épp a legjobb magyar fiatalságot fojtogatja.

A világgazdaság felé irányuló társadalmi fejlődés közepette a kis nemzetek problémája abban áll, vajjon képesek-e a szomszédos nagy világkultúrában elhelyezkedni úgy, hogy míg egyrészt hatékonyan közreműködnek e kultúra munkamegosztásában, másrészt a munkamegosztás összes előnyeit nemzeti érté-

keik fejlesztésére fordítják. Nem elég a világ összes kultúráiba belekóstolni, hanem az kell, hogy öntudatosan és rendszeresen részt vegyünk valamelyik vezető kultúra szellemi és gazdasági életében. Egy csomó német, angol, francia, olasz könyv átböngészésénél fontosabb egyetlen kultúra munkafelosztásában való részvétel. A kis nemzetek ma népszámuknál és vagyoni helyzetüknél fogva is képtelenek egy a nagyokkal egyenrangú külön kulturális szervezetet létesíteni, mivel a kultúra nem ötletek és eszmék megpendítése, hanem a könyvtárak, laboratóriumok, egyetemek, szakfolyóiratok, állandó viták és kölcsönös ellenőrzések kérdése. Ezt a bonyolult munkát ma már csak nagy kulturális organizmus végezheti. A kis népek vagy kétnyelvűek lesznek vezető szellemi rétegükben, s így belekapcsolódnak valamely vezető kultúra vérkeringésébe, vagy elzárkóznak s ez esetben szellemi és erkölcsi degenerációnak áldozatai lesznek.

Középeurópa ilyen termékeny bekapcsolás lehetőségét nyújtja a magyarságnak és hazánk többi népeinek, anélkül, hogy nemzeti egyéniségünket feláldoznunk kellene; mert minél szélesebb körű, több nyelvű és tarkább faji összetételű lesz e népszövetség: annál több a biztosítékunk arra, hogy a germán békés hegemoniából nem lesz türelmetlen és elnyomó szupremácia.

Kétségtelen, hogy Középeurópa nem lesz ugyan ideálisan tökéletes alakulat, de még kevésbé fejlett formájában is jobb volna, mint a mai középeurópai anarchia, egészen úgy, miként XIV. Lajos abszolutista Franciaországa óriási demokratikus és kulturális haladás volt az apró souverainitások rendszerével szemben, Bismarck porosz-junker német egysége hatalmas előny az apró kis tagállamok pseudo-demokráciájával szemben.

Középeurópa semmiképpen sem lesz végleges megoldás, de minthogy kikerülhetetlenül nemcsak több kenyeret jelent népei számára, de nagyobb erkölcsi szabadságot, fejlettebb szellemi életet és szervezettebb nemzetköziséget is: okvetlenül fel fogja szabadítani azokat az erőket, melyek ma még hiányznak minden kultúrember egyedül lehető hadicéljának, az Európai Szövetséges Államok kivívására.

Szende Pál:

I. Középeurópa és a háború. Az a törekvés, hogy a központi hatalmak területén fekvő országok egy állami egységbe tömörüljenek, több százados múltra tekinthet vissza. A Balkán államok és Kisázsia csatlakozását óhajtó Berlin—Bagdad jelszó sem mai keletű. De mindé törekvéseket és jelszavakat a megvalósítás küszöbére mégis a világháború terelte. A háború folyama alatt az egység katonai, politikai és gazdasági téren már úgyis megvalósult. A lelkek most fogékonyabbak nagy átalakulások befogadására

s a milliárdokban úszó gazdasági érdekeltség könnyebben elviseli a vámpolitikai változásokkal járó kisebb-nagyobb érdeksérelmeket. A demokratikus erők teljes benuhátsága is megkönnyíti a terv megvalósítását. Naumannak igazva van: *Mitteleuropa ist Kriegsfrucht*.

Ha a háborúnak csakugyan az volna a legfőbb tanúsága és útmutatása, hogy Középeurópára feltétlenül szükség van, nem lehetne előle kitérni. De ki meri biztonsággal állítani, hogy a háború tanulságait és következményeit tisztán látja? Középeurópa hívei a mai hadiállapotból indulnak ki és biztosra veszik, hogy a két ellenséges tábor tovább is szemben fog állani egymással. Pedig nincs a hadviselők közt egy sem, aki mostani szövetségestársaival az utolsó évszázadban — Japán és Oroszország tíz évvel ezelőtt — ne állt volna gyilkos háborúban, viszont mai ellenfeleivel ne kapcsolta volna egybe szoros szövetség. A koalíciós háborúk története számos példát szolgáltat, hogy háború után az addigi szövetségesek azonnal hajbakaptak. Bismarck történeti nagysága éppen abban rejlik, hogy a könniggrätzi csata után nyomban az Ausztriával való szövetséget készítette elő.

II. Az integráció törvénye. Középeurópának tudományosan gondolkodó hívei úgy állítják elének a kérdést, hogy Középeurópa társadalmi és gazdasági törvényszerűségek elkerülhetetlen fejleménye. Jászi Oszkár szerint logikus folytatása a korai középkorban megindult európai integrációs folyamatnak s mint ilyen, lépcsőfoka az Európai Szövetséges Államok kialakulásának.

Az integrációs folyamat térfoglalását tagadni nem lehet. De a kérdés egészen más színben tűnik fel, mihelyt ezt a folyamatot a valóságnak megfélelőbben fejezzük ki. Ez az irányzat csak annyit jelent, hogy földrajzilag szomszédos országok között több a gazdasági és a politikai kapcsolat és ennél fogva több a szervezkedést készség is, mint a területileg távoleső országok között. De ez a földrajzi közelség nemcsak az egyesülés, hanem a széthúzás, viszálykodás és elkülönülés lehetőségeit is magában hordja. Háborúkat többnyire szomszédos államok viselnek. Németország azonban nemcsak a Monarchiával határos, hanem Franciaországgal és Oroszországgal, a Monarchia pedig Oroszországgal és a Balkán államokkal is. Az integráció törvényéből éppoly szükségszerűen levezethető, hogy Németország és a Monarchia ne egymással, hanem a fenti államok valamelyikével létesítsen közelebbi kapcsolatot. Minden ilyen kapcsolat lehetőségét legalább is annyi történelmi előzmény és gazdasági célszerűségi szempont javálja, mint Középeurópáét. Csak az, aki kizárólag a mai háborúból indul ki, állíthatja, hogy ez az egyedüli megoldás.

Pusztán az a megállapítás, hogy a fejlődés a nagy egységek felé visz, nem jelöl ki jövőbeli magatartásunkra nézve biztos irányt. Voltak már kitűnően megszervezett nagy állami egységek, melyek összeomlottak, mint pl. a római világbirodalom az eddigi történelem legnagyobb integrációja. Hátha az emberi haladás most más irányú integrációt kíván és Középeurópa megalakulása olyan akadályt állít a fejlődés elébe, melyet csak nagy idő- és vérvesztéssel lehet majd elmozdítani?

Középeurópa híveinek legkedveltebb bizonyítéka a német egysérs létrejötte. Naumann szerint Középeurópa a königgrätzi csatában született meg. Ennek éppen a megfordítottja igaz, mert Középeurópa, azaz Németország és a Monarchia szorosabb kapcsolata, Königgrätz-nél bukott el. Ez a kapcsolat 1866 előtt semmivel sem volt lazább, mint ahogy azt ma rajongói óhajtják. Politikai, gazdasági, jogi intézmények egész sora füzte az országokat egybe. A gazdasági egységet akkor már csak Poroszország akadályozta meg, mert nem akarta Ausztriát a *Zollverein*-ba beengedni. Ma túlnyomó azoknak a nézete, akik helyeslik a „vér és vas” politikáját, mellyel Bismarck a német egységet porosz vezetés alatt megalkotta. A vér és vas politikájára csak a porosz uralomnak, de nem a német egységnek volt szüksége, amelyet éppen ezúton ért súlyos veszteség, t. i. hogy az osztrák-németek kívül maradtak a birodalmon. A szorosabb egyesülésnek akkor is számos útja állt nyitva, a német, sőt a porosz képviselőház többsége is ellenezte a testvérháborút. De ha 1866-ban a vér és vas politikája szükségszerű fejlemény volt s ha az integráció 1866-ban nem valósulhatott meg békés megegyezés útján, akkor 1917-ben is hiú remény ebben hinni és Középeurópa német-osztrák-magyar háború nélkül ma sem születhetik meg.

III. A kis államok. Középeurópa híveinek további fontos érve, hogy a kis államokat elsöpri a fejlődés, azok kényszerűen nagy egységekbe olvadnak be. Naumann, de különösen Jászi erős színekkel világít reá Belgium és Szerbia példájára, melyeken kegyetlenül végig-Ezántott a háború vihara. Ezt az érvet a háború folyamán már számtalanszor megcáfolták. Belgium és Szerbia nem azért pusztultak el, mert kis államok, hanem mert földrajzi fekvésüknél fogva elsősorban rajtuk keresztül folyt le a háború. De elpusztult Keletporoszország, Lengyelország és Keletfranciaország is, pedig ezek hatalmas világbirodalmak alkotó részei, ellenben sértetlenül maradt Svájc és Dánia, melyek kis államok. A Monarchia és Németország különben sem kis államok. Jászi inkább akarja Középeurópát bármily kezdetleges formában, mint a mai középeurópai anarchiát. Ez túlzás. A mai Középeurópa területén nincs anarchia, hanem két nagy birodalom van, melyek között szoros gazdasági, politikai és jogi kapcsolat létezett már a háború előtt.

Jászi és Szabó Ervin a középkori német és francia állapotokra hivatkoznak, amikor ezer és ezer kis uralmi terület állott fenn és folytatott egymás ellen örök háborút s ezzel szemben kiemelik a nagy egységek előnyeit. Ezt az állapotot a mai viszonyokkal — amikor Középeurópa területén két nagy birodalom áll — képtelenség összehasonlítani.

Jászi nyomatékosan kiemeli, hogy az állami egység kialakulása legalább Franciaországban és Németországban megteremtette a belső örök békét. Az igaz, hogy a hűbéri korszak belső háborúi megszűntek, de helyükbe a társadalmi osztályok harcai és a polgárháborúk léptek. A francia egység létrejötte, de különösen 1789 után a véres polgárháborúk egész sora következett be.

A háború a középkorban a kiváltságos elemekre nézve főfoglalkozás és jövedelemszerzés volt. Erre ma nincs szükség, mert helyébe az ipari és gazdasági kizsákmányolás lépett. Az egység létrejöttét főleg az mozdította elő, hogy úgy Német- mint Franciaországban a lakosság azonos vagy pedig hasonló nyelvjárást beszélt s az integráció nem jelentett nyelvi elnyomást. Középeurópában erről az előnyről szó sem lehet.

IV. Többtermelés. Progresszív körökben Középeurópa eszméjének a legtöbb rokonszenvet Jászának Dániel Arnold fejtegetéseire támaszkodó az az érve biztosította, hogy Középeurópa mezőgazdasági termelésünk nagymértékű fejlődését hozza magával. Németország mezőgazdasági terményekben ma legalább is évi 60 millió q behozatalra szorul és ez a szükséglet egyre növekedni fog; Magyarország vámmentesen szállíthatna gabonát Németországba, míg a többi államok csak vámmal terhelten. A többtermelést a nagybirtokosok és érdekképviselőik eddig azért nézték kancsal szemmel, mert attól féltek, hogy a termésátlagok növekedése az árakat lecsökkenti. Középeurópában azonban a vámvédelem, tekintettel a nagy német importszükségletre, még sokáig érvényesülni fog, az eddigi magas árak megmaradnak s így a nagybirtok részére megnyílik a veszélytelen többtermelés lehetősége. Sokan abban is hisznek, hogy Németország katonai okokból egyenesen kényszeríteni fogja Magyarországot többtermelésre.

Ezeknek a jóslásoknak és reményeknek valóra váltta attól függ, minő lesz Középeurópa területe? Ha a Balkán-államok, főleg Románia, valamint Anatólia és Mezopotámia is beléje tartoznak, akkor rövid időn belül ezek az országok olyan versenyt támasztanak a magyar mezőgazdaságnak, hogy a vámvédelem előnyeit nem fogja élvezhetni. Ha pedig Középeurópa csak a Monarchiára és Németországra szorítkozik, akkor kezdetben nem tudunk a felmerülő többletkövetelményeknek megfelelni. Még legoptimisztikusabb számítás szerint is néhány év kell ahhoz, hogy a magyar mezőgazdaság a háború előtti színvonalra visszajusson, holott a többlet szükséglet azonnal és viharosan fog nyilvánulni, főleg a készletgyűjtésre való tekintettel. Németországnak tehát máshonnan kell a szükséglet kielégítéséről gondoskodni. Ma, amikor a semlegesek államokkal való forgalom oly nélkülözhetlen, nem valószínű, hogy ezek beleegyezzenek abba, hogy velük szemben Magyarország kedvezményekben részesüljön. Van azonkívül számos oly nyersanyag, melyet csak a tengerentúlról lehet beszerezni (pamut, kaucsuk, stb.) és egyedárúságot gyakorló termelő államok nem igen fogják tűrni, hogy egyéb termékeik hátrányos elbánásban részesüljenek. Erről később részletesen szólunk.

A piac kiterjesztése a többtermelésnek egyik fontos előfeltétele, de nem egyedüli előmozdítója. A többtermelés igen bonyolult társadalmi, sőt egyéni lélektani jelenség s hozzá elsősorban több iskola, több vasút, jobb szakoktatás, jobb közigazgatás és nagyobb politikai szabadság szükséges. Ezekre az eszközökre pedig a háború után, amikor Németország irányítása mellett a fegyverkezés folytatása lesz a cél, egyre kevesebb pénz fog jutni. A többtermelésnek a mező-

gazda egyéniségében is számos akadálya rejlik. A birtokosok tehát csak akkor fogják magukat többtermelésre elhatározni, ha a jövedelem szaporításának más módja rájuk nézve nem lesz lehetséges. Amíg a lehetőség meg van, hogy politikai és gazdasági hatalmuk segítségével a mezőgazdasági termények árát emeljék, addig tevékenységük mindig a legkisebb ellenállás irányába, tehát erre az útra fog terelődni. A háborús gazdasági technika tanulságai a múlthoz képest sokkal inkább lehetővé teszik az áremelést, a kereslet és a kínálat törvényeinek befolyásolását, sőt egyenes meghamisítását. Hogy Németország ezt a folyamatot megakadályozná, hiú remény. A német élelmiszer politika jobb volt a magyarnál, de ott is betöltötte azt a hivatását, hogy a földbirtokosok a háborúból minél nagyobb hasznot húzzanak.

V. Az ipar fejlődése. Középeurópa az ipar szempontjából azt jelenti, hogy a német ipar termékei vámmentesen vagy kedvezményes vámtétellel juthatnak be a Monarchia, illetőleg Magyarország területére. A magyar ipar tehát új, hatalmas versenytárral kerül szembe.

Az ipar mindenütt a demokrácia és a haladás legfőbb emeltyúje. Ugyanazokban az államokban, melyekben az ipar fejlettsége a legnagyobb, legerősebb a politikai demokrácia és az ipari szocializmus is. Az ipari fejlődést progresszív szempontból még áldozatok árán is elő kell mozdítani, de feltétlenül tartózkodni kell minden lépéstől, amely arra káros lehet. Jászi és Dániel gyakran használják azt a kifejezést, hogy a magyar ipar túlnyomóan mesterséges képződmény, melegházi növény, melyet szubvenciók tartanak életben. Ez az állítás a tényeknek nem felel meg. Okát az iparfejlesztéssel kapcsolatos korrupció tévesztette meg, pedig Magyarországon eddig igazi iparfejlesztésről szó sem volt, a kormány erre a célra minimális összegeket költött. Az a gyáripar, mely évente három milliárd korona értékű árut termel és 1910-ben 416 ezer munkást foglalkoztatott, nem intézhető el ily egyszerűen.

Azt is szokás mondani, hogy a közös vámterülettől is féltették az ipari fejlődést, pedig éppen a fenti számok mutatják, hogy a magyar ipar aránylag eléggé fejlett. Az ellenbizonyítás nehéz, mert aligha lehet azt kimutatni, miképpen fejlődött volna a magyar ipar, ha az önálló vámterület már 1867-ben megvalósul. Az önálló vámterület a mezőgazdaságnak esetleg nem használt, sőt talán kezdetben ártott volna, de az megdönthetetlenül bizonyos, hogy az ipari fejlődést óriási mértékben mozdította volna elő. Hol tartanánk ma demokrácia tekintetében, ha a lakosságnak csak legalább is oly hányada foglalkoznék iparral, mint Ausztriában!

A német verseny várható káros hatásai tekintetében a túlzásoktól óvakodni kell. Az egész vonalon katasztrófa nem következik be. Vannak iparok, amelyeknek a külföldi verseny nem árt. A legtöbb gyár — főleg politikai befolyások segítségével — meg fogja mai birtokállományát védeni. Állami rendelkezések, tarifakedvezmények és a kartelszerződések erre elegendő eszközt nyújtanak. Ez magyarázza meg egyes gyárosoknak Középeurópával szemben tett

türelmes nyilatkozatait, dacára annak, hogy iparágunknak minden oka meg van arra, hogy a német versenytől féljen. De az ipar összessége szempontjából a német verseny azzal a hatással fog járni, hogy a fejlődést éppen úgy vagy talán még inkább megfogja lassítani, mint a közös vámterület.

Sokan a fogyasztók érdekében kívánják, hogy a német olcsóbb áruk a hazai termékekkel versenyezzenek és enyhítsék az itteni áruuzsorát. Divatba jött a német és a magyar kapitalizmust párhuzamba állítani és pedig úgy, hogy a német a legítim, a magyar pedig az uzorakapitalizmus. Az uzsora társadalmi jelenség, mely mindenütt alkalmazkodik a fennálló politikai, kulturális és gazdasági erőviszonyokhoz. Ha a német tőke Magyarországra jön, akkor majd alkalmazkodik az itteni viszonyokhoz, amint szokásos mondani: „sajátos nemzeti tartalommal telik meg”. Lehet, hogy a német gyárak eleinte az árakat lejjebb nyomják, de csak addig, amíg a versenyben felülkerekednek. Akkor majd be lehet csukni a magyar gyárakat s még jó lesz, ha a német versenytárs átveszi azokat. Nem tudunk abban haladást látni, ha magyar gyáros helyébe német lép s a gazdasági kizsákmányolást még a nyelvi ellentét is súlyosítja. Mihelyt a verseny megszűnik, a német ipar emelni fogja az árakat. Aki az ellenkezőt várja, figyelmen, kívül hagyja a kapitalizmus törvényeit.

VI. Szabad kereskedelem és védővám. Jászi szerint, akik Középeurópát akarják, szabadkereskedők, ellenesei pedig védvamosok. Ily jelszavak nem döntenek el a kérdést. Úgy a szabadkereskedelem mint a védővám nem más, mint olyan gazdasági rendszabályok összefoglalása, melyeket az uralkodó osztály vagy annak csoportjai bizonyos időpontban érdekeik védelmére szükségesnek találnak. Amikor korlátokra van szükségük, vámoikat állítanak fel, amikor ezek kényelmetlenné válnak, ledöntik azokat. A szolgálatukban álló közzgazdák e szabályokat rendszerbe foglalják és ideológiai alapra helyezik s így lesz a szabadkereskedelem a szabad forgalomnak, a nemzetközi szolidaritásnak, a védővám pedig a nemzeti munka védelemének rendszere. A demokratikus törekvésekhez kétségtelenül a szabadkereskedelem áll közelebb, de azért mindig meg kell vizsgálni, hogy az, amit szabadkereskedelem címe alatt kínálnak, nem hamisított portéka-e? Nem kell a szabadkereskedelem csodáhatásait túlozni s nem szabad a védvámokat minden baj okául megtenni és viszont. Az igazság a közepén van. Anglia nagy gazdasági fölényét a szabad kereskedelem segítségével tartotta meg. De viszont sok állam ipari fejlődése a védővámrendszer eredménye. Kizsákmányolás, kartellgarázdálkodás, militarizmus szabadkereskedelem és védővámrendszer mellett egyformán lehetséges.

A vita különben is alapnélküli, hiszen a szóhajó két ország, Németország és a Monarchia elsősorban védvámos államok és a szabadkereskedelemhez alig van közük.

Olyan szoros kapcsolat, aminő most Ausztria és Magyarország között van, Középeurópa területén egyelőre nem képzelhető el. E szoros viszony dacára a Monarchia két állama között a gazdasági forgalom súlyos akadályokkal küzd. Az államvasutak önálló

tarifaképzési joga, a közszállítások, az állami rendelkezések önálló szabályozása, a szesz- és cukoradó, az ipari közigazgatás önállósága a forgalom szabadságának mindannyi kerékkötője. Ezek az állapotok a németekkel való szorosabb kapcsolat esetén is fennmaradnak, sőt elmérgesednek. A németek erejük tudatában sokkal kíméletlenebbül fogják érvényesíteni érdekeiket, mint azt eddig az osztrákok tették és a vámpolitika története arra is bizonyítékot szolgáltat, hogy Németország csak akkor ragaszkodik a szerződési megállapodásokhoz, ha azok érdekeinek megfelelnek.

Kétségtelen, hogy Középeurópa több forgalmi szabadságot jelent a mai állapotnál, éppen úgy, mint a közös vámterület sz. önálló vámterületnél. De iparunk fejlődésére gyakorolt káros hatása ezt az előnyt teljesen felemésztené.

VII. Középeurópa és a kultúra. Középeurópa útján Németországgal az eddiginél sokkal szorosabb kulturális kapcsolatba jutnánk, sőt Jászi szerint ez az egyedüli lehetőség arra, hogy intenzívebben részt vehessünk a nemzetközi tudományos és technikai munkamegosztásban. Ez az állítás teljesen téves. A szorosabb együttműködésnek ma sincs semmi akadálya, ehhez nem szükséges egyforma ujonctörvény, az ágyúk egyforma kaliberje, a katonai rangmegjelölések azonosossága és az egységes diplomáciai képviselő. Könyvek ma sem esnek vám alá. Ausztriával vámunióban élünk és Németország szellemi hatása mégis erősebb, mert nagyobb a kultúrája. Az is túlzás, hogy a nyugateurópai kultúrához mi csak német közvetítéssel férhetünk hozzá, sőt ez igen nagy baj lenne. A jog egységes szabályozás végett sincs közelebbi kapcsolatra szükség. Németországhoz már ma is a nemzetközi egyezmények egész sora fűz. A jog egysége különben nem jár mindig együtt az egységes területtel, új váltójogunk nemcsak Németországgal, hanem Francia- és Oroszországgal is azonos, ellenben Horvátországnak más a perrendtartása és a végrehajtási joga. Eddigi jogfejlődésünkre a német magán- és büntetőjog különben is határozottan reakciós befolyást gyakorolt, ami legszembetűnőbben a polgári törvénykönyv tervezetén látszik meg.

Jászi kiemeli, hogy a kisebb társadalmaknak mennyivel csekélyebb? kultúrája, mint a nagyobbaknak és a kisszerűség nyomasztó volta mennyire ráfekszik a fejlődésre. Hogy jobb nagy nemzet fiának lenni, mint a kisebbének, hogy jobb olyan anyanyelvet beszélni, mely egyúttal világnyelv is, ez közkeletű igazság. De ezen Középeurópa sem segíthet. Ezt a problémát csak úgy lehetne megoldani, ha a kisebb nemzetek fájdalom nélküli operációval beolvadnának a nagyobbakba. Ez pedig nem lehetséges. A német hegemonia hatása alatt egy kis réteg talán beolvadna, a kétnyelvűség erősen terjedne, de a nagy tömegeket mindez érintetlenül hagyná. Már pedig a nép széles rétegének igazi kultúrát csak a saját nyelvükön lehet közvetíteni.

VIII. A germanizálás veszélye. Attól nem kell félni, hogy Németország a magyarságot beolvaszthassa. De a germanizálás veszélye, illetőleg az erre irányuló kísérletek lehetősége nincs kizárva. Amennyire mindenképpen elő kell mozdítani, hogy minél több magyar tanuljon

meg németül, éppen úgy szembe kell szállni minden oly kísérlettel, amely a német nyelvet állami, hivatali vagy gazdasági kötelező nyelvvé akarja tenni. Pedig erre irányuló kísérlet nem fog elmaradni. Már Naumann is arról beszél, hogy a német nyelvet legyen a *Wirtschaftssprache*. A háború után ideözönlő gyárosok, kereskedők majd még hangosabban fogják követelni. De vérszemet fognak kapni újból az osztrák-németek is, akik gyengeségük tudatában ezzel az utóbbi időben már felhagytak.

Az ily kísérleteket határozottan vissza kell utasítani. Már pedig minden védelmi harc óriási energiapocsékolást jelent. A magyarság kultúrája azért fejlettebb mint a nemzetiségeké, mert a magyar nyelv az állam nyelve lévén, energiáinak nagyrésztét nem volt kénytelen nyelvi jogok kiküzdésére fordítani. Nekünk, akik a háború előtt azért szállottunk síkra, hogy a nép a közigazgatásban és az iskolában lehetőleg saját nyelvét használhassa, ebben a küzdelemben azért is kötelességünk lesz résztvenni, mert a saját anyanyelvünkről lesz szó. Új kurucvilág szakad ránk, feléled a „mégis huncut a német” ideológiája és minden demokratikus mozgalom háttérbe fog szorulni.

IX. A német és a magyar közállapotok. Középeurópa hívei biztosra veszik, hogy a német közállapotok teljesen átplántálódnak Magyarországra. A városrendészet, a szociálpolitika, vasúti szolgáltatás, posta- és távírdüzem, stb. teljesen nemei, mintára alakulnak át. Szabó és Jászi fel is vetik a kérdést, vajjon ki nem akarja a magyar közigazgatást a némettel felcserélni? Mindenki akarja. De nem erről, hanem arról van szó, tudja-e Középeurópa ezeket az állapotokat kielégítő mértékben átültetni.

Tisztázzunk előbb egy fontos kérdést. Középeurópa magyar hívei nem szoktak nyilatkozni arról, hogy minő alkotmányjogi és közigazgatási változásokat hoz majd magával. A német közállapotok átültetése csak teljes összeolvadás mellett lehetséges, csakis akkor, ha a Monarchiának Középeurópában az a szerep jut, mint Bajorországnak és Württembergnek. Minden más megoldás esetén az állami szuverenitás fennmarad, az alkotmányjogi és közigazgatási intézmények felett továbbra is az eddigi magyar törvényhozás dönt. Hogy ettől csodát nem várhatunk, nem kell bővebben fejtegetni.

Sokan abban reménykednek, hogy ha nem is lesz az összeolvadás teljes, Németország katonai és gazdasági érdekből fog nálunk rendet teremteni. A németek nem fogják majd túrni — ez a szokásos szólásmód. Ezek a forradalom megvalósítását Németországtól várják. Az bizonyos, hogy Németország a saját érdekeit ebben a kapcsolatban érvényesíteni fogja s mi meg fogjuk adni Németországnak a nagyobb és jobban felszerelt hadsereget, kiépítjük a stratégiai vasutakat, olcsóbb tarifákat és gyorsabb forgalmat biztosítunk azokon az útvonalakon, amelyekre ők súlyt helyeznek. A többivel aztán nem fognak törődni, viszont a szövetségi kötelezettségek annyira meg fogják költségvetésünket terhelni, hogy még az eddiginél is kevesebb jut iskolákra stb.

Németország Magyarországnál sokkal fejlettebb állam, de azért ott sem minden fenékg tejfel Poroszország keleti tartományaiban

az állapotok a magyarországiakhoz nagyon hasonlítanak, a jobbágság maradványai jórészt fennállanak, a választás titkosságát majdnem mindenütt meghamisítják, a Landrat tanultabb ugyan mint a magyar szolgabíró, de éppoly kényúr. Biztosra lehet venni, hogy hozzánk nem Baden és Württemberg, hanem Posen, Ost-Preussen és Mecklenburg szelleme és közigazgatása fog átültetődni.

X. Demokrácia. A nagy államegységek kialakulása demokratikus szempontból is kívánatos, mert nagyobb gazdasági erő és nagyobb kultúra nagyobb demokráciát is jelent. Első pillantásra úgy tetszik, hogy Középeurópa ebből a szempontból minden igénynek megfelel. Jászi és Szabó fel is vetik a kérdést, hogy ugyan ki félti a magyar szabadságot a német abszolutizmustól?

A német demokrácia nagyobb a magyarnál, de mégis a legkisebb foka annak, amit ily magas kulturális és gazdasági fejlettség mellett el lehet érni. Még a magyar társadalomban is nagyobb a forradalmi lendület, amint azt az 1848-iki események igazolják. Németország agyon van szervezve s a szervezkedési túlbuzgalom e legjobb levezető csatornája minden forradalmi energiának. A birodalom választójoga demokratikus és a délnémet államokban szabadabb szellem uralkodik, de a legtöbb német szövetséges állam egy-egy Vendée, mely céltudatos makacssággal ellensúlyozza az általános választójog hatásait. Németországban a demokrácia csak negatív erő. A kormányzásban nem vesz részt, arra csak nyomást gyakorol. Ami haladás ott van, azt főleg a szociáldemokrata párttól való félelem hozza létre. A kormányzást teljesen a történelmi rétegek tartják kezökben.

Ha a törvényhozási szervezetek elkülönülve maradnak, akkor nem a népek, hanem csupán a kormányok érintkezének. Negatív demokráciáknál kifelé az államot mindig az uralkodó osztály képviseli. Akiket Németország ide küldene, azok mind a magyar földesurakkal állának érzelmi és gazdasági szövetségben. Ausztriával a legszorosabb közjogi és gazdasági kapcsolatban állunk. Ausztria sokkal demokratikusabb állam volt 1867-ben, mint mi és a kapcsolat dacára a nagybirtokos uralom nemcsak fennmaradt, hanem erősebb is mint valaha. A magyarságra Középeurópában hármás réteg fog nehezedni: az osztályuralomnak, az osztrák katonai és gardasági fensőbbiségnek és a német Oberstaatnak nyomása. E hármás uralom költségeit kell majd a magyar népnek előteremteni.

Középeurópa legfőbb célja, hogy a bekövetkező háborúkkal szemben teljes biztonságot nyújtson, következménye tehát a folytonos fegyverkezés. Az ily kapcsolatban mindig az az állam kerekedik felül, amely az alakulat célját a legjobban tudja szolgálni. Ez pedig kétségtelenül Németország. Ha a háború győzelmünkkel végződik, úgy azt elsősorban a német militarisztikus rendszer nyerte meg. A vezetés tehát szükségszerűen reá fog szállani. Középeurópa kendőzés nélkül szólva a német világbirodalmat jelenti. Hogy Naumann ezt nem mondja ki s földrajzi fogalommal — Középeurópa nevével — operál, ez csak óvatosságra vall, mert nem akarja a résztvevőket túlságosan elijeszteni.

XI. A nemzetiségi kérdés. A demokrácia haladása a nemzetiségi kérdés megoldás nélkül el sem képzelhető. Várható-e, hogy Németország, amely ezen a téren eddig csak hibákat követett el, most egyszerre a helyes útra lépjen? Pedig eddig gyenge kisebbségekkel állt szemben, míg Középeurópa lakosságának (a Balkánt és Kisázsia-t is hozzászámítva) közel fele nem lenne német. Úgy Naumann, mint Winterstetten, a Berlin—Bagdad terv előharcosa, most a háború alatt főleg Románia megnyerése végett nagyon gavallérosan viselkednek s Ausztriában és Magyarországon minden engedményre hajlandók. A háború után azonban ez a kényszerhelyzet megszűnik, akkor többé már nem szükséges a semlegesek rokonszenvére pályázni. Valószínű, hogy a könnyebb megoldást választják és a nemzetiségeket az eddigi uralomnak kiszolgáltadják. Jászi szerint a lengyel és délszláv kérdést sem lehet Középeurópa nélkül megoldani. Erre válaszunk az, hogy nem is fogják megoldani. Ausztria példája különösen mutatja, hogy hatalmi eszközök birtokában meddig lehet problémákat megoldatlanul hagyni.

XII. Az orosz veszély. Naumann könyvében burkolt fenyegetés foglaltatik, hogy ha a Monarchia nem hajlandó az új kapcsolatra, akkor Németország kénytelen lesz Oroszországhoz közeledni. Ennek a közeledésnek különben erős, történelmi előzményei vannak és nagy gazdasági érdekek teszik kívánatosá. A német ultrakonzervatívok, valamint a forradalomtól féltő orosz udvari párt most is titokban ennek a kapcsolatnak előkészítésén dolgoznak Naumann abból indul ki, hogy Középeurópa nélkül könnyen megtörténhetik, hogy Ausztriát és Magyarországot felosztják. Ez az érv, illetve fenyegetés kétségtelenül komoly, sőt a legkomolyabb az eddig felhozottak között. De azért nincs döntő ereje. Oroszország a háború után sokáig nem lesz képes agresszív politikára, balkáni tekintélye is oda van. Ha Németország cserben hagyja bennünket, akkor Oroszország az összes balkán és szláv népekkel egyesülve, később eltiporhatja Németországot. Ily rövidlátó politikát pedig államok nem szoktak csinálni. Németországnak legalább is annyira szüksége van reánk Oroszországgal szemben, mint nekünk reá.

XIII. A helyzet kényszere. Középeurópa megvalósításáról csak akkor lehet komolyan szó, ha a világháborúban alul maradunk és az entente a háború után is képes lesz bennünket elszigetelni. A harctéri helyzet ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítja és az entente sajtójának gazdasági fenyegetőzéseit sem kell túlságosan komolyan venni. Felelős tényezők ott is óvatosan nyilatkoznak. De ha ez bekövetkeznék, akkor úgy sincs szükség integrációs elméletekre, akkor ez nem a nagy egységbe való tömörülés, hanem a lét kérdése. Új alakulat akkor sem áll be, hanem a mai háborús állapot állandósul.

XIV. Reálpolitika. A középeurópai agitációnak igen nagy vonzóerőt biztosít az a látszat, mintha hirdetői helyes reálpolitikai követnének, mert elméleti sallangok kedvéért nagy gyakorlati előnyöket nem áldoznak fel. A tévedés abban áll, hogy Középeurópa kívánása minden egyéb, csak nem reálpolitika. Mily lehetőségekről

van szó? A teljes egybeolvadás kizárt dolog. Ebbe sohasem egyeznek bele azok a tényezők, amelyek a Monarchia sorsát irányítják. Ezt Naumann is kénytelen elismerni. A második lehetőség a vám- és gazdasági unió. Erről sem lehet szó átfogó alkotmány reformok és teljes német hegemonia nélkül, ez pedig osztrák-magyar—német háború nélkül szintén nem valósulhat meg. Ami gazdasági téren lehetséges: az a vámkapcsolatnak az eddigénél szorosabb formája. Ide tartozik az a megoldás is, hogy a Monarchia és Németország egymásnak a többi államokkal szemben kedvezményes elbánást biztosítsanak. Matlekovits Sándor erről a tervről kimutatta, hogy nemcsak gazdaságilag nem volna előnyös, hanem annak az egész vonalon való keresztülvitele a legtöbb kedvezmény elvének megsértését jelenti, amit a külállamok nem lesznek hajlandók elfogadni. Jászi szerint a jogászok majd találnak megfelelő formulát. Államok csak akkor hajlandók ily formulákba belenyugodni, ha nincs erejük azokkal szembe szállni. A hosszúra nyúló háború után azonban a hadviselő felek úgy ki lesznek szolgáltatva a semleges nyersanyagtermelő államoknak, hogy azokkal konfliktust nem igen idézhetnek fel. Németországban különben is csak egyes ideológusok és politikusok törnek lándzsát a vámunió és a kedvezményes elbánás mellett, míg a gazdasági érdekképviselések elutasító álláspontra helyezkednek. Hogy miért, azt a statisztikába vetett pillantás igazolja. A német kivitelnek csak egy tizedrésze irányul a Monarchiába. Ha Németország eltünteti a Monarchia teljes iparát, akkor sem nyújt neki a Monarchia piaca kárpótlást. Ausztriában is csak az osztrák-németek lelkesülnek a tervért politikai okokból, mert a teljes beolvadást remélik. A szlávok ellenben a legszívesebben ellenzik. A vezetőkörök véleményéről már szóltunk. Böles és kívánatos dolog, hogy a gazdasági közeledés a háború után minél erősebb legyen, hogy Németország és a Monarchia az eddigénél jobb kereskedelmi szerződést kössenek és ha lehetséges, egyes cikkek tekintetében egymásnak a külfölddel szemben kedvezményes elbánást biztosítsanak. Ez meg is fog valósulni, de ez nem az, amit Középeurópa alatt szokás érteni.

XV. Pacifizmus- Úgy, ahogy Naumann Középeurópát elgondolja és ahogy a németek porosz vezetés alatt megcsinálnák, az nem volna más, mint lövészárokszövetség, *Schützengrabengemeinschaft*. Mikor a legfőbb állami funkció a háborúra való készülődésből áll, a szikra elkerülhetlenül lánggra lobban s a háború bekövetkezik. Jászi szerint a háború törvényszerű folyamat és „a háború organikus szerepe abban áll, hogy ez az erkölcsileg oly borzalmas folyamat egyre nagyobb gazdasági és politikai integrációs *pacemakerje* volt”. Ez a tétel sem döntő érvényű. Voltak háborúk, amelyek nagy birodalmakat bomlasztottak szét, sőt a bomlás mindig háború útján történt. Nagyon könnyen lehetséges, hogy ebből a minden időknek legvéresebb háborújából sem fog valamelyes integráció megszületni. Ez az álláspont következetesen oda visz, hogy a háborút nem is lehet addig kiküszöbölni, míg a végső, a legmagasabb integráció létre nem jön. Az eddigi történeti tapasztalatok szerint minden háború útján létrejött tömörülés egyúttal uralmat és elnyomást jelentett.

Minden elnyomás pedig végül a részek fellázadásán bukik meg, az uralom szétesik és újra kezdődik a részek harca. Jászi azt is elismeri, hogy a háborút mindaddig nem vagyunk képesek teljesen kiküszöbölni, míg a gazdasági és kulturális fejlődés integrációs folyamatát nem leszünk képesek a szervezés, a szerződés eszközeivel létrehozni. De mikor következik ez be? Hiába mondjuk mi, hogy ez az idő már elérkezett s ha a vezetőkörök mégis megizenik a háborút, azzal kell belenyugodnunk a változhatlanba, hogy remélhetőleg ez a „visszavonhatlanul utolsó” háború. Jászi maga mondja, hogyha az Egyesült Európai Államok meg is alakulnának, a fegyverkezés akkor is az amerikai és sárga versenyhez igazodnék. Szóval ezen még ma elérhetetlennek látszó cél megvalósulása esetén sem volna megállás! Az a tantétel, hogy a háború az integráció szülőoka és előmozdítója, téves megfigyelésen alapszik. Az integráció nem célja, hanem rendszerint kísérője és következménye a háborúnak. A háborúnak oka és egyszersmind célja, hogy egyik csoport, osztály vagy nemzet fegyvert fog a másik ellen, hogy azt uralmának alávetesse, kifoszt-hassa vagy hogy ily kísérlet ellen védekezzen. Integráció a háborút azért kíséri és követi, mert tömörülés esetén a kifosztás és hódítás sokkal biztosabb. A háborúk legfőbb oka a mai államok uralmi berendezésében rejlik. Bármennyire is előtérben állanak az ideológiák, ezek önállóan csak ritkán csinálnak háborút és legfeljebb siettetik annak bekövetkezését. A nagy hadsereg és a fegyverkezés befelé a nép megkötésének, kifelé pedig a hódításnak az eszköze. A háború célja új alsó osztályoknak teremtése, új kizsákmányolás lehetősége. A kapitalizmus, mely mindenütt szövetségben áll a feudalizmussal, a fegyverkezést profitérdekből pártolja és annak oltalma alatt indul a külföldön profitvadászatra. Ha a nagyobb európai államok demokratikusabbak lettek volna, ha a külügyek vezetésére az egész nép vagy legalább is a népképviselő döntő befolyást gyakorolt volna, ha az országok sorsát nem néhány felelőtlen, a nyilvánosság kizárásával működő klikk irányítaná, ez a háború be nem következik. Szerbia nem provokálja a Monarchiát, vagy ha mégis megteszi, a hozzá közelálló államok kényszerítették volna meghunyászkodásra. A demokratikus külpolitikai vezetés és ellenőrzés megteremtése sokkal sürgősebb feladat, mint Középeurópa megvalósítása. A múlttal szemben ezt a feladatot megkönnyíti egy új tényező: az öntudatos, szervezett, saját érdekeit ismerő proletariátus. Ez még ma gyengének bizonyult, de ha szervezettsége és főleg elszántsága nagyobb lett volna, akkor ma nem lenne háború.

XVI. A militarisztikus és demokratikus Középeurópa. Naumann programja a lövészárkokközösség, a gazdasági autarchia, a háborúra való folytonos készülődés. Ez a koncepció nem túlságosan rokonszenves, de az a nagy előnye van, hogy reális, mert a ma uralmon levő erőkkal ezt az alakulatot tényleg meg lehet csinálni. Jászi ezzel szemben demokratikus Középeurópát akar, mely a többi államokkal békés érintkezést keres és a népies fejlődésnek nyit szabad utat. Ez a programra szebb és szívünkhöz közelebb áll, de igen kevésbé gyakorlati, mert a Németországot és a Monarchiát

kormányzó erők nem lesznek hajlandók uralmukat feláldozva ezen recept után igazodni. Jászi megvédi Naumannt az ellen, hogy terve túlságosan militarisztikus ízű s azt mondja, Naumann azért használ ily hangot, mert máskülönben nem tudná tervét irányadó körökben elfogadhatatni. Ily ártatlan taktika talán kis kérdésekben sikerre vezet, de nem akkor, amikor dinasztikiak, államok, uralmi berendezések jövőjéről van szó. Ha ezek érdekeikkel egyezőnek találják, elfogadják Naumann tervét és azután elengedik az indokolást. Az osztályuralom ébersége és az osztályöntudat csalhatatlansága ily eszközökkel ki nem játszható. A történelem legnagyobb, több évszázados tanúsága, hogy az elnyomottak, az alsóbb néposztályok kívánságait a vezető tényezők felkapják, de a saját érdekeiknek és felfogásuknak megfelelően valósítják meg. *Sic vos non vobis*. Amíg valamely osztálynak nincs ahhoz ereje, hogy követeléseit megvalósítsa, legfőbb kívánságainak bekövetkezte is ellene fordul.

XVII. Az új kategorikus imperativus. Jászi a társadalmi cselekvés vezérelvül azt az új parancsot állítja fel: „Cselekedjél úgy, mintha sorsdöntő tényező volnál”. Ezzel szemben mi más cselekvési szabályt ajánlunk: Gondolkodjál, képzelj bele magadat a sorsdöntő tényezők helyzetébe. Vedd számításba, minő nagy a hatalmuk, mennyire tudják azt gyakorolni. Ismerd meg saját erőidet és azon felül ne vállalkozzál. Lebegjen mindig lelki szemeid előtt Marx mondása: *Die Idee blamiert sich fortwährend, wenn sie sich von den Interessen loslöst* (emlékezésből idézve). Aki magát kellő erő nélkül sorsdöntő tényezőnek képzele, az magát és a hozzá közelállót fogja katasztrófába dönteni. Az alsóbb néposztályok számára az igazi kategorikus imperativust Menger állította fel: *Misstrauen ist die erste Pflicht der Volkspolitik*. Légy bizalmatlan minden iránt, ami nem a te akaratod kifolyása és aminek megvalósítása nem tőled függ!

Középeurópa különben sem sürgős. A háború után erősebb lesz a közeledés kulturális és gazdasági téren. Ezt minden progresszív ember úgyis támogatni fogja. Ha Németországban a háború után a demokratikus erők kerülnek felül, ráérünk majd akkor akcióba lépni és Középeurópáért lelkesedni. Addig egyedüli feladatunk, szervezni a demokratikus erőket lépésről lépésre tért hódító küzdelemmel. Amint Marx megmondta, hogy a munkásosztály felszabadulása csak a munkásság műve lehet, épp úgy Magyarország demokratizálódása csak a magyar polgárság és munkásság műve lehet. Ha a körülmények kedveznek, Németország és a német demokrácia ebben a munkában erős segítségünkre lehet. De nem szabad számításunkat erre alapítani. Nekünk magunknak kell a többtermelést, az ipari fejlődést, a nagyobb kultúrát és jobb közigazgatást, szociálpolitikát, a nemzetközi szolidaritás erősbbítését kiküzdeni. Ha ezt a munkát elvégezzük, akkor a mi közreműködésünkkel jön létre az igazi Középeurópa, a mi Középeurópánk, a népuralom alapján szervezett államok szabad szövetsége, mely rövid időn belül az Európai Egyesült Államokhoz vezet.

XVIII. Összefoglalás. A középeurópai gondolat védelmére felhozott társadalmi és történelmi törvényszerűségek nem megingathat-

lanok s legalább annyira szólnak Középeurópa ellen, mint mellette. A kilátásba helyezett gazdasági, főleg többtermelési előnyök kétségesek. Hátrányai az ipar szempontjából már most is tisztán láthatók. A demokratikus fejlődésre gyakorlandó kedvező hatása kétséges, sőt valószínűbb, hogy a reakciót fogja erősíteni. Gazdasági és kulturális közeledés nélküle is lehetséges. A tervvel foglalkozhatunk, sőt foglalkoznunk is kell, lehetőségeit megvitathatjuk. De a középeurópai gondolat a progresszív mozgalom részére új utakat nem jelöl ki. Nincs semmi okunk arra, hogy érte lelkesedjünk.

Ignotus:

Mikor 1914 augusztusa előtt abból, ahogy Sir Edward Grey Monarchiánknak Szerbiával felmerült ügyében viselkedett, világosan meglátszott volt, hogy Anglia háborút kíván s maga is részt fog benne venni: én azt írtam, hogy a háború, melyet évtizedes művészet szőtt ellenünk, immár elkerülhetetlen, — hogy vállalnunk kell s nem is kilátástalan, s e háború során fog országunk és nemzetünk úgy elhelyezkedni, mint — ezzel a hasonlattal éltem — a delejtű a hajó fedélzetén. Szabadjon erre hivatkoznom s arra is, hogy az ezen harmadik balkáni háborút megelőzött két balkáni háború során elejétől mindvégig, itt Önök előtt is egy felolvasásomban, tele voltam panasszal német szövetségesünk ellen, hogy nem jól látja s nem jól tölti be történelmi küldetését, mikor hűvös a mi Monarchiánk balkáni érdekeltsége iránt, mikor nem számíthatunk fegyverére, ha nekünk odalenn fegyveres elszámolásunk akadna, s mikor nem segíti meg és velünk nem segített meg Bulgáriát abban, hogy föléje kerekedvén a délszláv összeesküvésnek, nyitva tartsa számunkra az utat a nyugat-keleti országúton. E két adatot azért kellett felemlítenem, mert néhányunknak a középeurópai gondolat mellett való helytállását a gondolat némely ellenzői úgy magyarázzák, hogy egyfelől mint a szarkák minden új fényesen: úgy kaptunk a Naumann mitteleurópás ötletének lidércén, másfelől hogy ez ösztönös politikára a magyarországi kétnyelvűek javíthatatlan németimádata s gyógyíthatatlan magyartalansága ragadott bennünket. Meg kellett mondanom magamról, hogy mint ahogy jóval a Naumann könyve előtt sokan meglátták a nyugat-keleti országútban a világtörténelem útját: én már jóval a háború előtt s menten a háború kitörésekor mint a magyar állami és nemzeti megmaradás és boldogulás útjára szegeztem arra tekintetemet, s hogy azt nem németimáadásból, nem magyarellenességből s nem tompa ösztönből tettem, hanem a gondolkodó embernek azzal a természetes tűnődésével, mellyel tudatlan ösztöneit a tudat világosságába igyekszik emelni, hogy tájékozódják saját helyzetéről s an jak a közösségnek boldogulása lehetőségeiről, mellyel születése eljegyezte. Ahányan a középeurópai gondolat mellett hitet vallunk, mint magyar hazafiak valljuk, s ha e miatt most barátaink is akadnak, kik kételkednek hazafiságunkban, azt épp oly hűvösen vesszük, mint vették őket, mikor közös ellenfeleink valamennyiünk hazafiságában kételkedtek.

Ezzel a mondanivalóval szinte az egészet elmondtam, ami újabb szavam nekem lehet e vitában, azok után, miket a közép-európai gondolatról újságban írtam s azok után, miket társaim írtak s itt a vita rendjén kifejtettek vagy újra összefoglaltak. Legfeljebb még egy-két utalásom maradna, nemcsak a másvélekedésük számára, de a magunkra is, mintegy lelkiismeretünk megnyugtatóására — ha ugyan van erre szükség. Az én szempontjaim nem gazdaságiak s nem társadalmiak, legalább nem elsősorban. Mikor nemrég ittjárt volt dr. Stresemann, a nevezetes német nemzeti szabadelvű politikus s érdeklődött, mi visz rá minálunk nem szakbelieket is, hogy a közép-európai gondolat gazdasági lehetőségei iránt érdeklődjenek, megmondtam, hogy mi a közép-európai szerkezetet politikai szükségnek tartjuk, úgy német, mint magyar politikai szükségnek — se politikai jó számára keressük, mik tehetnék gazdaságilag lehetőséggé. Hogy a magyarság megmaradjon s meg tudjon élni, annak számára mi csak azt a lehetőséget látjuk, ha meg tudja találni helyét a természetes világpolitikai adottságban, melybe ma földje beleesik. Mikor én Középeurópáról elmélkedem, nem úgy elmélkedem, hogy ezt válasszuk-e vagy valami egyéb szerkezetet, mert nem vagyok benn bizonyos, hogy van-e választásunk. Elmélkedésnek tárgya inkább az lehet, hogy baj-e számunkra, hogy nincs egyéb választásunk, — hogy a helyzet, melybe belekerültünk, nem egyúttal a legjobb-e, mely a földteke e pontján számunkra alakulhatott vagy alakulhatna, — s ha jó politikáról beszélünk, azt sem úgy tesszük, mintha válogathatnánk sokféle és jobbnál-jobb vagy rossznál-rosszabb politikák között, hanem úgy, ahogy, tudvalévő, az a legjobb politika, mely akarja azt, ami különben is megvan és segít megszületni, ami különben is vajúdik.

Hogy a mi számunkra most mi az, ami megvan s mi az, ami vajúdik, könnyen meglátni azokból, amiket másvélekedésű barátaink a közép-európai gondolat ellen vetnek. Azokból, amiktől féltenek bennünket, ha a közép-európai szerkezetbe belekerülnénk.

Féltik elsősorban függetlenségüket. Előbb magát Magyarországot s a magyarságot, de még tovább az Osztrák-magyar monarchiát.

Ezzel szemben kérdelem: mi a függetlenség? És ki az, aki a mai világban azt tehetne, amit akar? Én négy ilyen hatalmat tudok, — négyet, mely annyira-amennyire ura cselekvőségének. Ez a négy: Anglia, Oroszország, Amerika és Japán. Az ötödikről, aki lehetne és legyen, éppen e mostani vitánkban s éppen a most folyó világháborúban van szó. Ám amíg e háború s amíg a közép-európai gondolat sorsa el nem dől, csak négy van. Mind a többi nép, nemzet, ország, állam, birodalom és nagyhatalom, rendelkezék bár a szuverenség minden tündöklő külsőségeivel, meg van kötve céljaiban, lehetőségeiben, cselekvőségében. Mindnek tekintettel kell lennie valakire, mindnek számba kell vennie valakit. Mindnek szövetkeznie kell valakivel. A szövetség lehet segítség, lehet támaszték, lehet kiegészülés. De nem szabadság és nem függetlenség. Szabad volt-e Franciaország a háború előtt? Nem kellett-e pénzét odaadnia,

hogy az orosz sereget állíthasson s viszont magának visszaállítania a három éves szolgálatot, hogy az orosz haderőt kiegészítse s az angol haderőt pótolja? Pénze számára fényes üzleti lehetőségek nyíltak volt a mi piacunkon. Szabad volt-e e lehetőségekkel élnie? Nagyszerű flottája volt — s arról pontosan meg volt mondva, hogy a Földközi tengeren kell a szolgálatot ellátnia — az Északi tengeren az angol flotta vállalja. A francia sajtó, a francia parlament, a francia politika sem angol, sem orosz dolgok megítélésében nem volt ítéletének ura, — Franciaország egész közéleté, egész katonai, gazdasági, gyarmati, világpolitikai, sőt bizonyos fokig belpolitikai politikája is megkötöttségben s függetlenségben volt az angol s az orosz érdektől és akarattól. S ha nem attól lett volna, lett volna mástól, egy más szerkezettől, egy más kombinációtól, — akárha tenni, akárha bírni, akárha pusztán csak megállni akart volna Franciaország, a nagy francia imperium, a világ egyik legnagyobb gyarmati birodalma és nagyhatalmassága: valamire felé le kellett volna magát kötnie, valamiféle alá kellett volna rendelkeznie. Vájjon ez az állapot lényegben egyéb-e, mint ha Franciaország katonai konvencióban s gazdasági megegyezésben élt volna sorsának e valóságos meghatározóival? S ha ez állt a francia nagyhatalomra s gyarmatbirodalomra, nem állt-e még inkább a kicsiny országokra — például Szerbiára, például Bulgáriára, például Belgiumra?

A vita már eleve hamis, ha arról vitatkozunk, legyünk-e függetlenek, vagy sem. Ez nem áll mirajtunk, ilyesmi ma már nem áll senkin rajta magán. Mialatt a publicisztika komoly képpel vitatkozik, van-e szükség a nagy világbirodalmakra s nem jobbak-e az önálló kisebb államok: a valóságban már nincsenek kisebb államok, a valóságban már csak nagybirodalmak, vagy, mondjuk, főbirodalmak vannak s mind a kisebb és önállóan tetsző ország benne van már valamelyik kombinációban. Heine írja, hogy már megvan a kommunizmus, mert megvan a vagyon egyenlő megoszlása, mivel mindenkinek egyformán nincs semmije, s megvan az asszonyközösség is, csak a férjek nem tudják. Mitteleuropa megvan 1879, sőt 1866 óta, csak a magyar kurucok s az osztrák labancok nem tudják. Nem arról van szó, hogy meglegyen-e, hanem arról, hogy tudatosan benne éljünk-e s úgy helyezkedjünk el benne, ahogy nekünk legjobb.

Ezzel a valósággal szemben szinte fölösleges a tünődés, hogy jó-e ez így s nem volna-e jobb másképp? Tegyük fel, hogy volna választásunk. Mi volna az? Hogy az Osztrák-magyar monarchia szövetség nélkül, magában nem bírja saját életének feladatait, az éppúgy igaz, mint ahogy igaz volt Franciaország felől. Mellesleg mondva: ez igaz Németország felől is. Az is épp oly kevésbé tud magában nagyhatalom lenni, mint mi s a nagy és erős német birodalom is csak társaságban bírja életét. Hogy — elképzelve, hogy Ausztriától külön szakadhatna — Magyarország nem bírná a magáét, az még sokkal igazabb, mint volt Szerbia vagy Belgium felől. Az Osztrák-magyar monarchia, ugyanúgy, mint a Német birodalom is, rá van utalva, hogy földrajzi szomszédságában valamiféle

szoros szövetségbe álljon — s ezt még földrajz szerint is csak vagy nyugat, vagy kelet felé teheti, vagy Németország felé, vagy Oroszország felé. A harmadik irány, a déli, a balkáni: vagy háborús ellentétet jelent Oroszországgal s Olaszországgal s ezzel megint kényszerűséget arra, hogy nyugatra, hogy Németországra támaszkodjunk, vagy csatlakozást kelethez, Oroszországhoz, — tehát maga is a keleti csatlakozás eshetőségét jelenti. Föltéve, hogy erre megvolna a lehetőségünk: mit érnénk vele? Mit kivált mi Magyarország? Mit kivált mi magyarok?

Mindaz, amit túlzott s a történelemtől s a tapasztalatoktól megcáfolt félelem a némettel való szorosság gondolata ellen bár lázálomban is kieszelhet: a keleti összeköttetésben valóság gyanánt kétszeresen fenyegetne bennünket. A német szorosság leheletességé tenné — éppúgy, mint ahogy az osztrák szövetség meghagyta — Magyarország magyar jellegének megmaradását, de egyúttal olyan erőt adna államiságunknak s magyarságunknak s olyan kilátástalanságban marasztalná a magyarországi irredentákat, hogy e biztosság közepett végre újra irányozhatnók nemzetiségi politikánkat s igazságos és méltányos ilyen politikával meggyógyíthatnók állami és nemzeti életünk rákbetegségét, a nemzetiségit. Az oroszral való szorosság, még ha az orosz nem is akarná, rövidesen vinne egyfelől a mai magyar állam megbomlására, minden nemzetiségnek a magyartól való elszakítására s a szomszédokhoz való hozzácsatolására — másfelől a megmaradt csöpp és tengertelen és támasztalan Magyarországnak és magyarságnak olyan óhatatlan felszívására, mint amilyenek most esnek áldozatául, ha Svédország magához nem váltja őket, a finnek.

A kétnyelvűség kényszerűségét s az egynyelvűnek maradtak gazdasági alárendeltségét, aminek rémétől a német szerkezet ellenzői félnek, az orosz közelség még nehezebbé, még veszedelmesebbé, még bizonyosabbá tenné a magyar számára. Azt már kipróbáltuk az osztrák szövetségben, hogy a német szomszédság nem kényszeríti a magyart kétnyelvűségre, s ha rákényszerítené: a német nyelv tudása nem jelentené magyarságának megszűnését. Idestova minden kis nép rászorul arra, hogy emberei több nyelvet tudjanak, — legalább is kettőt. De hogy ha az a második, amit a magyarnak még tudnia kell, az orosz, vagy a tót, vagy a szerb, vagy a román volna: hogy az óhatatlanul a magyarnak eloroszosodását, eltótosodását, elrácosodását s eloláhosodását jelenti, arról is már kiáltó tapasztalataink vannak. A német szorosság magasabb rendű kultúrába foglal bennünket s ha jár vagy járna kárral vagy veszedelemmel, járna mindenesetre haszonnal is. Bármely egyéb földrajzilag lehetséges szerkezet csak kulturális leromlást jelentene s még e leromlason belül is a magyarnak, a magyar népnek meg-rövidülését, leszorulását, kisajátíttatását, ha ugyan nem — amire volt példa a Balkánon a balkáni háborúk után — a magyarnak kényelem és uniformizálás kedvéért való egyenes kiirtatását. Ha azok a mi sokat emlegetett kétnyelvűeink csakugyan oly érzéketlenek a magyarság sorsa iránti s csakugyan meg tudnának alkudni minden új gaz-

dával: bizonyára futná számadásuk a keleti összeköttetésben is, éppen a keleti stílusú közigazgatás, hivatalnokság és bíraskodás világában. Az egynyelvű magyar volna az, kit minden kulturhanyatlás gyökerében kezdene ki, — mint ahogy, ezer év története mutatja: ez országban a kultúra minden emelkedése elsősorban a magyar népet emelte s a magyarságot erősítette.

Attól is félnek, hogy oly szoros gazdasági összeköttetésben, aminőnél lazább semmi célt nem szolgál (mert, közbevetőleg mondva s ha nem is térünk ki a középeurópai összeköttetés gazdasági megalapozásának dolgára, más terekről bátran a gazdaságira is át lehet vinni a tapasztalati igazságot, hogy félmegoldás nem megoldás, hogy megoldás eo ipso csak radikális lehet, sőt a radikális megoldás az igazán opportunistá megoldás, mert minél radikálisabb valamely megoldási alap, annál több opportunistá és kiegyenlítő korlátozás fér el rajta) mondom: attól félnek, hogy a Német birodalommal való szoros gazdasági összeköttetésben a gyengébb fél, a magyar, áldozatául esnék az erősebbnek, a németnek. Lehetne ez elméleti félelemmel szemben szűkebb vagy tágabb területű tapasztalatokra rámutatni, melyek a kézzelfoghatóság szuverenségével marasztalják nevetségben a leggondosabb elméletet is. Lehetne felhozni, hogy a Német birodalomban közös vámterületen él félszázad óta vagy harminc különböző gazdasági fejlettségű ország, város, tartomány — s épp e félszázad során nőtték ott is német iparok, ahol azelőtt nem voltak, tehát a régebbek s fejlettebbek nem ették meg s nem ölték meg csirájukban a fejletlenebbeket. Meg lehetne állapítani, hogy mi kezdő magyar ipari nép közös vámterületen élünk a rég ipari Ausztriával s épp azóta fejlődött jelentékeny iparunk — nemcsak annál jelentékenyebb, amennyit a mesterséges állami iparfejlesztésre költöttünk, hanem még annál is, amilyen a magyar telepnek helyi természetéből következnek. Ám ha nem is volna így s ha a félelem nem volna megokolatlan: mi következnek ebből? Nem kell-e ezt mondani, hogy: *ha* van, még pedig földrajzi szomszédunkban, túlerő, mely közel összeköttetésben ily végzetes lehet és akar lenni számunkra: bizonyos, hogy céljai számára megtalálja az utat, ha nem is mi ássuk számára, sőt ha el is zárkózunk előle. Ha — aláhúzom, hogy *ha*, — nem hiszem, hogy így van, de ha valamely szomszéd gazdasági túlerő csakugyan Magyarországnak egy vámközösségen belül való letörését vette volna célba: e célt el akarná, és ha, egyáltalában el tudja, el tudná érni vámszövetség nélkül is. Amely akarat tud és akar diktálni, az tud és akar diktálni nem éppen és csakis vámszövetségben belül, hanem például kereskedelmi szerződésben is. A kérdés tehát még e képzelt rossz esetben is legjózanabbul felvetve nem az, hogy elzárkózhatunk és elzárkózunk-e egy gazdasági túlhatalom veszedelmei elől. Hanem az, hogy amennyiben károknak néznénk elébe s e káraink valamely felé nyereséget jelentenének: ebben a nyereségben legalább magunk is részesedjünk. Én nem félek károktól, én csak hasznot várok a némettel való szoros összeköttetéstől, — főképp azt a hasznot, hogy e szoros szövetségbe való lekötöttségünk a sorsközösség érde-

keltségénél fogva viszont leköti a német társat is a mi érdekeink mellé — jobban és erősebben, mint kötötte volt például a két balkáni háború idején. Am *ha* félni kell kártól vagy veszedelemtől, akkor ez a kár vagy veszedelem olyan, mint a villám: minél veszettebbül szaladok előle, annál bizonyosabban belém csap. Bírni csak úgy bírhatok vele, ha okos villámhárítóval magam vezetem magam felé.

Ezt a mostani világháborút még sem lehet úgy nézni, mint valamely váratlan és véletlen csapást, ami érthetetlenül sújtott le az emberiségre. Ha elébb nem: a háború kitörése előtti néhány hét alatt a vaknak is meg kellett látnia, minő nagy és tervszerű összeesküvés szövődött volt itt hosszú évek óta nem csupán a Német birodalom, de a mi Monarchiánk ellen is, — sőt kelet és dél felől főképp a mi Monarchiánk ellen s nem csakis mert megmaradt Németország mellett. Igaz, vannak, akik állítják, hogy nem mindig voltunk kénytelenek a német mellett maradni, — hogy csatlakozhattunk volna az ententehoz is s ekkor sok minden veszedelemtől meg lettünk volna óva. Ez is olyasmi, amiben nem vagyok bizonyos. Való: az *Einkreisung*-ban részt vehettünk volna — Edward király egyszer külön Ischlbe utazott, hogy uralkodónknak e dicsőséget felajánlja. De vájjon ez az *Einkreisung* mire való volt? Talán a béke fenntartására? Ugyan! Egészen bizonyos, hogy minél erősebb és teljesebb lett volna az *Einkreisung*, annál inkább az lett volna az angoltól kiadott rendeltetése, hogy nekiessék a németnek s végezzen a porosz militarizmussal, ami kevésbé nagypolitikai az azt jelenti, hogy tépje darabokra Németországot. Vajjon a német akkor nem védte volna magát? S mi a háborút elkerülhettük volna? Nézzünk le Görögországra s úgy feleljünk e kérdésre.

Igen, mondják, ha a háborút nem is kerülhettük volna el, de kevesebb áldozattal járt volna, mert kevesebbet kellett volna megvédenünk.

Nos, ebben még kevésbé vagyok bizonyos. Az olasz akkor alkalmasint velünk tartott volna az entente-hoz való csatlakozásban, de nem bizonyos, hogy e társaságban s mint szövetségesnek kevesebb tiroli, isonzói és adriai igénye lett volna velünk szemben. E háború tapasztalatai nyilván mutatják, hogy az entente se nem tudja, se nem akarja összehangolni tagjainak és szolgálóinak egymás közt való peres igényeit. Nem szólok arról, hogy senki nem lehet benne bizonyos, vajjon orosz kézre került volna-e Konstantinápoly, ha az angoloknak a Dardanellákat be sikerül-e venniök, vagy hogy az orosz Konstantinápoly felől nem angol Dardanellákon át kellett volna-e az orosz hajóknak még megkötöttebben járniok ki a Földközi tengerre, mint eddig kellett a török Dardanellákon át. De az egészen bizonyos, hogy az entente, eddig legalább, nem tudta és nem akarta elintézni a szerb-bolgár, a szerb-olasz, a görög-bolgár, a görög-olasz, a román-bolgár, a román-szerb, sőt még az orosz-román-szerb területi vetélkedéseket sem, melyek Magyarország, Ausztria és a Balkán területének nem is csekély részei körül vetélkedtek és vetélkednek ma is. Vajjon Erdély és a Bánság felől, vajjon Bosznia és Horvátország felől, vajjon Dalmácia, Bukovina és Galícia felől, vajjon

Albánia, vajjon a Macsva, vajjon a negotini sarok felől megértőbb, elrendezőbb, igazságosabb, egykulacsosabb és döntőbb akarató lett volna-e az entente, ha mi is beállunk összeesküvésébe? Bizonyos, hogy nem. Bizonyos, hogy amit most mint ellenség nem tud végbe vinni, azt mint jóbarát és fegyvertárs okvetlen megpróbálta volna. Mint ahogy Törökországot akkor is fel akarta volna robbantani, ha szövetségesé lett volna Törökországnak vagy Törökország öneki: ugyanúgy fel akarta volna robbantani barátság orvén és barátság kedvéért, felrobbantani és felosztani a szövetséges Ausztriát és a szövetséges Magyarországot is. S ekkor? Ekkor nekünk vagy karddal kellett volna védekeznünk, mikor is ott állnánk, csak rosszul, ahol most állunk, csak jobban — vagy megadtuk volna magunkat végzetünknek s belenyugodtunk volna megtépetésünkbe — talán valamely kárpótlás fejében. Ez a kárpótlás pedig mi lehetett volna? Tegyük fel, hogy a mi részvételünkől még erősebb *Einkreisung*-nak csakugyan sikerült volna a porosz militarizmust megdöntenie, vagyis Németországot felrobbantania. Ez esetben a kárpótlás adva lett volna: az elvesztett szláv, román és olasz területekért Ausztria német területeket kapott volna. Ausztria lett volna az entetétől terveit új Délnémet birodalom. S Magyarország? Ha nem orosz satrapia, legjobb esetben ennek az új Délnémet birodalomnak lett volna lógósa. Vagyis megint csak egy Mitteleurópának — csak éppen kicsinynek, erőtlennek, bizonytalannak, céltalannak, úttalannak és paizstalannak. Ezt értük volna el legjobb esetben, ezt, ha riadtan az ellenkező útra menekülünk, csakhogy rá ne terelődjünk Közép-Európa útjára.

Nem. Ha volt valaha politika, mely okos volt, vagyis tudta akarni az irányt, melyet a földrajz amúgy is megszab, úgy a mi e világháborúbeli szoros német barátságunk volt. S az okosság csak folytatódik, ha a háború után a barátság még szorosabb lesz. Nem a német iránt való szerelemből, mert a német nem kellemes nép. Nem is, mert mintha ezzel netovábbját érnők el a boldogságnak, mert életünk most is nehéz s akkor sem lesz könnyű, most is kétséges s akkor is ingadozó lesz. Hanem mert a történelem — a hasonlat kopott, de igaz s azért kopott el, mert igaz — a történelem a nagyüzemek felé visz s a mi kis üzemünknek a némettel együtt való nagy üzemből futja számadása, — anélkül, vagy az ellen, vagy egyebütt nem.

Nem lehet sem Magyarországról, sem az Osztrák-magyar monarchiáról oly elméletien beszélni, mint a tenger szigetéről. Ez a háború nyilván megmutatta, amit különben is tudnunk kellett: hogy mi — akárcsak Törökország vagy Kína — halálra voltunk ítélve. Ebben a háborúban az ítéletet elhárítottuk magunkról — de abban a szempillantásban felébred: úgyis, mint remény, úgyis, mint ostrom, amint kikerülünk a szerkezetből, melyben elhárítottuk és el tudták hártani. Nem arról van szó, hogy Magyarország, hogy az Osztrák-magyar monarchia lemondjon mai szuverénységéről. Erre éppoly kevésbé van szükség, mint hogy Németország lemondjon a magáéről. Nagyon sokkal több nem kell, mint ami tulajdonkép már megvan s megvolt a háború előtt is — csak arról van szó, hogy tudatosítsunk, intéz-

ménybe tegyünk, a legtöbb hasznot hajtó legokosabb rendbe szerez-zünk, mintegy törvényesítsünk egy valóságban már meglévő állapotot. A gyerek már megvan, csak törvényesítenünk kell, hogy örömrünk is legyen belőle, ne csak gondunk, hogy támaszkodhassunk is rá, ne csak áldozunk érte. Nem feláldozni hazánkat s a Monarchiát: hanem a legokosabb, talán egyetlen teljes módon biztosítani életét: erre való az a bizonyos Középeurópa. A társadalmon belül az egyes ember már mind tudja, hogy egyéni szabadságának, függetlenségének, maga kiélhetésének csak egy lehetősége van: ha valami keveset mindezekből feláldoz egy közösség számára, mely aztán e kicsiny, mondjuk tíz százalék erejével a többi kilencven százalékot biztosítani tudja. Sőt a kollektivitások is kezdik ezt tudni, — az újabb alkotmányosság mindinkább az, hogy a társadalom szindikalizálódik, vagyis foglalkozási vagy érdekkörök lehetőleg magukhoz ragadjanak minden hatalmat, amivel addig csak az *egész* rendelkezett, viszont ezt az *egészet* felruházzák néhány, igen kis számú, de igen foganatos hatalommal. Erre a csodára végre rá fognak eszmélni az állami, birodalmi és hitünk szerint a nagyhatalmi egyéniségek vagy kollektivitások is, annál is inkább, mert valóban csak éppen hogy rá kell eszmélniök, vagyis szinte alig kell egyebet tenniök, mint tudomásul venniök és tudatossá tenniök, ami amúgy is megvan.

Hogy ez a kolligálódása a birodalmaknak s a (hogy megmaradjak a hasonlatnál) szindikalizálódás, mely viszont kereteiken belül végbemegy majd, egyenes út afelé, hogy az egész földnek egységes szervezetsége valamikor utópiából valósággá váljék, arról mélyen meg vagyok győződve. De egyúttal az egyetlen út is — s mikor a középeurópai szerkezet ellen azt a kifogást hallom, hogy kihívó, hogy nem békés, hogy nem elég nemzetközi, nem elég szabadkereskedelmi és nem elég antimilitarista: el kell mosolyodnom. Ezek a kifogások mind azon rendűek, aminőkkel a rendületlen s a mai társadalmi rendnek *egy* kladeradacsban való összeomlását váró szocializmus ellenezte volt annakidején a szociálpolitikát s általában a kapitalista állam államszocializmusát, hogy az nem igazán szocialista, hogy csak erősíti a kizsákmányolást, hogy valójában ellentéte a kollektivismusnak, amely felé a társadalomnak haladnia kell. Kérdem, hogy akadna-e az akkori ellenzők közül, ki a mai munkásvédelmet vissza akarná csinálni? Épp úgy, mint ahogy akadna-e ma német, még oly demokrata vagy republikánus, ki vissza akarná csinálni a német egységet, csak mert alakulatában nem népi munka, hanem fejedelmi? Meg kell szoknunk, hogy minden természet s a természetben semmit sem találunk ideálisan s ideális tisztaságban. Elérnünk kell ideáljainkat és lehet is — de csak azon az úton, amely adva van. Viszont ami természetesen lett, az természetesnek is tetszik s mihelyt Középeurópa meglesz, nem fogjuk érteni, mit lehetett ezen ellenezni? Persze: nem gyerekjáték megcsinálni. De mihelyt gondolatába és meglételébe belenyugodtunk: maga fogja megteremtteni a maga feltételeit, maga fogja, mint az erdő, maga alatt megjavítani a talajt s az életösztön erejével fogja leküzdeni nem csekély nehézségeit és kényességeit annak, hogy kimondottan kialakuljon.

Legyünk vele tisztában, hogy Középeurópa úgy a Német birodalomnak, mint nekünk nem válogatásunk, hanem sorsunk. Ha tragikusnak találjuk e sorsot s az osztrák-magyar nagyhatalom sorsát: nézzünk Franciaországra, azé még tragikusabb. S a francia tragikum ott fog tragikomikumba átfordulni, ahol csakugyan kialakul majd valamely formában a középeurópai nagyhatalmi szerkezet s ekkor Franciaország egyfelől e *boche*-nagyhatalom, másfelől az angol nagyhatalom közzé szorulva: az angol nagyhatalom uralmi természete ellen épp úgy kénytelen lesz a kevésbé falánk *boche*-nagyhatalomhoz csatlakozni, mint most mi menekülünk mintegy Középeurópába a lényénél fogva telhetetlen orosz túlhatalom elől. Azt hiszem: több félteni valónk nekünk sincs, mint a franciáknak.

Katona Sándor

Amint a vitából megállapítható, Középeurópának kétféle koncepciójával állunk szemben. Az egyik a Naumann-féle, a háború szülötte és annak a törekvésnek köszönheti létét, amely már az eljövendő háborúra akar minél jobban felkészülni. A másik, a Szabó Ervin és Jászi Oszkár Középeurópája, több évszázados törekvés örökösének vallja magát. Politikai téren a béke nagyobb biztonságával, demokratikus fejlődéssel kecsegtet, gazdasági téren pedig a szabadabb kereskedelmet, a magyar mezőgazdaság és ipar fejlődésének gyorsabb ütemét ígéri. Én ennek a Középeurópának csak gazdasági kérdéseivel kívánok foglalkozni.

Jászi Oszkár szerint úgy az Ausztriával, mint a Németországgal való vámközösség a szabadkereskedelem problémája. A szabadkereskedelem őszinte híve tehát mind a kettőt kell, hogy kívánatosnak tartsa. Bár én az Ausztriával való vámközösségnek épp úgy, mint a kereskedelem szabadságának híve vagyok, nem tudom helyeselni a középeurópai vámunió eszméjét. Nem oszthatom Jászinak azt a felfogását, hogy a vámközösség a szabadkereskedelem követelménye. Hogy más példát ne említsek, az osztrák-magyar közös vámterületnek éppen a magyar agráriusok és az osztrák nagyiparosok legbuzgóbb hívei, tehát az a két gazdasági osztály, amely egyúttal a védővamos politikának a legaggresszívebb képviselője.

Én nem látom azt, hogy a Jászi, Szabó és Dániel Középeurópája haladást jelentene a szabadkereskedelem terén és különösen nem látom azt, hogy egy ilyen gazdasági alakulás a szabad verseny érdekeit szolgálná. Sőt azt látom, hogy a középeurópai vámszövetségnek szószólói érveiket inkább a védővamos politika, mintsem a szabadkereskedelem fegyvertárából veszik.

Ha abból indulunk is ki, hogy Középeurópában a forgalom azonnal teljesen szabad volna, ez még nem jelentené a két vámterület közötti forgalom lényeges megélnkülését s különösen nem jelentené a forgalomnak nagyobb vámmentességét. Németország és a Monarchia két homogén vámterület. Mindakettő jelentékeny nyersanyag behozatalra szorul s mindakettőnek, ha nem is egyenlő mértékben, igen jelentős kiviteli többlete van iparcikkekben. Ter-

mészetes dolog, hogy két ilyen vámterületnek egyesítése nem járhat az árúcsere nek nagymérvű megélénkülésével. Ebben különbözik lényegesen az osztrák-magyar vámszövetség, amely két heterogén természeti gazdasági területet kapcsol össze, a középeurópai vámuniótól.

Amint már azt Matlekovic Sándor, Vágó József és mások kifejtették, a szerződéses vámterület exportjának és importjának 40%-a ma is Németországgal bonyolódik le. A szerződéses vámterület ma is majdnem minden cikket Németországba exportál, amit ott feleslegeiből elhelyezni csak lehet. S megfordítva, majdnem mindent Németországban vásárol, ami csak ott megszerezhető. Ugyanez áll Németországra is. Németország a Monarchiába való importját csak az osztrák és a magyar ipari termelés rovására fejleszhetné jelentékenyebb mértékben. Ebben a tekintetben a középeurópai vámunió a kereskedelem nagyobb szabadságát jelentené, de hogy ez valami nagyon kívánatos volna, azt Középeurópa hívei sem állítják. De azt sem szabad elfelejteni, hogy a két állam exportjának térfoglalása egymás piacain más államok importjának kiszorításával járna s az új vámterületet körülvevő magas vámok védelme alatt történnék.

Igaz ugyan, hogy vámunió esetén a Monarchia és Németország között a forgalom vámentesen bonyolódna le, de ez éppen nem jelentené azt, hogy ez a forgalom vámvédelemben nem részesülne. Mindazoknál a cikkeknel, mint pl. a búzánál, amelyekből az új vámterület továbbra is behozatalra volna utalva, a külső vámok továbbra is érvényesülnének. Az olyan cikkeknel, amelyekből a két vámterület egyike behozatalra szorul, a másiknak pedig feleslege van, ha az új vámterület forgalma szintén passzív volna, a vámok azon a területen is emelnék az árakat, ahol a kiviteli felesleg folytan ma nem érvényesülnek.

Számos iparcikknel a vámközösség folytán hanyatlanának az árak. De ez csak időleges volna. Mihelyt az erősebb német iparnak sikerülne a piacot meghódítani, kartellek útján ismét felemelhetné az árakat.

Azok az érvek, amelyekkel Jászi és Dániel a középeurópai vámszövetség védelmére kelnek, éppen nem szabadkereskedelmi érvek. Jászi főleg a nagy gazdasági egység jelszavával argumentál. A nagy gazdasági egység nem a szabadkereskedelmi, hanem a védővamos törekvések születtje. A szabadkereskedelem nagy gazdasági egysége a szabad világpia. A nagy gazdasági terület nem jelenti egyúttal az illető terület termelésének a piacát, mert ez ennél sokkal nagyobb. A legszigorúbb védővamos rendszer sem volt képes egyetlen állam forgalmát csak a saját gazdasági területére korlátozni. A nagyobb gazdasági egységekre való törekvés valamely ország termelése részéről azon piacnak a kiszélesítését célozza, amelyet a saját részére más államok versenyével szemben vámokkal védelmezhet. Klasszikus példa erre az angol védővamos mozgalom, amely a Greater Britain, a nagyobb gazdasági terület jelszava alatt az angol népet a védővamos politikának akarta megnyerni, amelyet ez elutasított magától, mert nem akart letérni a szabad keres-

kedelem útjáról. A szabadkereskedelem útja nem a nagy gazdasági egységeken visz keresztül. Az csak úgy valósítható meg, ha minden ország a saját határain csökkenti a vámokat.

Dániel Arnold a középeurópai vámuniótól a magyar mezőgazdasági termelés fejlődését várja, amelynek szerinte egyik legfőbb akadály, hogy az agrárius körök félnek attól, hogy a termelés kiterjesztése folytán az agrárvámok hatása megszűnik. A Németországgal való vámegyesülés olyan piacot biztosítana a magyar mezőgazdasági kivitelnek, amelyen az a vámvédelmet a termelés növekedése dacára is élvezhetné. A középeurópai vámszövetség mellett elhangzott ez a legjelentősebb érv sem szabadkereskedelmi, hanem épen védővamos argumentálás. Az sem vall a szabadkereskedelem szeretetétől áthatott gondolkodásra, hogy Jászi Oszkár előadásában olyan hajlandóságot mutatott a legtöbb kedvezmény elvének az elejtésére. A legtöbb kedvezmény még távolról sem jelent szabadkereskedelmet, de kétségtelen, hogy az az általános elzárkózás közepette nagyobb szolgálatot tett eddig a forgalom szabadságának, mint amennyit a nagy gazdasági egységek alakulása valaha is tehet. Ehhez a rendszerhez még az erősen védővamos körök is ragaszkodnak.

Jászi Oszkár a középeurópai vámunió ellenzőit mint védővamosokat tünteti fel, pedig ezek sorában a szabadkereskedelemnek legbuzgóbb híveit találjuk, akik érveiket is szabadkereskedelem mellett hozták fel. A vámunió elleneseinek azzal szemben az a legfőbb aggodalma, hogy a két vámterület részéről egymásnak adandó kölcsönös kedvezmények harmadik államok részéről retorzióra vezetnének és ez az aggodalom nem pusztá feltevéseken, hanem a vámpolitika története által nyújtott tapasztalatokon alapszik. Harmadik államok még az ellen is tiltakozni szoktak, hogy egy anyaország a gyarmatait előnyös elbánásban részesítse és megfordítva. A preferenciális rendszerrel szemben Matlekovics Sándor azt a további érvet hozza fel, hogy ilyen közbenső vámvédelem, hogy hatályos legyen, a külső vámoknak felemelését tenné szükségessé, ami aztán harmadik államokkal szemben elzárkózásra vezetne.

Akik eddig a más államok részéről várható retorzióról beszéltek, azok mindig abból indultak ki, hogy ilyen retorziótól csak akkor kell félni, ha a két vámterület egymásnak olyan kedvezményeket ad, amelyeket más államok nem vehetnek igénybe. Teljes vámunió esetén azonban a legtöbb kedvezményt harmadik államok nem tagadhatják meg. Elvileg ez így is van. Hogy hogy volna ez a gyakorlatban, arra nem találunk példát a vámpolitika történetében, mert az utóbbi évtizedekben ilyen vámunió nem keletkezett. Miután azonban a teljes vámunió harmadik államok érdekeit a preferenciális rendszernél is jobban sértené, nem lehet kétséges, hogy az ellen harmadik államok még inkább felemelnék tiltakozó szavukat és igyekeznének azt megakadályozni, vagy ha ezt nem tudnák, megtorolni.

Amikor retorzióról van szó, sokan, de különösen Szabó Ervin mindig csak arra gondolnak, hogy a középeurópai vámunióra az entente államok is vámszövetség alakításával felelnének és ily

módon vennék fel azzal a harcot. S hivatkoznak ennek a tervnek keresztülvihetetlenségére. Ezt én sem tartom lehetségesnek, bár ebben lényeges haladást látnék a szabadkereskedelem felé. Figyelmem kívül hagyják azonban, hogy a retorzióknak ennél sokkal enyhébb és könnyebben kezelhető eszközei vannak, olyanok, amelyeket az entente államok anélkül is alkalmazhatnának, hogy vámszövetségbe lépjenek.

Jászi a retorzióba is könnyen belenyugodnék annak a tágabb piacnak a kedvéért, amelyet a vámunió jelentene és azt hiszi, hogy a retorziótól való félelem Németországot sem tartaná vissza a vámuniótól. Szerinte Németország, ha el is veszítené egyéb piacait, ezért bőven kárpótlást találna a középeurópai vámunió 120 vagy 150 milliós vámterületén. Azt már többen elmondták a vitában, hogy Németország 10 milliárdos kivitelének csak 10%-át helyezi el a Monarchia piacain és így is a szerződéses vámterület ipari behozatalában 40%-kal részesül. Ha tehát Németország képes volna a Monarchia minden ipari szükségletét fedezni, mint ahogy nem képes, akkor is csak 25%-át tudná kivitelének elhelyezni az osztrák és magyar piacon. Ahhoz, hogy egész feleslegét nálunk tudja értékesíteni, az osztrák és a magyar ipar egész fogyasztókörét ki kellene sajátítania. Középeurópa szónokai mindig csak 120 millió fogyasztóról beszélnek. Elfelejtik, hogy ugyanezen területen 120 millió termelő is lakik; elfelejtik, hogy ezen a területen három állam termeléséről van szó, ezek mindegyikének nem állhat mind a 120 millió fogyasztó rendelkezésére.

Az előadottakból kitűnik, hogy a középeurópai vámunió nem a szabadkereskedelem és a védővám problémája. Ha annak célszerűségét el akarjuk dönteni, azt kell megvizsgálnunk, milyen hatást várhatunk attól iparunk és mezőgazdaságunk fejlődésére.

Dániel Arnold azért várja a magyar mezőgazdasági termelés fejlődését a középeurópai vámuniótól, mert az olyan szabad piacot biztosítana, amely mellett a termelés fejlesztése a vámvédelem sérelme nélkül lehetővé volna. Abban igaza van Dánielnek, hogy a szerződéses vámterület gabonaneműekből olyan jelentéktelen behozatalra szorul, hogy a termelésnek mérsékelt fejlesztése is a vámok hatását megszüntetné. De csak kis részben áll az a tétele, hogy a középeurópai vámunió a növekvő magyar termelésnek vámmal védett korlátlan piacot nyújtana. Ez csak a búzára és kukoricára áll, mert ebből a két terményből mindkét vámterületnek ma is jelentékeny behozatali többlete van. Nem áll azonban a rozsra, amelyből Németország jóval többet exportál, mint amennyit a közös vámterület behoz. Ugyanígy van a zabnál is. Az árpánál ma sem lehet akadály a többtermelésnek, amit Dániel említ, mert ennél a terménynél a kiviteli feleslegek folytán a vám ma sem érvényesül. De nem volna veszélyeztetve a többtermelés folytán a vámvédelem ar állapotknál, az állati termékeknél, főzeléknél és gyümölcsnél sem, amelyeknél egyrészt a vám ma sem érvényesül, másrészt pedig azok a Németországgal való forgalomban ma is vámentesek. A többtermelést a vámvédelem ezen mezőgazdasági termények közül

csak a méznél és a vajnál befolyásolhatja. A mezőgazdasági többtermelés szempontjából tehát a középeurópai vámunióknak semmi nagyobb előnye nem volna.

Annál károsabban hatna az a magyar iparra, amely, bár az osztrák verseny erős nyomása alatt fejlődött ki s nem is az az üvegházi növény, amilyennek sokan mondják, aligha volna képes elviselni a hatalmas német ipar rázúduló versenyét. De még a sokkal fejlettebb osztrák ipar sem állaná meg válság nélkül a vámuniót. Erre vonatkozólag a mai vámpolitika mellett is vannak tapasztalatok, így a Monarchia virágzó bőr- és cipőipara az alacsony vámok következtében, a technikailag gyorsan fejlődő német ipar versenyének hatása alatt az utóbbi években hanyatlásnak indult. A bútoriparban, mely Ausztriának egyik legerősebb iparága, az alacsony vámok folytán a német behozatal az utóbbi időben igen erősen növekedett. Semmi jót nem várhatna a vámuniótól a két legerősebb magyar iparág, a malom- és a cukoripar. Németországnak úgy lisztből, mint cukorból igen jelentékeny kivitele van, arra nem volna tehát semmi kilátás, hogy a magyar ipar ezen termékeiből való feleslegeit a német piacon elhelyezhesse.

1912-ben a vasipar termékeiből 11 millió korona, a gép- iparban 114 millió korona, az elektromos gép- iparban 28, a selyem- iparban 35, kémiai iparban 25, a kőiparban 5 millió, az automobil- iparban pedig 16 millió korona behozatali többlete volt a közös vámterületnek, ugyanakkor, amikor a vasipart 30—50%-os és a többi említett iparágakat is igen magas vámok védik. A behozatalnak igen jelentékeny része esik Németországra, ez a behozatal évről-évre emelkedik. De van számos olyan iparág, amelyeket ma a vámok a német versennyel szemben kellően védenek, amelyek azonban a vámmentes német behozatal folytán sokat szenvednének. Dániel Arnold többek között az építő-, nyomda- és téglai- ipar fel- lendülését várja a vámuniótól, holott ezeknek az iparágaknak termékei nem is szerepelnek a nemzetközi forgalomban.

Ha a középeurópai vámunió elősegítené is az ipari specializálódást, mint azt hívei remélik, ebből is csak a hatalmas német iparnak volna haszna, mert egyetlenegy olyan magyar iparág sincs, melynek specializálódását a vámunió lehetővé tenné.

A középeurópai vámuniótól tehát a magyar mezőgazdaság fejlődését nem várhatnók, a hazai iparra pedig egyenesen káros volna. Semmi okunk sincs tehát arra, hogy gazdasági szempontból azért lelkesedjünk.

Pályi Ede:

Ne Középeurópáról, hanem a középeurópai államszövetségről beszéljünk; először, mert ez bővebb fogalom, beletartozik az összes mostani szövetséges és jöhetnek újak hozzá; másodsor, mert ez célszerűen szűkebb fogalom, amennyiben nem csillámlik ki belőle az „összeolvasztás”, melytől Bécsben félnek s amelyet Naumann — a lehető legszerencsétlenebbül, a pillanatnyi taktika szempontjából —

nyíltan a falra festett az ő *Oberstaat* ideájával, amely *Oberstaat* kormányzati központja lenne a közös ügyeknek.

Én, mint magyar ember, amíg az emberek marakszanak, családom, barátaim, legközelebbi érzés- és rokonszenvtársaim szempontjából nézem a kérdést. Nem lehetek ott pacifista, ahol engem ütnek, legalább is védekezniem kell. Magyar szempontból a politikai, a gazdasági és a kulturális érdekeimet keresem.

Politikai szempontom kulcsát a háború oka adja meg. Bismarck megcsinálta Klein-Deutschlandot, Vilmos császár oly gazdasági fejlődésbe vitte ezt, hogy explodált volna, ha nem terjeszkedhet. A berlin—bagdadi vonal jelzi e gazdasági terjeszkedés útját. Ez a vonal azonban kettévágta volna Anglia világkörüli hatalmi gyűrűjét Egyiptom és India közt. Az angol *Einkreisung* már megvolt egész Európa ellen, ezt vágta volna ketté Berlin—Bagdad. Ezért ütött ki a háború.

Anglia Oroszországot előbb belekeverte a japán háborúba. Ott *mürib*-bé tette, hogy hagyjon fel indiai terveivel és felajánlotta neki a Dardanellákat a Balkánnal, Kis-Ázsia északi részével. Szíriát Franciaország kapta volna, a francia közvélemény szemének kitörlésére. Egyszersmind puffernek a tervbe vett angol és orosz Kis Ázsia közé, Anglia pedig a szárazföldi kapcsolatot Egyiptom—Arabia—Mezopotámia—India között szerezte volna meg magának.

A Konstantinápolyba vezető út Monarchiánkat érintette, így kerültünk mi bele a világháborúba.

Egy megvert Monarchia egy felosztott Magyarországot jelentett volna. Ezért önvédelmi harc a miénk az eredeti (hármás) entente ellen. Ha nem Németországgal mentünk volna, ez nyakunk önkéntes bárd alá tartása lett volna. És ez lenne a háború után is.

De hátha a háború után változnak a konstellációk? Lássuk! Oroszországgal természetes szemköztiségben vagyunk, a Monarchia másik állama éppen így van Olaszországgal. Ellenben Németország Olaszországgal föltétlen szövetséges a háború után, Oroszországgal pedig ha nem is valószínű, de nagyon is lehető szövetséges. Maradna számunkra Anglia és Franciaország szövetségeseknek, ami természetesen kevés volna. Nekünk tehát egy politikai irányzatunk lehet: megakadályozni egy esetleges német-orosz szövetséget, mert ez csakis a Monarchia felosztásának a gondolatán alapulhat.

Ezért kell politikailag feltétlenül Németországgal mennünk..

Gazdaságilag — nyert háború után — egymásra tornyosuló lehetetlenségek előtt fogunk állani. Ha a háború még egy évig tart és nem fejeződik be világbékével, hanem a nemzetek újra fegyverkezni fognak, akkor

1. a háború elmúlt költségei;
2. a rokkantak, özvegyek, árvák fentartása;
3. az anyagi károk betömése;
4. az újra készülődés sok milliós hadseregekre;
5. a Vorratswirtschaft háború esetére

annyi tőkét fog igényelni, hogy a kamatok fizetésére kevés lenne, ha minden polgárnak összjövedelmét elvonná is az állam! Ezt könnyű kiszámítani.

Ez abszurd helyzet határáig természetesen a skála alacsonyabb fokai is elég meggondolást igényelnek, ami nálunk nincs. Nálunk „hazaáruló”-nak, „akasztófát érdemlő”-nek mondta egy képviselő azt, aki e gondokkal törődik. Az okosabb vezetőség látja a bajt, kijelenti, hogy ő pesszimista, beismeri, hogy nincs ideája ellene és megtiltja, hogy mások nyilvánosan gondolkodjanak rajtuk.

Ez az államháztartás jövőjének a képe.

A közgazdaság meg van mérgezve a drágaság által, melyet céltudatosan idéztek elő a vezetőség azon kimondott elve alapján: „Hadd keressenek!” Nevetséges hinni, hogy amikor a javakat megemészítjük és levegőbe puffogatjuk, újakat — további produkálás esélyére — nem produkálva, akkor gazdagodás legyen lehető a közgazdaságban. A javak elfogyasztatnak és helyükbe léphet a bankjegy. A jószágok papírrá változtak át. A háború után vissza kell varázsolni a papírt megint jószággá. Ez végül lehető egy hallatlan nemzeti termelő erőfeszítés útján. De ehhez akarat, fegyelem, tőke, vállalkozás, szellem és munka kell. Mindezekben szükségünk van Németország segítségére.

A többtermelés a jövő gazdaság útja. Németország az utolsó 30 év óta abszolúte és relative többet fejlődött, mint a csodás fejlődésű Japán. Ezt a megifjodást kell hogy a német Mefisztó a Monarchia Fausztjával keresztülvigye. Ha volna a Monarchiában vezető agyvelő, az ezt eszelné ki.

A németek segélyével, de a németek nélkül, kell önmagunkat gyarmatosítanunk; és a Kelet felé a németekkel együtt közös gyarmatosító útra indulnunk. Ez a mi többtermelésünk lehetősége.

A többtermelés életjövője az általános olcsóbbodás. (Előbbi a termelés, utóbbi a fogyasztás nézőpontja.) Ha mi magyarok csak annyit érünk el, hogy termésünkért olcsóbb és jobb árúkat kapnánk cserébe Németországtól, mint Ausztriától, már ez is elég eredmény volna. De a konkurrencia kényszerítené Ausztriát, hogy ő legyen a jobb és olcsóbb. De a német tőke, a vállalkozás hazánkba jönne és itt mezőgazdaságunkat két- usque négyszeresére emelné és megteremtené azt az ipart, amelynek itt talaja van. Mi vámjainkkal akadályoztuk meg eddig közgazdaságunk fejlődését, mert 1. a vámok mindent megdrágítván, a racionális termelés lehetetlen volt, 2. az irracionális termelés azonban mesterségesen életben tartatott.

A vámokat, mint egyes termelők csoportjainak adott sok milliórdos nemzeti ajándékot be kell szüntetni, mint védővámot fenn kell tartani. A vám legyen elég védelem a hazai termelőnek azzal, ha megnehezíti a külföldi versenyt, de a vám által okozott hazai drágítás ajándékához nincs jogos igénye a hazai termelőnek. Ez közvagyon, ha már kell e téren drágítani. E b b ő l a közvagyonból fogja az államháztartás magát jórészen fenntartani a háború után.

A mesterséges drágítással megrontottuk valutánkat is. Erről sem szabad beszélni, nehogy — mint kiváló finanszministerünk mondta — „idegesek” legyünk. Valutánkat ma a németek tartják mesterségesen. Háború után is hasznát fogjuk vehetni a németeknek.

Kulturális szempontból is kell a német szövetség, mert háború után az állam és a társadalom a legtökéletesebb farkasszembe kerül egymással. Az államok egymást szorítva, kénytelenek lesznek a további háborúkra készülni, kénytelenek lesznek a vér- és pénzadó polgáraikon követelni. A polgárok pedig többé soha ilyen világtragédiát lejátszatni nem fognak akarni. Az államok és az emberek titáni küzdelmet fognak vívni. Az államok kénytelenek lesznek a teljes abszolutizmust és cenzúrát a háború után is fentartani, a polgárok — testi forradalmak lehetetlenek lévén, mert mindenki katonai fegyelem alatt fog állani — lelki forradalom állapotában lesznek. Mi, Magyarország polgárai, a mi közviszonyaink mellett, teljesen tehetetlenek leszünk. Hogy az emberiség a további háborúkban el ne pusztuljon, ezért a német kultúrához és korrupcióment intelligenciához kell csatlakoznunk.

Meg vagyok azonban arról győződve, hogy épen mert ilyen abszurd lesz a helyzet háború után, épen ezért ez az utolsó háború Európában. Az e háborút befejező béke — nézetem szerint — végelemzésben világbékét fog hozni.

Hogy nekünk magyaroknak mit fog hozni, e tekintetben pesszimista vagyok. A háború kiütésekor, 1914 szeptember havában, a német-osztrák-magyar Zolluniónak — egyébként száz esztendő — eszméjét én vettem fel először Németországban. Szeptemberben végigjártam a gondolatlan Németország vezető gondolkodóit, októberben itthon készítettem jegyzeteket legirányadóbb szellemű férfiaink egy részével e kérdésben. Novemberben a *Budapesti Napló*-ban összefoglaltam e gondolatot, decemberben e cikkemet és az előbb említett jegyzeteimet Németországban — természetesen németre lefordítva — irányadó helyeken terjesztettem. 1915 januárban megírtam *Deutschland und Ungarn* című munkámat, mely az adott viszonyok köz a legnagyobb eredményt érte el. Úgyszólván az összes nagy lapok vezércikkezték róla. A *Berliner Tagblatt* három vezércikket írt róla A *Frankfurter Zeitung* a kefelevonatát szerezte meg, hogy először írhasson róla. E példátlan siker nem az én bölcseségem érdeme, hanem az, hogy a könyvben foglalt terveket Németországban az előzetes beszélgetések folyamán már elfogadtattam az ezekben irányadó férfiak által és az újságok ezt tudták. Így például konkrét és egyenes megbízásból irtam könyvemben, hogy a németek hajlandók adni egy milliárd márka 3%-os pénzt mezőgazdaságunk és iparunk fellendítésére.

Ekkor nálunk irányadó helyeken az egész gondolat ellen foglaltak állást. A *Fremdenblatt* el akarta tiltani még a németeknek is, hogy e témával foglalkozzanak. Az osztrákok Németországban nagy lármát csaptak könyvemben kifejtett azon közjogi bizonyításom ellen, hogy a *pragmatica sanctio* csak personalis uniót létesített közöttünk és Ausztria között. Az osztrák érdekelttség megrémült, hogy a magyar-német barátság kifejlődése zavarja a gyarmati viszonyt, amelyben Magyarország eddig gazdaságilag állott az osztrák vállalkozókkal szemben. Azonkívül Németországban a románok is felújították régi agitációjukat a magyarok ellen, felajánlván Romániát,

mint német ipargyarmatot annak fejében, ha a magyarokkal szemben politikai támogatásban részesülnek. Némely németek irodalomban és privátim túllőttek a célon, mint Naumann az ő Oberstaat-jával, ami érthető feltékenységet kelthetett Bécsben. Ilyen okokból a Zollunióért folytatott munkám megállott, sőt Naumann ellen egy figyelmeztető könyvecskét kellett írnom: *Das mitteleuropäische Weltreichbündnis, gesehen von einem Nichtdeutschen* cím alatt, amelyben mérsékletre hívom fel a németeket.

Így áll ma ez a kérdés.

Vágó József:

Nem az a kérdés, hogy háború után kínálkozik-e Ausztria-Magyarországnak más politikai szövetség, mint a Németországgal való. Lehet, sőt valószínű, hogy Középeurópa úgy Németországnak, mint nekünk is sorsunk s hogy nincs e tekintetben válogatásunk. Efelől azonban a háború végleges kimenetele, a békekorszakban kialakuló sokban új helyzet s a megoldatlanul maradó problémák sokasága fog dönteni.

De mégha ránk nézve csakugyan politikai életszükség is Középeurópa, még mindig fennmarad az a döntő fontosságú kérdés, hogy elengedhetetlen feltétele-e Középeurópának az államai közti vámunió? Véd- és dacsövetségek állottak már fenn vámunió nélkül is, ahogy vámuniós államok közt voltak már politikai, sőt fegyveres konfliktusok is. E részben csak az Ausztria és Magyarország közti háborúkra s arra emlékeztetek, hogy 1866-ban a poroszok ellen Ausztria oldalán a legtöbb Zollvereinbe tartozó német állam harcolt, ellenben Poroszország oldalán küzdött a két Mecklenburg, amely pedig kívül állott a Zollvereinon.

Ausztria és Magyarország igen szoros szövetségben áll egymással, amely katonai és védelmi szempontból semmivel sem volna kevésbé hatályos, ha vámterületileg el is szakadnának egymástól. De ahogy a sorsközösség egybekapcsolta Ausztria-Magyarországot, épügy eleven valóság már ma is Középeurópa vámunió nélkül. Ámde Középeurópa hívei a vámuniótól azt várják, hogy megakadályozza Németországot abban, hogy helyettünk vagy mellettünk Oroszországgal kössön politikai szövetséget, ha ilyet megkötni akarna. Ezzel szemben arra utalok, hogy vámunió hiányában ezt Németország nem akarhatja inkább, mint amellet. Vámuniók még sohasem akadályoztak meg egy államot sem politikai törekvései megvalósításában. A svéd-norvég vámuniót akkor bontották fel, amikor e két állam politikailag is szét akart válni. Ausztria 1849-ben Oroszország segítségét vette igénybe a vele vámunióban levő Magyarország ellen. Németország úgynevezett viszontbiztosítási szerződést kötött Oroszországgal, dacára a közte és köztünk fennálló hármasszövetségi szerződésnek. Vájjon Bismarck elállott volna-e az orosz szerződés megkötésére irányuló tervétől, ha velünk politikai szövetségen kívül vámszövetségben is állott volna? Aligha; s vámunió létrejötte esetén a jövőben sem gátolthatná magát politikai

céljai megvalósításában. Szerbia és Bulgária is akartak egymással vámuniót. Vajjon van-e valaki, aki komolyan hiszi, hogy ha ez létrejött volna, meg tudta volna akadályozni Bulgária és Szerbia egymással szembe kerülését később?

Különbben is Németországra — még ha mi akarnók is — nem lehet ráoktrojálni a vámuniót. Mértékadó körök Németországban már rég elejtették ezt a vámuniós tervet. Utalok Sydow miniszter óvatos hangú nyilatkozatára, a német-osztrák- magyar agráriusok ellenző határozatára, a Deutscher Handelstag, a hat kormánypárti gazdasági szövetség bizalmas és nyílt nyilatkozataira, amelyekből kiderül, hogy nem kívánják a Németbirodalmat leszögezni a Monarchiával való vámunió vagy a preferenciálás mellé.

De nemcsak, hogy nem akarják a német irányító körök a vámuniót, de nem is akarhatják, mert nem érdekük. Nyersanyagbiztosításuk szempontjából mi nem jövünk számba, mert épúgy nyersanyagimportra szorulunk, mint ők. Ami kevés árpát, kendert, komlót, fát tőlünk átvehet, annak átvételére nem kell vámunió. Ami pedig a német export fokozását illeti, már Kunfi Zsigmond rámutatott arra a statisztikai kimutatásomra, amelyből kiderül, hogy a hozzánk irányuló német export vámunió esetén sem igen fokozható, hacsak belpiacunkat nem a mi termelésünk megszüntetésével kívánja Németország magához ragadni, ami bizonyára távol áll szövetségesünktől.

Amit Németország nem akar s ami nem is érdeke, azt mi hiába próbálnók erőltetni. A vámunió tehát nem lesz meg, még ha mi erőltetnők is, ami különben is a legrosszabb taktika volna. Ausztria-Magyarországnak különben nincs is oka a vámuniót erőltetni. Tagadhatatlan ugyan, hogy a vámunió révén keletkező agrárdeficités szélesebb piac többtermelésre serkentő lehetőséget teremtené; de csak lehetőséget, mert vámpolitikai rendszabályokkal csak lehetőségek teremthetők, amelyek valóra váltása aztán már nem a vámkonstrukcióktól függ. A többtermelési lehetőség azonban egymagában nem elég a többtermelésre. Többtermelési lehetőségek állanak fenn egyébként vámunió nélkül is. Dániel ugyan annak az illúzióknak adja át magát, hogy ha a többtermelés a piac szélesbédése esetén nem jár majd a terményárak hanyatlásának az eshetőségével, akkor az agráriusok vezérei nem állnak majd ellen a többtermelési program megvalósulásának. Csakhogy lehet-e ebben bízni? Van-e arra kilátás, hogy a magyar parlament a parasztokra is kiterjedő titkos választójogot magától megszavazzon? És van-e kilátás arra, hogy enélkül sor kerül a 60%-nyi nem magyarnyelvű kisgazda anyanyelvi mezőgazdasági oktatására, hogy választójog nélkül szekuralizálják az egyházjavadat, hogy a többtermelést szolgáló adóreform meglesz, hogy az állam ellenőrizze a kötött birtokok gazdálkodását, hogy a havasi gazdálkodás közérdekű reformja megvalósuljon, hogy az erdőgazdálkodás közérdekben úgy szabályoztassék, amint azt Dániel proponálta? Nem valószínű.

Mindezek a kérdések különben egyáltalában csak az esetben merülhetnek fel, ha csakugyan szélesebb piacok nyílnak meg többtermelésünk értékesítése részére. De vajjon számíthatunk-e csak erre

is? Vajjon van-e kilátás arra, hogy a német agrárvámokat velünk szemben megszüntessék? Azok után a német-magyar-osztrák agrárvám-politikai tárgyalások után, amelyek itt Budapesten nemrég arra az eredményre vezettek, hogy a vámunió megvalósíthatatlan, ebben már a vámunió hívei sem bízhatnak. A német, magyar és osztrák agrár-körök semmi másért nem találták a vámuniót megvalósíthatatlannak, mint azért a német álláspontért, hogy ők nekünk sem engedhetik el a német agrárvámokat. Nem bánják, ha ezek megmaradnak közbenső vámokul és ha a közös külvámtarifában felemelik azokat Oroszországgal, Amerikával, Indiával szemben, hogy mi így előnyösebb helyzetben legyünk, de szabad forgalomról hallani sem akarnak agrártermények dolgában még vámunió esetén sem. Ez persze lehetetlen s így az ő szempontjukból a vámunió is az. De ha nem lesz meg a szabad forgalom, ha agrárexportunk nem élvezhet a német határon vámmentességet, hol lesznek a szélesebb piacok s hol lesz az a többtermelési lehetőség, a melyről Középeurópa hívei álmodnak?!

Felmerül aztán egy másik kérdés is: Helyeselné-e egyetlenegy magyar ember a vámuniót akkor is, ha Németországnak mezőgazdasági cikkekben túltermelése volna? Bizonyára senki. De ha ez így van, milyen nagy foka az iparfejlődés elleni indulatnak kell ahhoz, hogy a világon a legnagyobb ipari túltermeléssel bíró Németországnak engedjük el a mi ipari védővámjainkat? Nincsen tehát olyan magyar gazdasági érdek, amely miatt erőltetni kellene a vámuniót, avagy amely ezt csak kívánatossá is tehetné ránk nézve.

Szabó Ervin és Jászi Oszkár a nagyobb gazdasági egységekben nagyobb szabadkereskedelmet látnak. E hitükkel szemben ismételtlen a kis Dániára, Belgiumra és Hollandiára utalok, amelyek kis gazdasági egységek, de nagyobb kereskedelmi szabadságot biztosítanak határaikon, mint — Angliát kivéve — akármelyik nagy gazdasági egység: Oroszország, Franciaország, Németország, az Egyesült-Államok, Japán; csupa nagy vámterület, de minden szabadkereskedelem nélkül. Az egyetlen szabadkereskedő állam: Anglia is abban a percben szűnik meg *freetrader* lenni, amelyben vámuniót csinál akár gyarmataival, akár az entente államaival. Mellékesen jegyzem meg, hogy az angol munkások nemcsak Chamberlain védvamos terveit buktatták meg, hanem az angol vámuniót, a Greater Britaint is — a német és magyar munkások vezérei tehát abban is jó példát követnek, amikor a német-osztrák-magyar vámunió terve ellen fordulnak. Ausztria-Magyarország együttesen nagyobb vámterület, mint volna például Ausztria külön, ez utóbbi kisebb vámterületen mégis nyilvánvalóan szabadabb (kevésbé védvamos) kereskedelmi politikát folytatna, mint velünk való vámszövetségben. Vámszövetségben levő államok épen nem csupán védővámokat tartanak életben, hanem más célokat szolgálókat is. List a maga idejének zseniális vámpolitikusa volt, de rossz mestert keres ki magának Jászi, amikor a modern vámpolitika eszközei felől nála keres kitanítást. Mít tudott List még arról, hogy nemcsak nevelő vámokkal fognak épen vámszövetséges államok operálni, hanem finánciális, prémiáló, a nemzeti jövedelemelosztást befolyásoló kiviteli prémiumot lehetővé tevő, kartelleket meg-

teremtő stb. vámpolitikai eszközökkel is! Gondoljunk csak arra, hogy Magyarország megadóztatja az agrárvámok révén Ausztriát, Ausztria viszont nyers petróleumvámokkal adóztat bennünket Galícia javára stb.; Ostelbien tributáriusává tette a Ruhrvidéket az *Einfuhr-scheinok* intézményével stb. A vámoknak erről a sokféle funkciójáról Listnek még fogalma sem lehetett s ma a vámpolitika iránt érdeklődőknek ép azért inkább ajánlhatom Kautsky, Borgius, Helfferich vagy Grunzel könyveit.

Németország továbbra is konkurensünk lesz s ha előre nem zárkozunk el, akkor nem kell elzárkóznunk más államoktól sem.

Az entente valószínűtlen vámuniójában látják sokan azt a kényszerhelyzetet, amely a központi hatalmakat és szövetségeseiket egy vámegyesülésbe fogja terelni. Az entente vámszövetkezése esetén azonban úgy Németország, mint mi még sokkal inkább rá leszünk utalva a semleges országok piacaira s így ezeken még sokkal nagyobb súlyt kell majd helyeznünk az egyenlő elbánásra (a legnagyobb kedvezményre), mint különben, amihez képest nekünk is egyenlő elbánást kell biztosítanunk a semleges államoknak, amelyekkel szemben tehát nem szabad, hogy vámelőnyöket adjanak egymásnak a központi hatalmak és szövetségeseik.

Ignotus legutóbbi felszólalásában épúgy a radikális megoldás mellett foglalt állást, mint tette ezt Jászi Oszkár és Szabó Ervin is. Csakhogy a vámunió még korántsem az igazán radikális megoldás. A német vámunió és az osztrák-magyar vámunió sem radikális megoldások. Ezek csak vámközösséget, nem pedig teljes gazdasági közösséget teremtettek meg. Vasúti közlekedésük, törvényhozásuk, adóügyük stb. dolgában nem alkotnak szerves egységet. Radikális megoldásnak csak az e g y birodalomba való teljes összeolvadás vagy a teljes *freetrade* tekinthető. Ez utóbbi azonban kizárólag nemzetközi megegyezés esetén volna lehetséges, amire egyelőre semmi kilátás nincs. A teljes beolvadásról pedig nem beszélnek még a legradikálisabb politikusok sem.

A háború általában reálpolitikára int, amely alatt a lehetőségekkel való megalkuvás értendő. Reálpolitikusok közt csak afelől lehet vita, hogy mi látszik lehetőnek. Szerintem a vámunió époly lehetetlen, mint a *freetrade*. Lehetetlen a vámunió, mert útjában olyan közjogi nehézségek állanak, amelyek minden reális politikus szemében leküzdhetetleneknek látszanak. Közös vámparlament, közös külügyminiszter, közös diplomácia, közös vámközigazgatás kellenének ehhez, ami elképzelhetetlen. Közös pénzügy, egyöntetűség a fogyasztási adózás terén s annyi más közösség, amely csak teljes egy birodalomba való összeolvadás esetén volna lehetséges. Ha pedig áthidalni próbálnák ezeket a nehézségeket, ahogy például a német Zollverein is megpróbálta 1866-ig, a Németbirodalom megalakulása előtt, akkor beállna az az állapot, amelyet Gothein német birodalmi képviselő a vámunió közjogi nehézségeiről irt kitűnő dolgozatában úgy jellemez, hogy csak Poroszország brutalitása tudta a válságait elodáznai. Épily lehetetlen azonban a vámunió közbenső sorompókkal is. Hatályos közbenső

vámok a külfölddel szemben kinaifalszerű külső vámokat vonnak maguk után, amelyeket nem imputálhatunk a világexportjára súlyt helyező Németországnak. Preferenciálásról ne is beszéljünk, azt Gwinner, Matlekovits, Katona s mások is végkép agyonütötték.

Vámuniós Középeurópa létrejötte esetén félni kellene attól, hogy az entente egyáltalában nehezen lenne kapható békekötésre. Az entente. Kriegszielja az volt, hogy a Zollverein által egy birodalomba kovácsolt Németországot számos kis államra forgácsolja szét; milyen nehezére esnék a Zollvereint még megnagyobbodva látnia! Mégha a béke feltételeit diktálhatnók is s így a vámuniót el tudnók is ismertetni, ez újabb háború veszedelmét idézné fel. Békekötéseknél különben sem tanácsos lealázó vámpolitikai feltételeket szabni.

Végül megállapítom, hogy míg Németország máris minden előzékenységben részesült a mi részünkről, addig nekünk Németország részéről többnyire csak vámhátrányosítások jutottak. A gazdasági közeledést ott kellene kezdeni, hogy ha már nem érhetünk el gazdasági és vámelőnyöket a németektől, legalább szüntessék ezek meg a mi vám” hátrányosításunkat. Ne szedjenek tiltó vámokat a mi lisztünk és malátánk után. Tiltó vámok ezek, mert magasabbak, mint amennyi a búza és liszt, illetve az árpa és maláta közti értékviszonyból következik. 133 kg búzából készülvén 100 kg liszt, a liszt vámja csak akkor nem prohibítív, ha ez csak $\frac{1}{3}$ -dal nagyobb, mint a búza vámja. Csakhogy a németek a dupláját számítják. Ép így a malátánál is. Fűrészelt fánkra is annyival magasabb vámot vetettek a nyersfavámnál, hogy lehetetlenné vált fűrésziparunkat kifejleszteni és fánkat nyers állapotban vagyunk kénytelenek kivinni. Egyetlen fontos gabonamemünk, amelyből túltermelésünk van: az árpa magasabb vám alá esik Németországban, ha mi exportáljuk, mintha Oroszország szállítja. Az állatvámoknál az a helyzet, hogy az 1000 m-nél magasabb helyeken tenyésztett szarvasmarhák alacsonyabb német vám alá esnek, mint az alacsonyabb helyről elkerülők. Tehát a kis Svájc itt vámelőnyt élvez a szövetséges nagyhatalom fölött, mert az alacsonyabb vám kedvéért mi mégsem tenyészthetjük marháinkat a Tátrában. A mi lovainkra magasabb vámokat vetett Németország, mint a hidegvérű belga lovakra. Villanyoslámpaexportunk is hátrányosított elbánás alatt szenved Németországban. Állategészségügyi ürügyekkel, húsvizsgálati vexaturákkal Németország megakadályozta állatkivitelünk nagy részét és húsipari exportunkat. Köteteket lehetne írni ezenkívül azokról a vámkezelési, vasúti kocsikiállítási stb. szekatúrákról, amelyekkel a német finác és határállomási vasúti állomásfőnök meggátolja a Németországba vámmentesen bevihető gyümölcs- és főzelékkivitelünket.

Jelentős gazdasági előny volna ránk nézve, ha legalább ezek a vám- és egyéb károsítások megszűnnének. Ennyi előzékenységet, ennyi gazdasági közeledést a németek részéről mégis csak megérdemeltünk. Ha másért nem, legalább annak honorálásáért, hogy máris minden árút, amely Németországból beszerezhető, tőle vásárolunk; a többi államokból csak azt szerezzük be, ami Németországból egyáltalában nem kapható. Mi tehát eléggé közeledtünk a német köz-

gazdasághoz, most Németországon a sor, hogy ezt hasonló előzékenységgel viszonyozza. Reméljük, hogy meg is fogja tenni gazdasági megerősödésünk érdekében, ami Németországnak politikai érdeke is.

Ágoston Péter:

A vitában felszólalók érveléseit csak a lapokból ismerem s ezért az előttem szólókkal nem foglalkozhatom. Ehelyett előadom azokat a tényezőket, amelyek véleményem szerint az államok alakulására hatnak és hatottak s amelyek figyelembevételével kell eldönteni azt a kérdést is, hogy mely célokat kell és szabad előmozdítani. Mert, ha olyan célokat mozdítunk elő, amelyek megvalósítása lehetetlen, akkor hiábavaló energiapazarlást mozdítunk elő vagy káros küzdelmeket idézünk fel.

Felfogásom lényege, hogy Középeurópát sem a radikalizmus, sem a szocializmus alap gondolatával összeegyeztetni nem lehet, mert mindkét iránynak alapelve, hogy minden ember, minden község, minden nép, minden állam, minden társadalmi osztály maga határozon sorsáról. Mások kezébe tehát nem szabad letenni Magyarország sorsát sem, mert ez ellenkezik a demokrácia elveivel. A nemzeti fejlődés még nem fejeződött be s ezért Középeurópa születése lehetetlen.

I.

Az államalakulás tényezői és az emberiség általános történetére ható tényezők közt különbséget teszek. Az emberiség általános története, amely alatt az emberiség kulturfejlődését értem és az egyes népek története nem azonos tényezőktől függ. Az emberiség kulturfejlődésére a termelési rendszer gyakorolja az egyetlen döntő befolyást. Ezért az állami fejlődésre ható tényezőkre is hat a termelés rendszerének változása, de nem hat közvetlenül az államokra, miért is az egyes országok különösen háborús történetét nem lehet a termelési rendszer változásával megmagyarázni. S nem lehet a múlt háborúinak legtöbbjét sem megmagyarázni.

Ennélfogva az államok és nemzetek történetére ható közvetlen okokkal foglalkozom elsősorban.

Az államok történetére ható tényezők: földrajzi helyzet, az állami hatalom, a nemzetközi helyzet, a termelés, a nép, a kultúra, a nyelv, a népek célja.

a) A földrajzi fekvés kényszerűségeket teremt, amelyek az államok sorsára befolyanak. A tenger szigetein levő államok története más, mint a kontinentális fekvésű államoké. A természetes határok meghatározzák azt a területet, amelyen valamely nép elterjedhet. A vízválasztók nyelv- és államhatárok, illetve a vizek mentén húzódik az erősebb nép a gyengébb területeire. Így húzódik a magyarság a folyók völgyén a tótságba, a románságba. De így húzódik a németiség a lengyelébe és így húzódik a Duna mellett lefelé is.

A földrajzi fekvés az államok alakulására kényszerítőleg hathat. Oroszország nagy síkja idézte elő, hogy ott egységes állam alakult,

éppen úgy, mint ahogyan Németország is a síkon terjedt. Franciaország, Olaszország, Magyarország stb. természetes határok közt alakult ki. De ha soknyelvű nép egy államban lehetséges, akkor természetes, hosjy a földrajzi helyzet kényszerítőleg hasson a területek szempontjából és így érthető az, hogy pl. Oroszország a Fekete-tengert elfoglalni törekedjék azon a címen, mert az az ő folyóinak torkolata. Ezzel szemben Középeurópának természetes határai, a tengertől eltekintve, sehohsem volnának.

b) Az állami hatalom maga teremthet államot, mint ahogyan Róma városának hatalma megteremtette a római birodalmat.

Ha az állami hatalmat birtokló mindezekkel rendelkezik, akkor a földrajzilag nem egységes területen is egyesíthet sok nyelvű, többféle kultúrájú népeket egy államban. Róma egyesítette, de Nagy Károly fiainak Középeurópája megszűnt, mert minden államalkotó tényező hiányzott belőle.

Viszont azonban állami hatalom és fegyveres erő kell a földrajzilag egységes, egynyelvű népeknek egységes államban való összeforrasztásához is, mint azt Franciaország, Németország, Olaszország, Oroszország példája mutatja. A leghatalmasabb fejedelem lett az egységesítő fejedelem.

Nem szabad azonban túlzásba esnünk ennek a tényezőnek megítélésénél, mint ahogyan pl. túloz O. Hintze: *Die Hohenzollern und ihr Werk* című munkájában, aki Németország egységét kizárólag a Hohenzollernek érdeméül tudja be. Ugyanazt a nézetet vallja, mint Treitschke, aki azt mondta, hogy Poroszország uralkodóinak alkotása. Pedig kétségtelen, hogy Németország sok tekintetben egységes volt már és éppen ezért kezdődött el benne a Habsburgok és Hohenzollernek közti versengés az elsőségért. Ami nem volt egységes Németországban 1870-ig, az nem az ország, a nép, a kultúra stb., hanem a fejedelmi házak alá tartozás volt.

c) A nemzetközi helyzet éppen olyan tényezője az államalakulásnak, mint az előbbiek, de tudni kell, hogy a fejedelmek egymás közötti viszonya nem jelenti a nemzetközi helyzetet. Az államok egymás közötti és a nemzetek egymás közötti viszonya sem ugyanaz. Nem lesz pl. az Középeurópában sem, ahol sokféle nemzet lesz.

d) A termelés az emberiség történetének legáltalánosabb tényezője. Miután azonban az egyes államok története az emberiség általános történetének keretei közt érdekel minket, tehát nem tárgyalható külön ez a tényező minden egyes állam történeténél.

Ehelyett azonban figyelemreméltó ezzel kapcsolatban az a szerep, amelyet pl. a pénz gyakorol. Minthogy minden állam adózási rendszerének alapja, tehát természetes, hogy a pénznek minden állam történetében megvan a szerepe. Annál inkább, mivel a pénz és a katonai erő is összefügg. Róma nagy birodalma szertefoszlik, amikor a pénzkészletek eltűnnek a forgalomból és ezért nem lehet már elegendő adót beszedni és nem lehet a hadsereget és a nagy közigazgatást fenntartani. Franciaországban a leggazdagabb fejedelem lesz az egységes Franciaország királyává, mert a leggazdagabb tud csak tűzérseget tartani, amellyel minden szegényebb seigneur lever.

Ez a fejlődés azt látszik tehát mutatni, hogy íme a termelés fejlődése gazdaggá tett egy fejedelmet és ez rögtön nagyobb államot teremtett. Csakhogy e nagyobb állam keletkezésének más tényezői is voltak. És ezért Olaszországban nem is született meg az egység, jóllehet a gazdagság, a földrajzi helyzet, a nyelvbeli egység stb. megvolt.

Ami pedig azt a kérdést illeti, hogy a nagyüzem és a nagy ország a természetes fejlődés iránya, ezt ma éppen nem láthatjuk. Csak néhány évvel ezelőtt bomlott fel Törökország kisebb egységekre. Vagyis az államok fejlődése nem ugyanolyan tendenciájú, mint a vállalatoké. Falsum az, hogy a nagyállamok a polgárookra nézve előnyt jelentenek, mivel a termelés nagy lehetőségeit nyitják meg, mert hiszen látni való, hogy kisállamokban a polgárság és munkáság jobb életet él sok helyen, mint nagyállamokban.

Nagy államokban látni leginkább azt, hogy a termelés természetes feltételeihez hozzányúlnak és megzavarják azt saját céljaik érdekében. De senki sem merheti azt állítani, hogy ez a fejlődésnek kívánatos iránya.

e) Azok a népek, amelyek egy állam határain belül élnek, ha több nyelvet beszélnek is, előbb-utóbb valamennyire egységgé lesznek. Vannak közös emlékeik, közös ismereteik, közös közlekedési eszközeik, törvényeik stb. Ezek a külső körülmények közös érzéseket váltanak ki. Az államhatalom gondoskodik arról, hogy közös érdekeik is legyenek az adózás, vámrendszer, a protekcionizmus rendszere révén.

Az így összetartott népek, ha szaporák és kormányja, az állam a lakosság feleslegét nem engedi ki, akkor gondoskodni kell megélhetéséről. E gondoskodás bizonyos intézkedéseket tesz szükségessé harmadik államokkal szemben s ezért sokszor azzal a veszedelemmel jár, hogy összeütközésekre vezet.

f) A kultúra és a vallás tulajdonképpen ugyanaz a tényező, mert a fejlődés bizonyos fokán ezt a két tényezőt nem lehet elválasztani egymástól. Mégis, akik azt hiszik, hogy egy-egy államon belül ugyanaz a kultúra fejlődik ki, elfelejtik, hogy ez csak az iskolai és a hivatalos kultúrára állhat meg. A kultúra államalkotó ereje csak abban az esetben jelentős, hogyha a hivatalos kultúra minden más kultúra fölé kerekedett.

g) A nyelvet szerszámként kell felfogni, amelyre mindenkinek szüksége van és amelyre a legkorlátoltabb tehetségűt is megtanítják, mert nyelv nélkül megélni nem lehet. Miután a nyelv szerszám, tehát a nyelv kérdése és a vele összefüggő kérdések nem a lelkesedés, hanem a praktikusság kérdései.

Hogy a nyelvnek a nemzet szempontjából és az államalakulása szempontjából jelentősége van, azt nem kell ismételni. Rá kell mégis mutatni arra a körülményre, hogy a társadalmi életben, a termelés körüli alkalmazásban annak van előnye, aki azt a nyelvet beszéli, amely az állam nyelve; hogy olyan országban, ahol sokan vannak a kétnyelvűek, nevezetesen 3.166,000 az egész országban, ott félni kell attól, hogy a lakoságnak az a része, amely az értelmiségi foglalkozásúak gerincét alkotja, gyorsan és könnyen fog átvedleni

Középeurópában németté és az alsó néposztályúak fogják egyedül megőrizni a magyar nyelvet.

Ez állapot áldatlan küzdelemnek elejét jelentené, amelyen Magyarország már annyiszor keresztül ment, miért is nem szabad semmiképpen sem előmozdítanunk azt, hogy bárki ezt a lehetőséget most újra felidézze. Ha Középeurópa megszületik, akkor a főnyelv a német lesz, és azok, akik csak magyarul tudnak, napszámosokká lehetnek csupán, mint ahogy ma az, aki csak románul, tótul tud, szintén csak ez lehet.

h) Az emberi méltóságról nem szoktak beszélni, amikor államalakulási tényezőket emlegetnek, ellenben gazdasági érdekekről igen. Pedig az emberi méltóság nagyobb mértékben befolyásolja a népek és államok történetét, mint a gazdasági érdekek. A méltóság olyan érzés, amely mindenkiben él, a gazdasági érdek érvényesüléséhez azonban nagy ismeretekre van szükség. Ezért gazdasági érdekek csak annyiban befolyásolják az államok történetét, amennyiben a kormányok felismerik.

A mi viszonyunk Németországhoz az utolsó tíz évben éppen nem állott a mi gazdasági érdekeink befolyása alatt, mert Németországba például kevesebb állatot vihetünk ki, mint régebben s politikai szövetségünk még sem lazult meg.

II.

A háború a már közhellyé lett elv szerint folytatása a háború előtti politikának. Csak az eszközök mások. Ha ez igaz, akkor nem láthatunk semmiféle okot arra, hogy a radikálisok és szocialisták is ne folytassák ugyanazt a politikát, amelyet a háború előtt folytattak. E tekintetben sok tévedést látok.

Alapelvük volt, hogy az egyes ember és a csoportok maguk döntsenek a maguk sorsa felett. Emellett ki kell tartani, hogy jobban és tisztábban láthassák az események eljövételét, mint politikai ellenségeik s felszabadítsák magukat a háború nyomasztó hatása alól.

a) A legtöbben nem győzték a szervezettséget dicsérni. Bármilyen célt tűztek is maguk elé, az belefűlt a szervezésbe. De sehol a szervezetségnek túlbecsülése nem tapasztalható annyira, mint Németországban és nálunk. A szervezetség amott tényleg, nálunk elméletileg öncéllá lett. Németországban mindenkit beszerveztek, nálunk mindenki szervezett. Nem akarták észrevenni, hogy más a szervezetség és más a szervezkedés. Más az, amikor az emberek összeállanak és más az, amikor összeterelik őket.

b) Ez a különbség a német és a nyugati államok munkásszervezettsége között. Aminek oka természetesen Németország ipari fejlődésében keresendő. A munkásmozgalmak szelleme szempontjából azonban nagyon lényeges különbségek mutatkoznak ennek következtében. A német nagyüzemek hirtelen keletkezésének következménye, hogy a munkásság ezekben az üzemekben nevelkedett ipari munkásra s így nem hozott magával annyi individualizmust, amennyi a szervezetségnek bármely irányban is hátrányára lehetett volna.

Az egész német ipar az állami hatalommal függvén össze és legfőbb hajtó erejét az államtól kölcsönözvén, a munkásság és a

vállalkozók egyaránt úgy tekintik az államot, mint valami misztikus hatalmat, amely mindnyájuk felett áll. A német munkások tömege sohasem érezte azt, hogy ők az állam, hanem mindig magukon kívül helyezték az államot. Ezzel szemben a francia munkás és az angol az állam tagjaként érezte magát. De nem érezte az üzemmelle való összenöttségét annyira mint a német. Amíg tehát a francia munkás francia, az angol angol hazafi volt, addig a német annak az üzemmellek is mintegy a fia, amelyben dolgozott. Németországban volt üzemi hazafiság is. Ezért itt nem is volt soha sabotage.

Igaz, hogy a német munkásságnak érzelmeit a termelési rendszer fejlődése váltotta ki, de bizonyos, hogy amikor már megvolt, akkor önálló ható erővé vált a német államban. Kern helyes tehát minden kultúrnépet egyenlő jellegűnek tekinteni.

c) De éppen így nem helyes államról szólni és nem gondolni arra, hogy már ma is két lényegesen eltérő típusú állam van: hatalmi állam és jóléti állam. A kettő közt azért nehéz különbséget tenni, mert nincs kizárva, hogy a hatalmi államban ugyanolyan intézmények vannak, mint a jóléti államban. Csakhogy a míg a hatalmi államban az alattvalókat védő intézmények arra valók, hogy őket annál alkalmasabbakká tegyék a hatalom szolgáltára, addig a jóléti államban az alattvalók jóléte, boldogsága, élete öncél.

Ha tehát valamely állam például az ország gazdasági fellendítését hatalmi eszközeivel csak azért szolgálja, mivel hatalmat akar szerezni, akkor a legjobb és legtökéletesebb berendezés sem a polgárok érdekét szolgálja, mivel jöhet olyan idő, amikor emiatt más állammal összeütközik s akkor a polgároknak életüket kell az államért feláldozni.

Amíg már most háború esetén a jóléti állam polgárának azért kell hazáját megvédenie, mivel ez sz ő érdeke, addig a hatalmi állam polgára azért teszi ezt, mert kénytelen vele. Bizonyos, hogy ez a gondolat a jövőben mind erősebben fog előtérbe lépni és a háború kérdésével az államok fejlődési irányát is vezetni fogja.

d) A gazdasági élet nyilvánulásainak megítélése tekintetében téves az a felfogás ennél fogva, amely azt vallja, hogy az államokat a polgárok gazdasági érdeke tartja össze. Ahhoz, hogy az érdek valakit valahol megtartson, szükséges, hogy az illető érdekét fel is ismerje. Senki sem fogja azt mondhatni, hogy e tekintetben a Habsburg-monarchia népeinek egyenlő a felfogása és hogy Középeurópára nézve éppen a gazdaságilag érdekelt vezetőknek felfogása kedvező volna Középeurópának.

Téves az a felfogás is, amely azt vallja, hogy a gazdaságilag erős és gyenge szövetségéből a gyöngének és erősnek egyforma előnye származik. Tévedés az a feltevés, hogy az államok elzárkózása egymással szemben lehetséges, s ha lehetséges, üdvös.

Saját gazdaságunk története eléggé ismert arra, hogy elegendő legyen erre utalni annak a bizonyítására, hogy Középeurópa hívei tévednek. A többi állammal szemben való elzárkózást egyenesen lehetlenné teszi ránk nézve az a körülmény, hogy a külföldnek tartozunk. Külföldi tartozásainkat pedig árúval kell kiegyenlitenünk. Vagyis a

külföld elől el nem zárkozhatunk. Ebbe a kérdésbe tehát beleszólnak hitelezőink is.

Ha Középeurópa meg lehetne is, akkor is ez csak Németországra nézve volna előny, mert az ő iparának biztos volna a mi piacunk és mi a többi iparosállamtól el volnánk vágva. Miután *így* kiszolgáltatnók magunkat az erős Németországnak, összeköttetésünk csakhamar a kereskedelmi összeköttetés jellegét venné fel. A kereskedelmi összeköttetés pedig semmi más, mint a gyengébb félnek kizsákmányolása. Gyarmattá lennénk. Ami kis iparunk van, elsenyvedne, földművelésünk pedig a német iparnak szükséges nyers anyagokat termelné. Ez aztán annyit jelent, hogy mivel a nagy üzemeknek sok egyforma minőségű nyers anyagra van szüksége, tehát megerősödnék a nagybirtok. Az a remény, hogy többet fogunk tanulni, hiú, mert csekély termelésünk oka a csatornák és a tőke hiánya.

Hogy a nagybirtok megerősödésének mi volna a következménye az ország osztálytagozódása szempontjából, azt könnyű belátni. Vagyis a demokrácia érvényesülésének megint hosszú időre elejét vágnák annál inkább, mert ami ipar megmaradna is, annak a munkások szabad kizsákmányolását dobnák oda ellenértékül azért, mert a német versennyel kell küzdenie.

e) Az államok nemzeti jellege kérdésében is nagy tévedésekre akadhatni. Ezt a kifejezést egyszerűen úgy értik ma egyszerre, mintha valamifajta hurrázafiságról volna szó, holott ez egyszerűen az arra való utalás, hogy nem lehet kívánni *egy* néptől sem, hogy nyelvének saját területén való érvényesüléséről lemondjon, hogy önként menjen bele abba, hogy souverainitását még jobban megnyirbálják.

Bizonyos, hogy az államok keletkezésére a nemzeti jellegnek olyan befolyása volt, amelyet nagyrészt megtartott. Ha pedig ez áll, akkor egyetlen nemzet sem fogja eltűnni, hogy föléje egy nagyobb főállamként, hogy nyelve fölé egy hatalmasabb főnyelvként helyezkedjék.

f) A mi sorsunkat egyszerűen úgy állítják be, mintha a háborúban mi volnánk a megverték, akiknek nem maradt más hátra a letiportatás után, mint két eshetőség közül választani: németek vagy oroszok leszünk-e?

Vajjon el lehet-e egy pillanatra is felejtetni azt, hogy ennél előbb kérdés, hogy mi egyáltalában nem akarunk mások lenni, mint a mik vagyunk, mert nem is tudunk mások lenni.

A szlávtság ma még nem veszedelem, mert sem kultúrája, sem szervezete, sem állami ereje nem elegendő arra, hogy a románokkal, ausztriai németekkel együtt a magyarokat, tehát összesen 34 millió embert lenyelhessen.

III.

Miután kétségtelen, hogy Európa népeinek gazdasági érdeke az, hogy az egymással való összeköttetés könnyebbé legyen, mert Európa népeit szomszédságuk, kultúrájuk egymásra utalja, ennél fogva minden olyan törekvés, amely ennek útjába áll, káros minden európai népre s ezért el kell utasítani.

Nem lehet ma már kétség aziránt, hogy az államok terhei a háború folytán olyan nagy mértékben emelkedtek, hogy kénytelenek sok termelési ágat egyedárúsággá tenni. Ez pedig azt jelenti, hogy az egyedárúsági árú nyers anyagának termelése sem lesz olyan szabad, mint ma, hogy az államok a termelésből kifolyólag közvetlen ellentétbe kerülhetnek. Vagyis, hogy a háború után a termelés nagyobb mértékben lesz az államok közötti ellentét forrása, mint a mennyire eddig volt.

Az államalakulás tényezőit vizsgálva, azt kell látnunk, hogy akkor is, hogyha a múltban más volt is ezeknek a tényezőknek ereje, azért egyrészt bizonyos, hogy ez az erő ma is hat, másrészt pedig bizonyos az, hogy a tényeknek, a létező szervezetnek is van *vis inertiae*-je, amelyet figyelmen kívül hagyni nem szabad.

Lehetséges, hogy a földrajzi tényezők ereje, az állami hatalomé, az uralkodó házak egymással szembeni viszonyáé gyengébb, mint volt a múltban alakult államokra, de kétségtelen, hogy a nyelvnek, a termelési rendnek és a termelés kényszerének ereje nem kisebb. Kétségtelennek látszik továbbá az, hogy az emberi méltóság és az ebből folyó szabadság utáni vágy határozottan erősebb.

Nyitva kell tartanunk azt a kérdést, hogy az állami hatalomnak mennyi az ereje, mivel valószínűtlen, hogy az állami hatalom maga a népek akaratával szemben kényszerítse népeit egy rá nézve előnytelen szövetségre.

Ami a vallást mint államalkotó tényezőt illeti, annak ereje kétségtelenül kicsi és Középeurópa alakulására nézve közömbös. A kultúra valószínűleg Középeurópa érdekében fog hatni, de csak amennyiben alacsonyabb kultúra, mert minden magasabb kultúra-törekvés az, hogy az átvettét is saját képére és hasonlóságára formálja a recipiáló.

A magyarság célja szempontjából nézve végül, bizonyos az, hogy Középeurópa mellett nem lehet döntenit, mert minden nép legelső célja az önállóság. Miután pedig minden nemzetnek önállóságát tartjuk a jog és igazság követelményének, tehát ezt semmiféle előnyért fel nem áldozhatjuk.

Vámos Jenő:

Középeurópa problémáját az alapvető kérdésekre kell egyszerűsíteni, mert a vitába oda nem való, a tisztánlátást gátló elemek kerültek.

1. Kétséget nem szenved, hogy minden haladó ember előtt a hasonló kultúrájú európai államok tiszta pacifizmuson felépült együvé-tartozása az ideál — a történelmi fejlődés azonban nem így adja fel elénk a kérdést: Európai Egyesült-Államok vagy Középeurópa — hanem Középeurópa-e vagy nemzeti elzárkózás még a háború előtti-nél is fokozottabb mértékben és a kis gazdasági autarkiák felé haladó irányban? El kell ismernünk, ha csak valamit is adunk a történelmi materializmus igazságaira, hogy a háború történelmi tényező és az a kívánság, hogy a háborút kiküszöböljük az emberiség fejlődését

irányító eszközök sorából és a pacifizmus eszközeivel helyettesítsük, nem jelentheti azt, hogy a mai háborút — amely tény — ne igyekezzék a haladó emberiség az államfejlődés másik hatalmas rugójának: a belátásnak eszközével arra használni, hogy azt a társadalom, és a ma által adott államfejlődési lehetőségek hasznára fordítsa. Kétségtelen pedig — és ezt az ellenpárton lévők sem vitatják — hogy Középeurópa a gazdasági, kulturális és szociális fejlődésnek olyan eshetőségeit nyitja meg, aminőkre az abban foglalt államoknak külön-külön, belátható időn belül, nincs kilátásuk. A probléma súlypontja éppen akörül fordul meg, hogy bizonyos adott kulturhelyzetben lévő országok fejlődési esélyeivel kell Középeurópában számot vetnünk. Középeurópa elleneseinek az a legfőbb érve, hogy kis államok, mint Belgium, Svájc, Dánia, a kultúra magasabb fokára jutottak abszolúte is, mint egyes eléggé kulturált nagy államok, nem rontja le a Középeurópában hívők igazságát, mert azt utóbbiak sem állítják, hogy a kis államok nem kulturképesek, sőt tisztában vannak azzal, hogy a területintegráció nem egyetlen fontos előfeltétele a haladásnak; de állítják, hogy adott kulturhelyzetet felvéve, a haladás bizonyos mértékéig eljutott államok szorosabb kapcsolata ugyanazon államok számára nagyobb fejlődési perspektívát jelent, mintha azok elkülönülve maradnak.

2. Nem az a történelmi helyzettől adott kérdés ma, hogy Európa békéjét mi biztosítaná jobban, az Európai Egyesült-Államok vagy Középeurópa, hanem hogy Középeurópa oly háborús veszedelmet jelent-e, amely Középeurópa adott, imperialista és militarista kialakulásával okvetlen járni fog? Ezzel a súlyosnak tetsző ellenvetéssel szemben ugyancsak a tények ereje döntő. Középeurópa a maga területére nézve, a történelmi fejlődés belátható idejére az ideális pacifizmust jelenti; ezt a tényt minden oldalról elismerik, a történelmi analógiák figyelembevételével, — ez pedig maga is nyereség a másik adható esettel szemben, hogy t. i. a háború után a nemzeti elkülönbözés erőteljes lendülete még a ma szövetségeseket is szembeállíthatja Középeurópa területén belül. Másrészt a nagy kimerülés annyi békeidőt biztosít Európa népei számára, hogy ezalatt a demokratikus erőknek lesz idejük az igazi ideált: Európa népeinek szabad egyesülését előkészíteni. Ez sokkal kézzelfekvőbb megvalósítható, ha két nagy alakulat egyesítését célozza, mintha sok különálló nemzeti erőt akar együvé kovácsolni. Az imperialista és militarista Középeurópa tehát az adott esetben magja lesz a pacifista Európai Egyesült-Államoknak.

3. Ezt az eshetőséget erősíti Középeurópa várható gazdasági hatása is. Igaz, hogy ez a túlsó oldalon is gazdasági erőösszetevődésre ad alkalmat és hogy ezek az erők a háború alatt egymással szembenállók. A háború után azonban, éppen a nemzetközi gazdasági kapcsolatok eleven ereje, és az, amire Középeurópa kialakulásával szemben hivatkozni szoktak, hogy t. i. Németország kereskedelmi idegszálainak többsége az ellenfél gazdasági életébe kapcsolódott a háború előtt — a biztosíték arra, hogy a háború után a gazdasági erők nem egymás ellen, hanem egymásba fonódva segítik majd elő

az egymás ellen kialakult nagy gazdasági területek gazdasági és kulturális integrációját. A második eshetőség, a választás másik oldala Középeurópával szemben, nem az Európai Egyesült-Államok szabadkereskedelme, hanem egy, a háború előttinél is merevebb vámvédelem és gazdasági elzárkózás, amely végül is újabb — ha talán az erőket másképpen csoportosító háborúk vértengerébe fullasztja az Európai Egyesült-Államok álmodóinak vágyait.

Középeurópa gazdasági hatását vizsgálva Magyarország demokratikus erőinek nézőpontjából, a problémát alapelemeire bontva a következő megállapításokra jutunk:

1. A fogyasztók — tehát a birtoklásban részt nem vevő osztályok számára, akiknek termelőeszközük csak munkaerejük — Középeurópával csak nyerhetnek. Ipari ellátottságukat a német tömegtermelés ismert versenyképességénél fogva vitán felül jobban fogja szolgálni, mint az elzárkózott Magyarország védvamos ipara. Mezőgazdasági termelvényekben való jobb ellátásukat fogja szolgálni a mezőgazdasági többletermelésnek Középeurópával együtt járó forradalmi lendülete — amit minden oldalról egyaránt elismernek. Feltéve azonban, hogy ebben a várakozásban csalódunk, a fogyasztótömeg helyzete a mainál rosszabb nem lehet, mert amit a nagyobb fogyasztás, a több éhes száj révén veszítenének a magyar fogyasztók, azt nyernék egyrészt a többletermelésnek a német ipar erejétől feltétlenül beálló kisebb, ha nem is forradalmi bekövetkezésétől; másrészt a német meglévő demokratikus erők itteni érvényesülésétől, mely a piac megszervezésében a háború alatt is megmutatta erejét és amely egyesülve a magyar városi erőkkel, képes lenne a túlzó földjáradék letörésére és további emelésének meggátolására.

2. A termelés szempontjából a magyar termelőerők nagyobb része, a mezőgazdasági termelés csak nyerhet Középeurópával — ebben alig térnek el a vélemények. Az ipari munkaalkalmak csökkenése, ahogyan ezt Középeurópa ellenesei is kimutatják — bizonyos, a magyar iparnak alig fele területére várható. Ezért kellő rekompenzációt nyújtana az a gyors iram és lendület, mely a természettől adott előnyű iparágakban a nagy fogyasztópiac és a német tőke behatására bekövetkezik, az átmeneti idő rázkódtatásait pedig a háborútól elpusztított javak helyreállításával adott munkaalkalmak csökkentik és teszik elviselhetővé.

3. A szociális fejlődés várható esélyeit mérlegelve csakis az a választása marad a magyar demokráciának, hogy tovább is a nemzeti elkülönültségen belül vívja meg, lépésről-lépésre, kemény, kevés kilátással kecsegtető küzdelmét a maga jogaiért és az érvényesülésért; vagy hogy bekapcsolódik a háború után is hatalmas német demokráciába és attól nyer új lendületet. Bizonyos, hogy a német demokráciának más a szabadságideálja, mint a francia vagy angol szabadságesezmény. A marxi ideál az egyént az állami kötelességek rabjává teszi, hogy azután az állam biztosítsa az egyén kultúrában és emberi életben való részességét. Van-e joga a magyar demokrá-

ciának ettől az ideáltól idegenkedni, amidőn a német szervező erőnek köszönheti fennmaradását, amidőn a magyar egyéni életideál belekapcsolódott a német szervezett államideál erejébe a közös, nagy küzdelem idején? Az együvértartozás, a különböző típusú energiáknak és ideáloknak egymásra hatása az alakuló Középeurópában is csak előnyös lehet a magyar demokráciára.

Rónai Zoltán:

A Középeurópa kérdésével kapcsolatos problémák közül egyesegyedül a pacifizmusnak és a középeurópai tervnek viszonyát vesszük szemügyre. Ez a kérdés jelentőségében messze felülmúlja a többi felvetődött problémát. Ma, amikor a háborús veszedelem kiküszöbölése a legfontosabb, a békebiztosítás kérdése mellett valósággal eltörpül Középeurópának a mezőgazdasági többtermelésre, vagy a magyar iparfejlődésre várható hatása. S nemcsak egyetemes európai, hanem sajátosan magyar szempontból is. A kis nemzeteknek, s köztük a magyarnak, létérdekei fokozott mértékben esnek egybe a pacifizmus érdekeivel,

A militarista s a pacifista Középeurópa. Középeurópa tervének felvetődött egy militarista és egy pacifista változata. Akik a Társaság vitájában Középeurópa mellett foglaltak állást, ezt főleg azért tették, mert Középeurópát egy kis internacionálénak, az Európai Egyesült-Államok egyedül megvalósítható részének gondolták. Középeurópáról azt hiszik, hogy ez az alakulat a pacifista törekvéseknek a világháború után közvetlenül elérhető maximuma.

Felmerül a kérdés, nem bizonyítja-e a pacifista Középeurópa lehetetlenségét egyesegyedül már az a körülmény is, hogy ugyanez a terv militaristák eszménye is? Ezt az ellenvetést azonban Középeurópa militarista híveivel szemben a pacifisták javára is lehetne felvetni. Valamelyik társadalmi alakulat hatása tekintetében igen eltérőek lehetnek a vélemények. Sokszor az ellenkezője következik be anca, amit hittek. A szabadságvesztésbüntetésről sokan azt hitték, hogy a bűnöst megjavítja és a bűnt megelőzi. Ma a fogház jelentős részben a bűn iskolája. A védővám sokak fejében úgy merült fel, mint a nemzeti iparfejlődésnek egyedül lehetséges megteremtője. Ma a magas hazai árak révén lehetségessé teszi a nagytőkének a külső piacokon igen olcsó árakkal való versenyét. Az a körülmény tehát, hogy Középeurópától különböző oldalon különböző eredményt várnak, a kérdést még nem dönti el.

Középeurópa pacifista híveinek gondolatmenete nagyjában a következő: a társadalmi fejlődés mind nagyobb társadalmi, állami alakulatokat teremt, Középeurópa ennek a fejlődésnek az irányvonalában fekszik; ez a fejlődés egyszersmind a béke mind nagyobb területen való megvalósulását is jelenti.

A háború társadalmi szerepe. Jászi szerint már a háború organikus szerepe is arra enged következtetni, hogy a világháború fejéből, ha nem is a világbéke, de a mainál nagyobb szabású európai béke fog kipattanni. Marx után gyakorta halljuk mondani a forra-

dalomról, hogy társadalmi bába, új társadalmi alakulatok megszületésének előmozdítója. Jászi szerint a háborúnak van ilyesfajta szerepe. A társadalmi integrációnak, nagyobb egységek létrehozásának a háború egyik leghatalmasabb megteremtője. A háborúnak ezt az organikus szerepét nem lehet pacifista sirámokkal meggyengíteni. A fokozódó államközi békének is nagymértékben háborúk voltak az előidézői.

Némi igazság van ebben a felfogásban. A mai államok megteremtője, az államok határainak kitágítója jórészt a háború volt.

De azért nagy tévedés az államok integrációját a háború szerepe gyanánt feltüntetni. A háború jelentős részben vak erők műve. Szerepe hasonló a létért való küzdelemhez. A létért való küzdelem magasabbrendű szerves lények kiválasztását éppúgy mozgathatja elő, mint azoknak az elpusztítását. A létért való küzdelem hatása emberi szempontból célszerű és célszerűtlen is lehet, teleologikus és disteleologikus. A háború éppúgy lehet létrehozója magasabb társadalmi egységnek, mint szétrombolója. Arómai birodalomból, a török birodalomból, a habsburgi monarchiából, Spanyolországból, Angliából háború tört le részeket. A részekre oszlást éppúgy háborúk kísérik a társadalmi fejlődés során, mint a magasabb egységbe való szökkenést. S ha vannak háborúk, amelyek után a társadalmi és gazdasági fejlődés rohamosabb ütemben halad előre, éppúgy vannak háborúk, amelyek évszázadokra sorvasztják el annak az országnak kulturális értékeit, amelynek területén dúltak. A 30 éves háború organikus szerepe aligha nyilvánult meg Európa állami életének, Európa kultúrájának valamelyes fellendülésében.

S a háborún kívül is vannak társadalmi erők, amelyek magasabbrendű társadalmi és állami alakulatok fejlődését, a társadalmi integrációt előmozdítják. Az öröklésen és a házasságon kívül, amelyek egy időben eszközei voltak nagyobb állami kapcsolatok teremődésének, minden időben a megfontoláson alapuló szövetség egyik előidézője volt az államok csatlakozásának. A békés és öntudatos együttműködés révén való állami kapcsolódás az irokézek csoportosulásától, a római államjogi societástól, a középkori fejedelmválasztásokkal együttjáró egyesülésektől egészen Svájcig, a Norddeutscher Bundig, az Amerikai és Ausztráliai Egyesült-Államokig foganatos elve volt az államfejlődésnek.

Nem szentimentalizmus tehát, hanem az emberi élet értékén alapuló erkölcsen egyedül lehetséges eszménye az államfejlődés ön” tudatos irányának előmozdítása és a vak társadalmi erőknek, köztük a háború működésének, kiküszöbölése. A háborúk társadalmi szerepének ismerete mellett sem naivítás a háborúkkal szemben az erkölcsi felháborodás. Valamikor a rabszolgaság a munka produktivitásának fokozását jelentette. Ma ezt a technika fejlesztésével, a munkaidő megrövidítésével, a munkás testi és lelki műveltségének megteremtésével vélik elérni. Ha a munka produktivitása fokozására a rabszolgaság mellett vannak más hatályos társadalmi módszerek, akkor a rabszolgasággal szemben a felháborodás éppúgy erkölcsi kötelesség, mint aminő erkölcsi kötelesség a morális felháborodás a háború államfejlesztő módszerével szemben akkor, amidőn az állami fejlődésre

nézve vannak más módszereink. S míg ezeknek a módszereknek, ha dolgozni tudunk velük, előre kívánt és előrelátott eredménye a nagyobb emberi együttműködés, a háborúnak — ha ugyan hatása nyomban bekövetkezik — ez csupán rendszerint nem öntudatos mellékterméke. Ha a háború elkerülhetetlen, úgy bele kell nyugodnunk, mint minden változtat-hatatlanba. De ha van reményünk a háború kiküszöbölésére, ha lehetséges a társadalmi erők öntudatos irányítása, s ennek a lehetetlenségét a Háborúisten legkülönbözőbb korlátozásokkal és fenntartásokkal tisztelői sem bizonyították be, akkor ma erősebben, mint bármikor kell hirdetnünk a háborúk nélkül való társadalmi fejlesztés kívánatos és erkölcsileg szükséges voltát.

Az államfejlődés iránya. De nemcsak a háború szól amellett, hogy az idők méhe Középeurópa erősebb állami együttműködésével terhes. Középeurópának jönnie kell, mert amint ezt Jászi és Szabó kifejtik: a nagyobb állami alakulat a társadalmi-fejlődés irányának vonalában fekszik. Ha Középeurópának jönnie kell, akkor voltaképp felesleges is vizsgálni: a pacifizmus szempontjából kívánatos-e létrejötté. Az államfejlődés jelzett törvényszerűsége azonban éppoly kevésbé fedi a társadalmi tényeket, mint a háború társadalmi szerepére vonatkozó Jászi-féle elmélet.

Kétségtelen ugyan, hogy a kezdetleges hordákkal és törzsekkel szemben a modern állam a terület megnövekedését is jelenti. De az államfejlődés irányvonala a társadalmi fejlődés kezdetétől napjainkig távolról sem oly egyszerű, hogy a növekvő integráció szólamával leírható lenne. Különböző történelmi korszakokban más és más az államfejlődés üteme. Általában véve megállapítható, hogy a nagyobb állami egységek alakulását állandóan kíséri az államok szétesése is. A kezdetleges abszolutizmus korszaka, gondoljunk Dsingiszkhán birodalmára, a hódítással teremtett nagy egységeket rövidesen részekre bontja, a hűbériség korszaka, emlékezzünk Nagy Károlyra, hódításokkal és nagy birodalmak keletkezésével jár s azoknak nem hosszú idő múlva való szétesésével. A feudális uralkodó kénytelen vezéreit nagy földterülettel jutalmazni s a vezérek partikuláris törekvései rövidesen megbontják a birodalom egységét. A délamerikai köztársaságok európai államoktól, Spanyolországtól és Portugáliától elszakadt részek. A nagy angol gyarmatbirodalom egyik európai kulturnívón álló részéből önálló állam támad. Kettészakadás eredménye az Amerikai Egyesült-Államok. S ki tudja megmondani, hogy Anglia toleráns és fejlett gyarmatait becsülő politikája dacára nem ez lesz a fejlett gyarmatállamok jövő sorsa? Korunk egyik államfejlődési típusa, a modern nemzeti államok alakulása sem jellemezhető az integráció szólamával. Az új nemzeti állam néhol kisebb egységekből összeretevődő nagyobb államot jelent, mint például az egységes Olaszország, gyakorta azonban nagyobb államegység széttörésével kapcsolatosan tűnik fel. A török birodalomtól elszakadó Balkán-államok, a Monarchia leszakadt olasz részei, Svéd- és Norvégország elszakadása, a Monarchiának dualisztikus állammá való átalakulása

nagyobb államegységek szétszakadását mutatják. Igen könnyen lehet, hogy az angol királyság is a jövőben egységes államból szövetséges állammá válik.

Amikről eddig szó volt, azok államfejlődési tendenciák, de nem az államfejlődés törvényei. Az államfejlődés törvényeit még igen kevésbé ismerjük és a társadalomtudomány presztízsének az, aki bizonyos tendenciákból levont, elhamarkodott általánosításokkal akarja a jövőt felfedni, jobban árt, mint az a politikus, aki a társadalom törvényszerűségeit nem kutatja. Középeurópa szerkezete a történelmi szükségszerűségből nem vezethető le, s ha az integrációból akarnók levezetni, akkor abból éppúgy vezethető le az Európai Egyesült-Államok gondolata, mint Középeurópa szerkezete. Mert ha az államfejlődés iránya nagyobb egységek felé mutat, akkor sem mondja meg, hogy ez a nagy egység mekkora legyen. Ki ad választ arra, hogy a jövő egységesülése hol fog megállani és mikor fog bekövetkezni? Ha integrációt várnak, akkor miért Középeurópát? Miért nem Közép- és Nyugateurópát vagy az egész Európát?

Bizonyos tendenciákból vont elhamarkodott következtetéssel a jövő államalakulásának problémája éppoly kevésbé oldható meg, mint bizonyos gazdasági analógiákkal. Korunk nemcsak a gazdasági nagyüzemek, hanem az állami nagyüzemek korszaka is, mondják. Eltekintve attól, hogy a koncentráció más a gazdasági üzemben és más az államban, a gazdaságban a nagyüzemek mellett egészen szép számban megmaradtak a kisüzemek is, különösen a mezőgazdaságban. A nagyüzem és kisüzem analógiájával éppúgy lehetne a nagy állami egységek bekövetkeztét bizonyítani, mint a kis államok fennmaradását.

A mi problémánkat nem az államfejlődési tendenciák kutatása dönti el. A társadalmi tudomány mai állása mellett nem mondhatjuk meg, mi lesz, legfeljebb azt, mi nem lehet, mi a lehetséges. A mi kérdésünk: mi teszi lehetővé a nemzetközi békét, a békés társadalmi fejlődést a kulturvilágban. Ha van erre eszköz, ha az államok erősebb összeműködése, ha egy nagy európai szervezet ezt lehetővé teszi, akkor vizsgálunk kell, vajjon ez az ideál a társadalmi erők figyelembe vételével megvalósítható-e? Ha eszményünk a kitűzött célra alkalmas, ha a társadalmi törvényszerűségek ismerete nem mutatja ki annak megvalósíthatatlanságát és lehetetlenségét, akkor harcolnunk kell megvalósításáért.

Békebiztosíték-e Középeurópa? Középeurópa pacifista hívei szerint Középeurópa a nemzetközi békét előmozdítja. Ezt az eszményt az európai konföderáció még jobban megvalósítaná ugyan, de az utóbbi terv jelenleg megvalósíthatatlan. Vizsgáljuk most ezeket a kérdéseket.

Ha feltesszük, hogy a magasfokú kultúra, a demokrácia fejlettebb foka békebiztosíték, úgy felmerül az a kérdés, vajjon a nagyobb állami egység nagyobbfokú kultúrát, fejlettebb demokráciát jelent-e, mint a kisebb állam és ezen a réven erősebben biztosítja-e

a békét. Egészen téves felfogás, hogy az állami nagyság gazdasági és kulturális nagyságot is jelent, az államterület kicsisége a szellemi és politikai kulturális lehetőségek kisebb fokát. Az államterület és a kulturális erő nagysága között nem állapíthatunk meg valamely meghatározható összefüggést. A kis görög államok kultúrája éppoly magasan állt Perzsia kultúrája felett, mint ma Svájc, Hollandia, Finnország vagy Norvégország kultúrája Oroszországé felett. Sőt mondhatjuk: Németország kultúrája Oroszország felett. Ha az állami nagyságnak a kulturális fejlődés szempontjából döntő jelentősége lenne, akkor Kínának és Oroszországnak kellene a kultúra élén haladnia. Mindenesetre a leggyorsabb ütemben növekvő nagyhatalmaknak, Angliának, Oroszországnak, Franciaországnak a sokkal lassabb ütemben növekvő NNémetország felett kellene állania. Kétségtelenül vannak az államterület nagyságának előnyös gazdasági és kulturális hatásai. A demokrácia szempontjából a terület kicsiségének is megvan a maga jelentősége. Csakhogy a kulturális fejlődés nem egyszerű tényező. A területnagyság igen kevésbé határozza meg. A kulturális fejlődés igen bonyolult társadalmi hatások eredője. Amint a szerves világban az állat nagysága és intelligenciája között nincsen valamely pontosan meghatározható arány, éppoly kevésbé jellemzi társadalmi kultúráját és pacifisztikus jelenségét az államterület nagysága.

Jászi szerint az állam a maga területén kizárja különböző katonai szervezetek összeütközését és ezért mentül nagyobb az állam területe, annál nagyobb területen biztosítja a békét. A közép-korban ennek a megállapításnak kétségtelenül megvan a maga jelentősége. Ott, ahol sok kis szuverenitás helyébe lép az egy állam egységes szuverenitása, a nagyobb állam kialakulásának békebiztosító hatása volt. Ma azonban, amikor a háborús veszedelem Európában nem a szomszédos államok harcát jelenti, hanem ahol minden háborús konfliktus igazi veszedelme abban rejlik, hogy lángba boríthatja és két ellenséges táborra szakíthatja egész Európát, akkor, amikor minden diplomáciai viszályban bent rejlik a világháború réme és lehetősége, akkor egy nagyobb államegység vagy néhány állam szorosabb államszövetsége igazán nem jelent békebiztosítót. Sőt ott, ahol militarisztikus céllal új erősebb államszövetség alakul, sokkalta nagyobb az újabb háborús összeütközések lehetősége, mint ha az újabb állami egység vagy államszövetség nem alakul meg. Egészen félreismerik a ma problémáit azok, akik azt hiszik, hogy az európai béke kérdései néhány európai államszövetségen belül a megoldáshoz közelebb vihetők. Nem nagyobb állami egységek, nem nagyobb állami szövetségek létesülése és létesítése ma a feladat, hanem az összes európai államok egymáshoz való viszonyának megváltoztatása. Amíg Európában az állami anarkia helyét nem váltja fel az államok valamelyes békebiztosító szervezete, addig a szövetségek nagybodása csak a fegyveres készülétek nagybodását és nem a békés együttműködésnek, hanem a háborús összecsapásoknak méreteit növeli. Ausztria-Magyarországnak és Német-

országnak békés együttműködése, ami a jövőben igen nagy valószínűség szerint szorosabb szövetség nélkül sem változna meg, Európa békéje helyett mindenesetre igen szerény, igen igénytelen pacifista eszmény.

A nagyobb állami szövetség, Középeurópa hívei szerint azért is békebiztosíték, mert a maga növekvő hatalmánál fogva a jövő háborúját nehezebbé és kockázatosabbá teszi. Ezt az érvet, ezt az illúziót már ismerjük. Ugyanilyen békebiztosító reményt fűztek valamikor a fegyveres békéhez. A fegyveres békéről hallottuk unos-untalan, hogy az a jövő háború meggátlója. Ugyanolyan mértékben, mint a fegyveres béke, hártja el a háborús veszedelmet valamely államszövetség növekvő hatalma. Akik a mai európai egyensúly felbillenésétől a béke helyreállítását várják, úgy hisszük nagyon fognak csalódní. A fegyveres békének is van csekély háborút elfojtó szerepe, de ennél a szerepénél nagyobb a háborús izgalmat fokozó hatása. Egy erőben gyarapodó katonai hatalom a többi hatalmak háborús készülődését és izgalmát csak növeli és az összeütközés erejét az eddiginél félelmetesebbé teszi.

De ha csaknem kétségtelennek látszik, hogy a középeurópai államok erősebb katonai egysége az ellentábor militarisztikus szervezetét is megerősíti, ez az eredmény nem remíti meg Középeurópa pacifista híveit. Jászi és Renner szerint Középeurópa mellett a hasonló szervezetben egyesülő másik fél Európa a fejlődés örvendetes lépcsőfoka lenne, Európa szervezettebb lenne, mint valaha és két nagy államszövetség harca nagyobb valószínűséggel vezetne az állandó béke és az állandó szövetség helyzetébe, mint több kis államé. Nem is szólva arról, hogy sem Svájcot, sem a Norddeutscher Bundot, sem az ausztráliai vagy amerikai Egyesült-Államokat nem két államkartell harca teremtetette meg, a háborús pacifizmusnak ez az elmélete egyáltalán nem indokolt. Két nagy államcsoport illetőleg hatalomösszeütközésének lehet az az eredménye, hogy az államszövetségek illetőleg államok egyesülnek. Csakhogy ez semmiképp sem szükségszerű, sőt még az sem mondható, hogy valószínű eredménye. Lehet, hogy az egyik megveri és részekre tépi a másikat. Erre megszűnik a győztes államszövetséget összetartó erő és az is részekre hullik. Gondoljunk Napoleon és a Szent szövetség harcára. Két erős államszövetség összecsapása jelentheti mindakettőnek kimerülését s egy harmadik, kívülállónak megerősödését. Amerikában vagy Ázsiában, sőt még Európában az egyik szövetségen belül is könnyen támadhat a győztes harmadik. De az államszövetségek összecsapása az európai kultúrának nemcsak múlt kimerülését, hanem teljes lezülését is eredményezheti. Vannak a szociológiában pesszimisták, mint Gumplowicz, akik hiszik, hogy az állami életben nincs haladás, csak körforgás, akik szerint minden felüldülésben benne van a pusztulás csirája. Alig mondhatná valaki, hogy feltétlenül igazuk van azoknak az optimistáknak, akik mint Jászi Oszkár azt hiszik, hogy a társadalmi életben csak egyenes vonalú haladás van és minden, ami történik, jóra vezet és a fejlődésben egybeesik a szükségszerű a célszerűvel és a természeti szükségszerű

társadalmi célszerűséget jelent. Sőt még az is lehetséges, hogy a harcos kartellek küzdelmének eredménye egyesülés lesz meghódítás vagy szövetség útján. Ha ehhez az egységhez azonban az út az egész európai társadalmi élet fokozódó militarizálódásán át vezet, igen könnyen lehet, hogy az új Imperium, az új egységes Európa egy katonai bürokrácia Európája lesz, olyan alakulat, amelyben az egész gazdasági és szellemi élet a kaszánya mintájára szerveződik.

Olyan szövetségek, amelyek új harcokat jelentenek és új harcokra való szerveződést, a legnagyobb valószínűséggel új harcokra és e harcokban való kulturális lezüllesztésre, vagy az egész társadalom katonai átalakulására vezetnek. S hogyha Középeurópa megalakul, akkor csakis katonai okok azok, amelyek létre fogják hozni. Muzagetesze csak a militarisztikus érdek lehet, az kétségtelen. Németország gazdasági érdeke Európa összes államaival való szorosabb gazdasági forgalmat és nem a Középeurópát jellemző gazdasági elzárkózást követeli. Középeurópa gazdaságilag csak a védővamos rendszer fokozását, katonailag a fegyverkezés növelését, erősebb, hathatósabb militarisztikus alakulat létrehozását jelentheti. Azt az átalakulást, amely a háború előtt és különösen a háború alatt a német szellemi életben mutatkozik, az állam hatalmi céljainak, hatalmi jelentőségének hangsúlyozása (Schelertől Meineckeig és társaikig) a reális életben a katonai szervezet erejének és jelentőségének fokozódása előzi meg.

Igaz, hogy maga a létrehozók érdeke és szándéka nem dönti el az intézmény sorsát. Gyakran egész más kupola kerül a társadalmi építményre, mint aminőt azok képzelték, akik az épület alapjait lerakták. A hegeli *List der Idee*, a célok heterogeniája, a társadalmi jelenségek szerepváltozása, egyike a társadalmi élet leggyakoribb tüneteinek. Azonban azért, mert a dolgokból gyakran más lesz, mint aminőnek azt tervezték, nem következik az, hogyha létrejön egy társadalmi alakulat a harc jegyében, a katonai szervezkedés céljával, az okvetlenül át fog alakulni az együttműködésnek és a békének intézményévé. Mert abból, hogy a szándékolt eredmények nem jelentik a szándék megvalósulását, mi nem következtethetünk arra, hogy a szándék ellenkezője fog megvalósulni. Ha részvénytársaság vagy kartell alakul a nyereszkesedés célzatával, az lehet, hogy előkészíti a gazdasági élet szervezése révén a talajt a szocializmus számára, de egy ideig kétségtelenül a profit fokozásának lesz eszköze. S hogy Középeurópa nem a békés együttműködésnek lesz kartellje, ezt legalább bizonyos időre az együttműködés célja és szervezete biztosítja. A közreműködő pacifisták jóindulata ezen édeskeveset fog változtatni.

Középeurópa és az európai konföderáció. Az európai konföderációt Középeurópa pacifista hívei a reálpolitikus biztonságával

nézik le. Dőre álmodozásnak tartják. Európa erősebb szervezete, szövetsége kétségtelenül nem kézenfekvő reálpolitikai terv. A ma utópiájából ugyan gyakran válik a holnap valósága, de annak szempontjából, aki mindenben csak a tegnap folytatását keresi, ez a terv kétségtelenül utópisztikus. A pacifista Középeurópától azonban, még ha utópia is, az mindig megkülönbözteti, hogy megvalósulása esetén nagy mértékben biztosítja az európai békét, míg Középeurópa megvalósulása semmiképp sem biztosítja a pacifizmust. Egy erős európai szervezet lehet utópia, a pacifista Középeurópa belső ellentmondás. Középeurópát csak a militarisztikus érdek hozhatja létre. Feltétlenül növeli az ellenfél militarisztikus szervezetét, magában rejti újabb háborús konfliktusok magvát és az egy állam hegemoniája miatt még a részeknek harmóniáját is alig biztosítja. De ha a legjózanabb államférfiak számára nem is kecsegtető terv Európa szerveződésének a terve, megvalósításának lehetősége ezen háború után reálpolitikaiabb, mint valaha. Akit nem igazított le az a hatalmas szuggesztív erő, ami a világháború alatt Európa katonai szerkezetéből kiáradt, aki nem *ad usum belli* és *sub specie belli* gondolkodik, hanem a béke számára és az eljövendő béke erőinek szemmeltartásával, az sejti, hogy minő mértékben fogja megnöveszteni a háború azoknak a számát, akik a minél tartósabb békét kívánják.

S itt nemcsak arra a hatásra gondolok, amelyet ez az iszonyú háború a tömegek lelkében idéz elő, hanem arra is, amit az állam vezetőire gyakorol. Az emberanyagoknak és a gazdasági értékeknek ez a hihetetlen pusztulása olyan feladatok elé állítja Európa állami életének vezető köreit, amelyeknek megoldása alig hasonlítható össze a háborút megelőző béke feladatainak nehézségeivel.

S a háború hatása nyilván csökkenteni fogja azt az ellenállást, amelyet az alulról jövő pacifista politikával szemben az államok vezetői kifejtének. Hogy a tömegek általában nehezen tanulnak, ezt a tényt tömeglélektani tapasztalataink megerősítik. De igen szemléltető, igen drasztikus oktatás hat a tömegekre. S hogy a világháború a szemléltető népoktatás feladatainak megfelel, senki sem tagadhatja. Ezt a hatást csak növelni fogja a háború terheinek a háború után érezhető hatása. S ha az elmúlt háború terheihöz még hozzájárulnak azok a terhek, amelyeket az eljövendő háború követel meg, úgy felvetődik a probléma: lehetséges-e ily politika mellett a demokrácia fennmaradása Európában? Új fegyverkezés, új háborúra való készülődés, a tömegek újabb igen erős megterhelése kétségtelenül szembeállítja a jövő államában a demokráciát a pacifizmus ellenségeivel és azonosítja a demokráciát a pacifizmussal. Nem hisszük, hogy bekövetkezne a szocializmusnak a növekvő militarizmussal szemben való az az engedékenysége, amit Goldscheid a belső és külső politikáról szóló művében a szocializmus belső politikai befolyásának egyik előfeltételeképp állít oda. Sőt azt hisszük, hogy a polgári demokrácia

is erősebb mértékben tolódik el a pacifizmus irányába, mintahogy az a múltban megtörtént.

A pacifista Európa nagy nehézségeit látjuk. Ehhez nemcsak nemzetközi megállapodások kellene, hanem a megállapodó és szövetséges államok belső átalakulása is. A békés szövetségi politika csak a demokratikus belsőpolitikával együtt jelentkezik. Sőt tovább megyünk. A belsőpolitika demokráciája mellett sem tűnik el a kapitalista társadalomban a háborús veszedelem. Bármennyire is összefügg a külpolitikai békés együttműködés a demokráciának és a szocializmusnak az ügyével, mégis kétségtelennek látszik, hogy a jövőben a pacifista ideálok felé való törekvés csak fokozódni fog és az európai szerveződés a megvalósítás útja felé közelebb halad.

Aki természetesen a háború után csak megtörve tudja látni az európai demokráciát és szocializmust, aki csak a gyűlölködés fokozását és nem a béke után való sóvár vágyódást tudja elképzelni, az a jelzett fejlődési irányzatot is utópiának tartja. Azonban ennek számára csak egy valóság lehet, az egész európai állami élet bekövetkezendő abszolutizmusának valósága. Mert vagy csökkenő fegyverkezés, békés nemzetközi megegyezés, pacifizmus és demokrácia, vagy növekvő militarizmus és abszolutizmus. Aki ma Középeurópa — legjobb esetben — igen szerény utópiája mellett propagandát csinál, az a jövő erőteljes pacifista propagandájától vonja el az erőforrásokat, pedig erre a propagandára szükségünk lesz, mert az európai kultúra, az európai demokrácia, a szocializmus jövője teljesen egybe esik a béke, a pacifizmus sorsával.

Dániel Arnold:

Hogy a Középeurópa körül folyó vita főkérdését tudományosan eldönthessük, ennek legalkalmasabb módja, ha a fősúlyt a gazdasági szempontokra helyezzük. Azt kell néznünk mindenekelőtt, hogy a középeurópai államszövetség kialakulása elsősorban magának Középeurópának és másodsorban egész Európának gazdasági fejlődésére kedvező vagy kedvezőtlen hatással volna-e? Mert ha jó hatással van a gazdasági fejlődésre, akkor nyilván nem lehet rossz hatással a politikai fejlődésre, a demokráciára, a pacifizmusra s a nemzeti kultúrák szabad kifejlődésére sem.

Ezt bővebben megokolnom itt most nem is szükséges; egyebektől eltekintve, már azért sem, mert az előttem szólók legtöbbször maga is, úgy mint én, a történelmi materializmus hívének vallja magát, tehát akarva sem térhetne ki a fent megjelölt igazság elől.

I. Arról, hogy Magyarország gazdasági fejlődése szempontjából miképpen kell értékelnünk az új középeurópai alakulást: már több ízben volt alkalmam kifejteni nézeteimet, amelyeket e vita folyamán többször idéztek, bár sajnos, nem mindig helyesen. Ezért kénytelen vagyok itt is megismételni azt, amit e tárgyra vonatkozólag másutt már részletesebben kifejtettem.

Mezőgazdasági tekintetben egyenesen rendkívüli előnyöket biztosítana a magyar fejlődés számára a középeurópai alakulás. Nálunk

a mezőgazdasági termelés útjában álló nehézségek — éghajlatunk szárazsága következtében — nagyobbak, mint pl. Németországban; mindamellett, e nehézségek dacára, vagy tíz év óta, az agrártechnika fejlődése következtében igen nagyszabású új termelés-lehetőségek állottak elő. Új termelőmódok keletkeztek, amelyek által, ha megfelelő agrárpolitika segítségével a gazdák körében elterjesztjük azokat, 15—20 év alatt megkészserezhetjük az országos terméseket. Ezeket az új termelőmódokat a magyar mezőgazdaság, a háborút megelőző években — egyes szörványos kísérletektől eltekintve — még úgyszólván semmiképpen nem használta fel és pedig azért nerc, mert a mezőgazdasági egyesületekben szervezett nagybirtokos érdekeltség bizonyos passzív rezisztenciával hátráltatni igyekezett az új termelésirányok érvényre jutását. A nagybirtokosságnak ezt a magatartását főleg egy vámpolitikai körülmény magyarázza. A most fennálló osztrák-magyar szerződéses vámterületen körülbelül tíz év óta az a helyzet áll fenn, hogy a gabonavámok áremelő hatást gyakoroltak s a gabona ára 6—8 koronával magasabb, mint a vámmal nem védett külföldön. Előzőleg a vámoknak nem volt meg az áremelő hatásuk, mert a vámbelföld gabonafogyasztása nem volt oly nagy, mint gabonatermelése, s így a Monarchia nem hogy behozatalra szorult volna, hanem inkább még kivitt gabonájából. Csak tíz év óta állott elő, a fogyasztás növekedése folytán az a helyzet, hogy a Monarchia állandóan behozatalra szorul. A behozatali szükséglet azonban még mindig nagyon csekély; az 1909—13. évek átlagában, amikor a Monarchia belső termelése szemes termények dolgában 228 millió métermázsa volt, a behozatali szükséglet nem volt több, mint 4 millió métermázsa. Ily körülmények között a belső termelés minden radikálisabb növelése azt eredményezné, hogy a termelés túlemelkedne a fogyasztáson, a behozatali szükséglet megszűnnék és kiviteli fölöslegek keletkeznének, a vámok elvesztenék áremelő hatásukat és a gabona ára 6—8 koronával sülyedne. Űgy, hogy a nagybirtokosok többet vesztenének a termények árhanyatlása folytán, mint amennyit nyernének a termés-átlagok nagyobbodása következtében.

Az országos termések erőteljes növelése ugyan fontos állampénzügyi érdek, mert a háború következményei súlyos terheket fognak róni a magyar államháztartásra (amely már a háború előtt is nehézségekkel küzdött), úgy, hogy a békekötés után az állami jövedelmeket valamiképpen meg kell kétszerezni, ha nem akarjuk magunkat kitenni a legsúlyosabb pénzügyi válságnak; az állami jövedelmek ily nagyarányú szaporítása pedig nem lehetséges a mezőgazdasági termelés reformja nélkül. Mindamellett alig lehet kétség aziránt, hogy ezen állampénzügyi kényszerhelyzet dacára is a nagybirtokosság, azon esetben, ha a vámvédelmi helyzet nem változik lényegesen: teljes erejével útját fogja állni a termelés-reformnak.

És így bármennyire is követelje az állami pénzügyek állapota a mezőgazdasági termelés reformját: ezt abban az esetben, ha az osztrák-magyar közös vámterület változatlanul fennmarad, nem lehet végrehajtani más úton, mint a nagybirtokosság erős ellenállásának letörésével s a nagybirtok egy részének feldarabolásával: ami csak

súlyos belső válságok árán és csak hosszabb időbeli késedelemmel volna elérhető.

Más azonban a helyzet abban az esetben, ha a Németbirodalommal vámszövetségbe kerülünk. A Németbirodalom gabona-beviteli szükséglete a háború előtt évente 60 millió méterázsza volt, s emellett fogyasztásának gyarapodása oly rendkívül gyors ütemben halad, hogy ha gabonánkat, a vámmal védett áron, szabadon vihetjük be Németországba: lehetségessé válik mezőgazdasági termelésünk radikális növelése anélkül, hogy ez a gabonavámok áremelő hatását megszüntetné.

A Németországgal való vámszövetség esetén az állampénzügyi kényszer s a nagybirtokosság számára kínálkozó közvetlen gazdasági haszon együttes hatása elegendő volna ahhoz, hogy a termelés reformját simán keresztüljuttassa az akadályokon.

A fentiekben körvonalazott álláspont ellen e vita során különböző felszólalók az érvek egész seregét vonultatták fel. Ezek közül az 1. csoportba tartoznak azok az érvek, amelyek az országos termések növelésének az előbbieken érintett nagy lehetőségét vonják kétségbe. Ez az ellenvetés nem ismeretlen előttünk; szokva vagyunk hozzá konzervatív részről. Ám olyanoktól, akik politikailag szélsően radikálisok, sőt alkalomadtán forradalmárok is: nem vártuk volna, hogy gazdasági téren konzervatív álláspontot foglalnak el. Már pedig ezt teszük, amikor elutasítják a többtermelés gondolatát, anélkül, hogy megcáfolnák azt az anyaghalmazt, amelyet mások a többtermelés lehetőségeinek kimutatására összehordtak.

Azt az ellenvetést is felhozták, hogy a háború után a többtermelésről hosszabb ideig amúgy sem lehet szó, mert az országos marhaállomány felére csökkent s ezenfelül megcsappant az ország tökeereje is. Ám ez a körülmény csak az esetben korlátozná a többtermelés kibontakozását, ha ennek a trágyázás javításából kellene kiindulnia. Azonban a kiindulásnak tényleg nem ebből, hanem a talajművelés s a növényápolás javításától kell történnie; amihez elsősorban a szakértelem, másodsorban az igáserő gyarapítása szükséges, ez utóbbi pedig a megfogyott marhaállományból is bőven kitelik.

Felhozták a vitában azt az érvet is, hogy az intenzívebb gazdálkodásra való átmenet csak forradalmi úton, a nagybirtok feldarabolásával kapcsolatban történhetik. Ez az érv a történelmi tények elhanyagolásán alapul. Franciaországban, 1793 táján, az intenzívebb gazdálkodásra való átmenet tényleg a nagybirtok feldarabolásával kapcsolatban történt; viszont Angliában 1720 és 1740 között, Németországban 1880 és 1900 között ugyanez a folyamat végbement minden radikálisabb birtokpolitikai változás nélkül. Hogy nálunk az intenzívebb gazdálkodásra való áttérés francia mintára, avagy pedig német és angol mintára fog-e végbemenni: ez a gabonaértékesítés lehetőségétől függ.

2. Utaltak e vitában arra az eshetőségre is, hogy az új középeurópai alakulás, ha létre is jő, nem fogja lényegesen gyarapítani a magyar mezőgazdaság számára nyíló értékesítési lehetőségeket. Mert ha Középeurópához a Balkán és Törökország is hozzá fog kapcsolódni: akkor e területek gabonafőlösege ki fogja elégíteni a Német-

birodalom gabonabeviteli szükségletének oly nagy részét, hogy ebből nem sok marad fenn Magyarország számára. Ezzel szemben rá kell mutatnom a) arra, hogy amennyiben létre is jönne a tervezett, Berlintonól Bagdadig terjedő kapcsolódás (ami nagyon valószínűtlen): ez esetben is a Monarchia és Németország egymáshoz való viszonya okvetlenül jóval messzebbmenő lesz, mint Középeurópának a Balkánhoz és Törökországhoz való viszonya. Továbbá b) arra, hogy e tőlünk délkeletre fekvő országok gabonatermelése aránylag nagyon csekély és nem is valami könnyen fejleszthető; Görögország és Törökország nem exportál, hanem importál gabonát, a Balkánon csupán Románia az, amely mint gabonaexportáló ország komolyabban számbajöhet. Viszont, amilyen valószínűséggel lehet azt állítani, hogy a háború után a Balkán és a Kelet a központi hatalmakhoz kapcsolódik: ugyanolyan valószínűséggel lehet számítani arra is, hogy hozzájuk fognak kapcsolódni más, Németországgal szomszédos területek is, amelyeknek viszont gabona-importszükségletük van.

3. A felhozott ellenérvek harmadik csoportja azt hangoztatja, hogy még ha be is állna, az új középeurópai alakulás révén, a magyar mezőgazdaság értékesítési alkalmainak kiszélesülését a földművelésügyünket irányító tényezők ez esetben sem volnának hajlandók radikálisabb többszínűségi-politikára. Szerintük a nálunk ma uralkodó helyzetű nagybirtokosság tisztában van azzal, hogy a többtermelés végeredményében az ő uralmának lemorzsolódásához vezetne. Tehát a németekkel való vámszövetségben is csak arra fog törekedni, hogy a terményárakat tovább emelje, nem pedig arra, hogy többtermelő politikát folytasson. — Az könnyen lehetséges, hogy a nagybirtokosságban csakugyan meglesz az erre való hajlandóság, de hogy ez érvényre is jusson, azt már nem tűrheti meg az államháztartás érdeke. Nagyon is elképzelhető, sőt valószínű, hogy az államhatalom pénzügyi kényszerhelyzete elegendő nyomást fog gyakorolni a nagybirtokosság ellenállásának leküzdésére, mintahogy a porosz királyok és II. József jobbgáypolitikája, az orosz agrárreform, az egyházjávák szekularizációja Romániában is a nagybirtokosság távolabbi érdekeinek ellenére, magasabb államraisonból ment keresztül.

4. Tarthatatlan az az állítás, hogy a középeurópai vámunió kenyérdrágítást jelentene. A vámterület nagyobbodása nem drágítja meg a kenyeret, ilyen hatása csak a vámok emelésének van. A vámok emelése azonban megtörténhetik az osztrák-magyar vámterületen is, sőt ennek változatlan fenmaradása esetén több valószínűséggel mint különben. Bizonyos ezzel szemben, hogy a vámunió létrejövetele, amidőn intenzívebbé tenné mezőgazdaságunkat: ezzel egyszersmind új alapra helyezné több fontos élelmiszer (pl. a tej, a gyümölcs stb.) termelését és, noha a gabona ára nem is süllyedne, ilyen fontos élelmicikkek mégis olcsóbbakká válnának.

Tarthatatlan az az állítás is, hogy a szövetségelt Középeurópában, mint Németország nyersanyagszállítói, a német ipar által kiszákmányolt gyarmat helyzetébe kerülnének. Az iparosország a mezőgazdasági országot csak az esetben képes kiszákmányolni, ha az utóbbinak produktivitása alacsony.

II. Azzal, hogy a középeurópai vámszövetség mezőgazdasági haladásunkat csak előmozdíthatja, el van döntve, hogy ipari fejlődésünkre is csak jó hatással lehet. Az iparfejlődés legfontosabb tényezője a termelőerős mezőgazdaság. Ha földmívelésünk termelőereje gyarapodni fog, akkor ennek következtében gyarapodni fog az ország tökeereje, olcsóbb lesz az ipari munkás megélhetése, olcsóbbak lesznek a nyersanyagok, s az ország iparcikkfogyasztása meg fog sokszorozódni úgy, hogy a belpiac meg fogja adni az ipar számára a nagyobb specializálódásnak, s a termelő költségek leszállításának lehetőségét. Ezt az erős tárgyi alapon nyugvó nézetet már több ízben volt alkalmam kifejteni és eddig senkisé sem cáfolta meg. Már pedig, ha nem tudják megdönteni azt az állítást, hogy 1. a középeurópai vámszövetség kialakulása mezőgazdaságunkat fellendítené, és hogy 2. a mezőgazdasági fellendülés iparosodásunkat minden vámvédelemnél hathatósabban előmozdítaná: akkor hiábavaló minden szó, amit a középeurópai vámszövetségnek a magyar közgazdaságra való káros hatásáról mondanak. Természetes, hogy az új alakulásnak iparunkra a földmívelés révén gyakorolt kedvező hatása csak bizonyos idő elteltével állna be, akkor, amikor az országos termékek gyarapodása már közgazdaságilag érezhető mértéket öltene. Amíg ez be nem következnek: addig szüksége volna iparunk gyöngébb részének bizonyos átmeneti jellegű vámvédelemre a német iparral szemben. Azonban már ezen átmeneti idő alatt is a középeurópai vámszövetség csökkenteni fogja iparunk termelő költségeit. A vámszövetség olcsóbbá fogja tenni az ipar nyersanyagait — köztük a vasat és a szenet — részben a közvetlen kínálatra, részben a kartellpolitikára gyakorolt hatása révén. Elavult és iparunkat hátrányosan befolyásoló törvények és szabályok kiküszöbölését, a kereskedelem koncentrációját, a specializálódás s az export lehetőségeit elő fogja mozdítani. E körülmények folytán a vámszövetségből, ha létrejön, már átmenetileg is hasznot fognak húzni nem csupán azon iparágaink, amelyek már ma meglevő erős versenyképességüknél fogva, piacuk közvetlen tágulását remélhetik a német vámszorompók megszűnésétől (mint pl. a faipar, a malomipar, kőolajipar, a vegyi ipar és bőripar egyes specializált ágai stb.), hanem hasznot fognak belőle húzni az összes lokális természetű, vagy nehezen szállítható termékeket gyártó vagy más okokból a német versenynek ki nem tett iparágak is (pl. az építőipar, téglagyártás, gázgyártás, műtrágyagyártás, ruházati ipar stb.), és pedig azért, mert termelő költségeik csökkenni fognak, következésképp termékeik ára olcsóbb lesz, ami elő fogja mozdítani azoknak fogyasztását.

Csak olyan iparágainknak fog ártani a vámszövetség (de ezeknek is főleg csak átmenetileg, a mezőgazdasági többtermelés kibontakozását megelőző években), amelyeknek versenyképessége, különböző helyzeti körülményeknél fogva, aránylag gyöngébb. Ilyen pl. a gyújtógyártás, továbbá a fémipar egyes ágai, a gyapjúipar egy része, a vegyipar és a bőripar egy csekély része stb. Iparunknak ez a gyöngébb helyzetű része azonban aránylag jelentéktelen; az iparunkba fektetett tőkének, s a benne foglalkoztatott munkaerőnek mindössze néhány százaléka van bennük érdekelve. Ha ezzel szemben azt

nézzük, hogy iparunk mekkora részét jelentik azok az iparágak, amelyekre nézve a vámszövetség már közvetlenül is csak előnyös lehet, azt látjuk, hogy az iparunkban elhelyezett tőkének körülbelül $\frac{1}{3}$ -a, a benne foglalkozó kereső népességnek pedig $\frac{2}{3}$ -a olyan iparágakban van érdekelve, amelyeknek a vámszövetség létrejövetele már átmenetileg is csak használhat.

Iparosodásunk kérdésében e most folyó vitában csak egy számottevő érvet hoztak fel, a következőt:

Ha eltűnik a vámvonala a Monarchia és Németország között, az utóbbinak hatalmasan szervezett ipara mindenekelőtt arra fog törekedni, hogy pusztító versennyel támadva meg az osztrák és magyar ipart, tönkretégye ezeket; akkor azután, mikor már egyedül, verseny nélkül lesz a belpiacon, fel fogja emelni termékeinek árát, és ezzel ki fogja zsákmányolni a vámbelföldet, hogy az így szerzett nyereség révén annál olcsóbban adhassa cikkeit a vámkülföldön, ahol más iparokkal versenyeznie kell (*dumping*). En azt hiszem, hogy a német ipar, ha a Monarchia iparának letörését venné célba: nagyon észszerűtlen politikát követne. A Monarchia ipara a német iparhoz viszonyítva, kicsiny, de erőteljes; mivel kicsiny: termelése Középeurópa belfogyasztásának aránylag kis részét kötné csak le, mivel pedig erőteljes: a lekonkurálása oly óriási áldozatokkal járna, amelyeket aránylag kicsiny piacnyereségért nem érdemes meghozni. Emellett, ha a német ipar hadjáratot indítana a Monarchia iparának elpusztítására: ez politikailag sem volna közömbös; annyi volna ez, mint széjjelrobbantani az éppen létrehozott középeurópai egységet s a kormányok és törvényhozások, amelyek ez egységet megalkották, aligha tűrnék ezt el. Tehát a gazdasági és politikai célszerűségek egyaránt oda tendálnak, hogy a német ipar inkább a megegyezést keresse a Monarchia iparával. Ha azonban a két ipar, egymással megegyezve, ki is fogja zsákmányolni a középeurópai belpiacot: mindenesetre kisebb mértékben fogja ezt cselekedni, mint ahogy az osztrák és magyar ipar tette volt a háború előtt a mai vámbelföldön; ezt garantálja a német fogyasztók és továbbfeldolgozó iparok szervezettsége, amely a háború előtt sem tűrt meg oly kartellzsarolást, amilyen nálunk folyt.

Különbözik az osztrákok, kiknek iparilag több a félténivalójuk, mint nekünk: egyáltalán nem tartanak a német ipar *dumping*-politikájától; éppen az osztrák ipari vállalkozók és munkások többsége a messzemenő gazdasági közeledés mellett foglal állást.

Ausztria gazdasági helyzete a középeurópai egységesülés kérdésében a miénkhez hasonló; az osztrák mezőgazdaság fejlődőképessége, bár a miénknél kisebb, szintén elég jelentékeny s a vámszövetség olyanféle hatással volna az osztrák mezőgazdaságra is, mint a miénkre; az osztrák ipar pedig nem sokat tart a német versenytől.

III. Lássuk azonban, hogy Németországnak érdekében áll-e a vámunió? E vita folyamán többen kiemelték, hogy a háború előtt Németország külforgalmának csak 10%-a irányult Ausztriába és Magyarországra; következőleg a németekre nézve az az egész középeurópai vámszövetségnek csak alárendelt szerepe van.

Ez igaz volna: de csak abban az esetben, ha Németországban és a Monarchiában a gazdasági egybekapcsolódás után a termelés ugyanolyan marad, mint előzőleg volt. Csakhogy éppen ez az, amiben az egybekapcsolódás szükségszerűen változást hoz.

Katona Sándor azt hangoztatta, hogy Németország is, a Monarchia is, nyersanyagot behozó és iparcikket exportáló területek, tehát egybekapcsolódásuk nem sokat használ akár az egyik, akár a másik félnek. Ez tökéletesen így is volna: de csupán az esetben, ha nem éppen azt várnók a vámszövetségtől, hogy Ausztria-Magyarországban át fogja alakítani a nyersanyagtermelés főforrását: a mezőgazdaságot. Am ha ez megtörténik, akkor a Monarchia képes lesz arra, hogy nagy nyersanyagtömegeket adjon át Németországnak, iparcikkek ellenében. Olyan exportindusztriális ország számára, amilyen Németország, semmi sem kívánatosabb, mint ilyen kapcsolat. Az exportindusztriális országok tudvalevőleg kényszerűségből exportindusztriálisok: azért, mert népességük nagyobb, semhogy saját földjük elegendő tápszert és nyersanyagot tudna teremni számára. Tehát máshonnan kell hozatniok a szükséges tápszerek és nyersanyagok egy részét. Ezt pedig meg kell fizetni valamivel: tehát megfizetik iparcikkekkel, következésképpen az ő szempontjukból a különböző országokkal való összeköttetések abban a mértékben értékesek, amely mértékben lehetővé teszik iparcikkeknek nyersanyagokra való cserélését.

Egy most készülő dolgozat keretében áttekintettem Németországnak az öt entente-hatalommal, Angliával, Belgiummal, Francia-, Olasz- és Oroszországgal a háborút megelőző utolsó években való külkereskedelmi forgalmát. Erre nézve jellemző az 1911—13 évek átlaga; amikor is Németország az öt említett országba együttvéve 3624 millió márka értékű árút vitt ki évente; ebből a kivitelből 1499 millió márka jut olyan iparcikkekre, melyekért Németország nem kapott cserébe iparcikkeket. Ugyanakkor az évi behozatal, az említett négy országból, 3620 millió márkát tett ki, e behozatalban 1444 millió márka értékű olyan mező- és erdőgazdasági termény volt, amelyért Németország nem adott cserébe hasonló terményeket. A német nemzetgazdaság főhaszna az entente-országokkal való forgalomból az a $1/2$ milliárd márka értékű mezőgazdasági nyersanyag és tápszert volt, amelyet a németek iparcikkéért kaptak cserébe.

Ha a Monarchia képessé válik arra, hogy $1\frac{1}{2}$ milliárd márka értékű tápszert és nyersanyagot adjon Németországnak és $1\frac{1}{2}$ milliárd márka értékű iparcikket vásároljon érte: akkor a Monarchia Németország számára aligha lesz kevésbé becses összeköttetés, mint a háború előtt az entente-országok együttvéve voltak. Vajjon képes-e a Monarchia ekkora teljesítményre? Eziránt — tekintve a mezőgazdasági többtermelés nagy lehetőségeit — alig lehet kétség. A Monarchia mezőgazdasági termelése a háború előtt körülbelül 12 milliárd márka értékű volt. Tehát 70—80%-kal való növelése 9—10 milliárd márka értékű többletet jelentene a mai termeléssel szemben. Ebből a nagy többletből könnyen juthatna $1\frac{1}{2}$ milliárd márka értékű a németeknek. Ily nagystílusú mezőgazdasági többter-

melés azonban Ausztriában és Magyarországon a lakosság iparcikk-fölvevőképességét megtöbbszörözné; úgy hogy a Monarchia képes lenne saját iparának erőteljes fejlesztésén kívül még a német ipar számára is megfelelő fogyasztókontingenst szolgáltatni.

Tehát nem csupán a mi számunkra, de Németország számára is óriási gazdasági jelentősége van a középeurópai integrációnak. Hogy e nagy jelentőséget a konzervatív körök — a német határon innen túl — még nem ismerték föl és nem domborítják ki eléggé, és azon nincs semmi csodálatraméltó; a konzervatívek mindig, mindenütt ellenzik a radikális újításokat.

IV. Ha Európa közepén egy 120 millió lakost számláló egy-séges gazdasági terület áll elő és azután e területen a termelés s a fogyasztás egyaránt meggyarapszik: ez az új alakulás a környező európai országokra nézve bizonyára csak hasznos lehet, mert a mon-dott új terület megnövekedett és specializálódott termelése rendkívül sok értékes, sőt nélkülözhetetlen terméket szolgáltathat majd a többi országnak s ugyané terület óriási és rendkívül specializálódott szük-ségleténél fogva nagy mértékben lesz fölvevőképés más országok termékei számára. Lehet-e a többi országnak ilyen körülmények között oka arra, hogy az egyesült Középeurópától gazdaságilag elzárkózzék? Aligha. Pedig mégis ezt állítják azok, akik szerint a Monarchia és Németország vámszövetsége provokálás volna a többi országgal szemben. Jó volna, ha azok, kik ezt az elméletet hirdetik, megmagyaráznák, hogy minő provokálás rejlik abban, ha két gazdasági terület egységesül. Ártalmára lesz ez a többi országnak? Hiszen ha azt tételezzük fel, hogy egy ország gazdaságának árt, ha más országok egyesülnek: akkor ezzel egyszersmind azt tételezzük fel, hogy viszont használna az egyik országnak, ha a másik ország széjjeldarabolódnék. Lehet-e azonban azt állítani, hogy például az európai országok gazdasági életére előnyös volna, ha az amerikai Unió, amely 48 államból áll, 48 darabra szakadna széjjel?

Az a felfogás, hogy az egyik országnak az jó, ha a másik ország gazdaságilag hanyatlik és viszont rossz, ha a másik ország emelkedik, tarthatatlan, s az entente-országok józanabb elemei már el is ejtették.

A gazdaságpolitikában nem sértődöttségek, hanem célszerűségi szempontok a döntők. Az egyesült Középeurópa más országok számára a legértékesebb piac és a legnagyobb hatalom. Meri-e valaki azt állítani, hogy a többi országok jobban fogják keresni kedvünket az esetben, ha szegények és gyöngék leszünk, mint az esetben, ha gazdagok és erősek leszünk?

Nemcsak hogy a semleges országok elzárkózása valószínűtlen, de még az sem valószínű, hogy maguk az entente-hatalmak komolyabban elzárkózhassanak Középeurópától a háború után. Lehet, hogy ez irányban a tendencia meglesz, de célját nem érheti el. Az entente-vámszövetségnek igen nagy földrajzi és gazdasági akadályok állják útját, — ha létre is jő, sokkal lazább lesz, mint a középeurópai. Sok német terméket az entente-országok hosszabb ideig egyáltalában nem zárhatnak ki, mert nem nélkülözhetik. És ha ki is zárják saját

területükről a középeurópai ipar sok termékét, akkor ennek az lesz a következménye, hogy saját iparuk saját belföldükön nagyobb mértékben lesz elfoglalva, mint eddig, tehát kisebb versenyt fog támasztani a középeurópai iparnak a semleges országokban.

Amde — mondják —, ha Középeurópa létrejön, autarkióra fog törekedni, vagyis olyan állapotra, hogy összes szükségleti cikkeit lehetőleg saját területén állítsa elő. A semleges országokkal való forgalomra tehát csupán addig lesz szüksége, amíg termelését kellően specializálta, azután el fogja előlük zárni határait. A semlegesek azonban nem fogják ennek kitenni magukat, hanem megelőzik azzal, hogy egyáltalán nem rendezkednek be a Középeurópával való forgalomra, hanem inkább elzárkóznak. Nem hiszem azonban, hogy a semleges országok kormányai és törvényhozásai oly rosszul volnának informálva a gazdasági törvényszerűségek felől, hogy ezt az utat választanák. Hiszen nem lehet kétséges, hogy a teljes gazdasági autarkia megvalósítása lehetetlenség. Ha Középeurópa termelése 20 év múlva gazdagabb és változatosabb lesz, ez azt jelenti, hogy 20 év múlva sokkal nagyobb forgalma lesz más országokkal mint most — még ha autarkiója, amint ezt várni lehet, tényleg fokozódni is fog. Olyan autarchikus terület nincs több a világon, mint az Egyesült-Államoké, amelyeknek földje megtermi nemcsak a mérsékelt, de a szubtrópusi égőv termékeit is, s az ásványi kincseket kiapadhatlan bőségben és változatosságban szolgáltatja. S e természettől fogva változatos termelésű birodalom autarkiója az utolsó évtizedekben még fokozódott, mert harminc évvel ezelőtt még sokkal inkább egyoldalúan mezőgazdasági terület volt, mint most, amikor ipara is nagy mértékben kifejlődött. Mégis, e fokozódott autarkia dacára az Egyesült-Államok külforgalma az utolsó 30 év alatt óriásilag megnövekedett.

V. Felvetődött e vitában az a kérdés, hogy a középeurópai vámszövetség k o z e l e d é s - e a szabadkereskedelemhez? Katona Sándor szerint nem, mert ha például olyan kis ország, mint Hollandia, eltörli határán az összes vámokat, össze nem hasonlíthatóan több történt a szabadkereskedelem irányában, mint az esetben, ha Németország és a Monarchia összekapcsolódik egy vámterületté, de ennek határain megmaradnak a magas védővámok. Eszerint tehát nem a vámterület nagysága, hanem a vámok magassága adja meg a szabadkereskedelmi vagy védővamos állapot ismérvét. Vagyis, ezen érvelés logikája szerint, ha Európa összes országai egy vámterületbe egyesülnek, de az így keletkező egységes európai vámterületet vámsorompók választják el a többi földrész országaitól: az egységes Európa is csak olyan távol áll a szabadkereskedelem állapotától, mint a mai Ausztria-Magyarország.

Ez a felfogás túlságosan formalisztikus. A szabadkereskedelmi gondolatnak az a lényege, hogy a különböző nemzetgazdaság-testek alapján nem egymást károsító, hanem egymást kiegészítő természetűek és ennél fogva, ha egy ország gazdaságát más országokéval összekapcsoljuk, ebből minden résztvevő országnak haszna lesz. Már most, ha nem a külső vámpolitikai formákat tekintjük, hanem a

szabadkereskedelmi gondolat belső lényegét: minden gazdasági integrációt szabadkereskedelmi természetűnek kell tartanunk.

VI. Az exportindusztriális országok nem azért ilyenek, mert sok az iparcikkük, hanem azért, mert kevés a nyersanyaguk és a tápszerük. Ez okból az iparúzó ország léte azokban az országokban gyökerezik, amelyekben iparcikkéért nyersanyagokat és tápszereket kap; tehát alkalomadtán fegyvert is kénytelen fogni azért, hogy ezekkel való kapcsolatát megvédje, vagy hogy új hasonló, a nyersanyagellátást biztosító piacokat szerezzen. A földműves ország, amely maga termeli nyersanyagait és tápszereit, e legfontosabb termékek forrását otthonában találja fel, senkivel sem kell érte hadba szállnia; ennél fogva a földműves ország, ha benne a munka termelőereje elég nagy és a népesség magasabb jólétét biztosítani képes: jóval békésebb természetű, mint az exportindusztriális ország.

Ha Németország és a Monarchia vámszövetségre lép és azután megtörténik nálunk és Ausztriában a mezőgazdaságnak az a nagy fellendülése, amelyről előzőleg szó volt: úgy ennek következtében az egyesült Középeurópa sokkal kevésbbé lesz exportindusztriális terület, mint a milyen a háború előtt volt, — mert képes lesz arra, hogy tápszer- és nyersanyagszükségletének túlnyomó részét belföldi termelés útján fedezze; tehát nem fog rászorulni arra, hogy nyersanyag-biztosító piacokért háborúkat folytasson. (Úgy, mint most; mert hiszen a világháború egyik főoka Németország és Anglia ipari versengése.)

Nagyon valószínű, hogy ez a békét nagymértékben biztosító állapot, ha létrejő, állandósulni fog, vagyis hogy Középeurópa azután már nem fog visszafejlődni exportindusztriális imperiummá. Csak az esetben történhetné meg ez, ha a középeurópai népesség nagyon elszaporodnék, s a mezőgazdasági haladás viszont megakadna, úgy hogy újból nyersanyaghiány állna be. Ám a népszaporodás, épen napjainkban, a születések számának csökkenése folytán, gyengülő irányzatot vett, a mezőgazdasági haladás terén pedig, épen az újabb időben, az agronómia fellendülése nagyon kedvező perspektívát tárt fel. Ez a két körülmény együttesen a mainál jobb, békésebb korszakot ígér.

Ez a döntő szempont abban a tekintetben, hogy Középeurópa békés vagy háborús alakulat lesz-e. Nem helytálló Rónai érvelése, amely szerint Középeurópa háborús alakulat lesz: mert ha valami megalkotja, ez csupán a katonai érdek lehet és az alkata, mely egy állam hegemoniáján fog nyugodni, szükségképen katonai szerkezet. Hogy valamely politikai alakulat háborús vagy békés természetű-e, az nem attól függ, hogy milyen érdekek hatása alatt, milyen csoportok vagy osztályok vezetésével jött létre, hanem attól, hogy belső gazdasági fejlődésének milyen a tendenciája, hogy ez a fejlődés az expanziótörekvések okaira fokozóan vagy csökkentően hat-e? A Középeurópa területén megállapítható fejlődés-tendenciák azonban békésebb természetű gazdasági és társadalmi állapot felé mutatnak.

A most folyó háború tapasztalataiból le lehet vonni azt a tanulságot, hogy amennyiben Németország mellett egy hozzá hasonlóan

gazdag és erős Ausztria-Magyarország állna: e két hatalom együttes ereje messze felülmúlná a többi négy európai nagyhatalomét. Már most, ha létrejö a középeurópai vámszövetség: az ezzel járó mezőgazdasági fellendülés elsősorban épen a Monarchia rohamos gazdagodását és erősödését fogja eredményezni. És ezzel létre fog jönni Középeurópa határai között egy olyan hatalom, amely túlsúlyban lesz Európa többi hatalmai fölött. Ez veszedelem volna Európa békéjére és népeinek szabadságára az esetben, ha ez új alakulásban az expanzív tendenciák erősek maradnának. Am épen az a várható mezőgazdasági föllendülés, amely az új világhatalmat Európában túlsúlyra emelni van hivatva: természeténél fogva olyan, hogy az expanzív tendenciákat okvetlenül erősen csökkentenie kell.

Meg kell gondolni azt is, hogy Középeurópa területe ötször akkora, mint Nagybritanniáé. Ha ezen óriási területen ki fog alakulni olyan kultúra, amely színvonal dolgában túlemelkedik az angol kultúrán is (már pedig a megállapítható fejlődéstendenciák azt mutatják, hogy így lesz): akkor ez a tömegénél és minőségénél fogva egyaránt óriási kultúra nagy vonzóerőt fog gyakorolni Nyugat felé. A nyugati hatalmak egy náluk több tekintetben alacsonyabb kultúrájú Középeurópa ellen szövetkezhetnek az orosz cárizmussal, de egy náluk magasabb kultúrájú Középeurópával szemben nem tehetnék ugyanezt.

Mindezek az előadott igazságok persze nem volnának igazak, ha a mi korunk dekadens kor volna, — ha az európai társadalom fejlődése minden országban a militáris tendenciák fokozódása felé haladna, — szóval, ha a mai kor olyan történelmi időszak volna, mint például Görögország és Róma hanyatlásának korszaka.

Ámde azt a nézetet, hogy a mi korunk esetleg talán dekadens korszak is lehet, semmiféle tárgyi ok nem támogatja. Politikai hanyatlásnak mindig gazdasági hanyatlás az alapja: a mi korunk azonban gazdaságilag — tagadhatatlanul — emelkedő korszak. Emelkedését a tudományos termelőtechnika haladása hordozza és semmiféle olyan ellentendencia nem mutatkozik, amelyből az emelkedés várható megszűnésére következtethetnénk.

A tudományos termelőtechnikának körülbelül kétszáz év óta megindult kibontakozása történelmi szükségszerűség, — tehát hasonló szükségszerűség az a gazdasági emelkedés is, mely korunk technikai haladását kíséri. Mivel pedig a gazdasági emelkedés politikai emelkedésre vezet, ennek államközi megjelenés-formája pedig az integráció, a kis egységek összetevődése nagyobb egységekké: nyilván a történelmi szükségszerűségben gyökeredzik a középeurópai integráció is, mely a mai politikai vajúdas homlokkerében áll.

De felhozzák: még ha igaz is, hogy a mi korunkban végbe kell mennie egy nagy integrációnak, mi bizonyítja, hogy annak épen a Monarchia és Németország egybekapcsolódásából kell előállnia? Hátha Németországnak Oroszországhoz vagy Franciaországhoz, hátha Ausztria-Magyarországnak Oroszországhoz való kapcsolódása az, aminek a fejlődés legközelebbi étapeja gyanánt el kell következnie?

Nos, az integráció történelmi folyamatának azért kell ezidőszerint épen Középeurópában — és nem másutt — végbemennie, mert

Európa gazdasági haladásának itt van a fókusza. Európa egyetlen nagyobb területén sincs felhalmozva a gazdasági haladásnak annyi helyzeti energiája, mint éppen Középeurópa két nagy birodalmában.

Az emberiség nagyobb békéje és jóléte felé irányuló történelmi haladás most következő étape-ja: Középeurópa. Az Európai Egyesült-Államok megszervezése: jámbor óhajtás, amely mindnyájunk szívéből jön, de a tényleges viszonyokban egyelőre még nincs gyökere. Giesswein képviselő úr felszólít bennünket: legyünk amerikaiak, — teremtsük meg Európa földjén az államoknak azt a békés szerveződését, amelyet Amerikában látunk. Szép és rokonszenves kívánság: de ahhoz, hogy amerikaiak lehessünk, szükségünk volna mindenekelőtt arra, hogy a dolgozó nép nagy tömegeinek jóléte és gazdasági függetlensége dolgában ne álljunk sokkal alsóbb színvonalon, mint az amerikaiak.

VII. A most folyó vitában azt hangoztatták egyes felszólalók, hogy a demokrácia főleg az iparhoz kapcsolódik, és mivel a Németországgal való vámszövetség a magyar iparfejlődést megakasztaná: ezzel Magyarország demokratikus fejlődésének is nagy károkat okozna. Ez az ellenvetés tulajdonképpen tárgyaltalan: mert hiszen kimutattuk, hogy Középeurópa kialakulása a magyar iparfejlődést nem hogy hátráltatná, hanem inkább nagymértékben előmozdítaná. Még is vizsgáljuk meg közelebbről.

Hogy valamely országban van-e demokrácia, vagy nincs: ez nem az ország ipari vagy mezőgazdasági jellegétől függ, hanem a gazdasági jólét mértékétől. Ahol sok a tisztességes jövedelmű és gazdaságilag független egyén: ott demokrácia van, — ahol az emberek nagy tömege szegény és gazdaságilag nem független: ott nincs demokrácia. A nyugati iparosországok nem azért demokratábbak, mert iparosok, hanem azért, mert gazdagok, — viszont Oroszországban, Romániában, Törökországban nem azért hiányzik a demokrácia, mert agrár országok, hanem azért, mert a földművelés, amelyből élnek, csekély termelőképességű. Ha azonban valamely országban termelőerős földművelés van: ott kialakulhat a demokrácia a földművelés alapján is.

Amint ez megtörtént pl. Dániában. Ezt az országot a vitában az iparos országok közé sorozták ugyan, azonban helytelenül. Hogy valamely ország inkább iparúzó vagy inkább földműves karakterű-e: azt abból állapíthatjuk meg, hogy hány földművelő és hány iparos él benne. Dániában, az 1911. évi census szerint 513,000 mezőgazdasági kereső és 297,000 ipari kereső él, vagyis 100 földművesre jut 58 iparos. Ez az ország tehát, fejlett mezőgazdaságánál fogva, iparosodottabb ugyan, mint pl. Magyarország, ahol 100 földművesre csak 28 iparos jut: azonban még sincs gazdasági életében az iparnak oly nagy jelentősége, mint a földművelésnek. Ami kitűnik külkereskedelméből is. Ennek eredményei szerint Dánia mezőgazdasági termékeket exportáló és iparcikkeket importáló ország, tehát ezt az országot inkább lehet földműves- mint iparosjellegűnek tekinteni.

A világnak ezidőszere szerint talán legtisztább demokráciáját Izland szigetén találjuk fel, amelynek lakossága főleg a szép és kitűnően

mivelt réteken folytatott gazdálkodásból él. Izland lakossága 1901-ben (a dán statisztika adatai szerint) 78,000 lélek volt — ebből tisztán földműves 42,000 lélek, földműves és halász 10,000, tisztán halász 9000, iparúzó 4000 lélek. Tehát a népesség, e számok szerint, legnagyobb-részt földművelésből, kis részben halászatból él, s ipar alig van. Hogy a földművelés szép termelőereje dacára Izland szigetén ipar nem fejlődött: ennek, egyebek között, egy nagyon érdekes oka van. Az izlandi ember annyira megkívánja a személyes függetlenséget, hogy nem megy gyári munkásnak, mert nem hajlandó magát a kapitalisztikus gyári üzem fegyelmének alávetni; míg a földművelésben, mint kisbirtokos vagy akár mint kisbérlő, sokkal függetlenebb helyzetet élvez. Itt tehát azt látjuk, hogy a demokrácia egy igen magas mértékével a kisbirtok alapján űzött termelőerős földművelés jobban összefér, mint a kapitalisztikus alapon űzött ipar.

Hasonló tanulságot vonhatunk le egy másik félreeső szigetország, Új-Zéland példájából. Ennek az országnak 1 millió lakosa van; az összes kereső népesség száma 450,000, ebből 124,000, vagyis 29% östermelő, 134,000 pedig iparos. Az iparúzók száma tehát nagyobb, mint a mezőgazdasági népessége; — mindamellett ennek az országnak mezőgazdasági karaktere van annyiban, amennyiben mezőgazdaságának termelőereje lehetővé teszi, hogy saját erős iparosodottsága dacára nyersanyagokat exportáljon és iparcikkeket importáljon. Évenként és fejenként körülbelül 200 márka értékű mezőgazdasági terményt visz ki és hasonló értékű ipari terméket visz be: ami óriási kivitel, illetőleg behozatal. Kitűnik ebből, hogy korunknak ez a legfejlettebb demokráciája hatalmas termelőerejű mezőgazdaság talapzatán lehetett azzá, aminek ismerjük.

Már most a legérdekesebb az, hogy Új-Zélandban épen a századforduló óta letelt 15 év, amikor a demokrácia erőteljesen kibontotta szárnyait, nem iparosodás korszaka volt, hanem ellenkezőleg: az iparosodás megakadásának időszaka. Új-Zéland területén 100 mezőgazdasági keresőre jutott 1896-ban 115 iparos és bányász; 1901-ben 127, 1911-ben 126. Tehát míg 1901-ig előrehaladt az iparosodás: azután már megakadt. E jelenség oka abban a körülményben rejlik, hogy, a demokrácia haladásával párhuzamosan, az ipari szakszervezetek oly mértékben függetlenítették tagjait a munkaadóktól, hogy az egyéni függetlenségnek ezt a mértékét a kapitalisztikus gyárüzem már csak nehezen bírja meg, s ugyanakkor a földművelés — a parcellázással kapcsolatban — megadja a munkásnak a függetlenebb elhelyezkedés lehetőségét.

Az előadottakból levonhatjuk azt a következtetést, hogy az ipar a demokrácia számára nagyobb lehetőségeket nyújt, mint a fejletlen mezőgazdaság: de nem oly nagyokat, mint a magasabb termelőerejű mezőgazdaság.

Középeurópa létrejövetele Magyarországon a ma uralkodó fejletlen, szegényes földművelést fejlett, gazdag földműveléssé alakítaná át és egyúttal az ipart is fellendítené. Hogy ebből nem következhetik más, mint a jobbjövedelmű és önállóbb helyzetű

egzisztenciáknak Magyarországon való megsokasodása: az magától értetődik.

Azonban, mondják, valami kedvünkre való demokrácia mégsem fog itt kialakulni, mert német befolyás alá kerülünk! Már pedig „a német demokrácia a minimuma annak, amelyet oly nagy kulturális és gazdasági fejlettség mellett a demokrácia terén ma el lehet érni”.

Lehet, hogy ez igaz, lehet, hogy nem. De még ha igaz volna bizonyos, hogy ha nekünk, mint a demokrácia híveinek, választanunk kellene: inkább választhatnók a gazdasági virágzást a demokrácia velejáró minimumával, mint a gazdasági tespedést a demokrácia velejáró maximumával. Egyébiránt a jelek arra mutatnak, hogy Németország demokratikus fejlődése a háború után jóval intenzívebb lesz, mint előzőleg volt.

Ha Magyarországon gazdasági jólét keletkezik: a demokratikus irányok a siker jóval nagyobb kilátásával vehetik fel a harcot eszményeikért, mint különben. És ha Szende Pál azt mondja: „Hiába reménykedünk, hogy ezt a feladatot Németország (a mai Németország vezetőkörei!) fogják helyettünk elvégezni. A magyar demokráciát csak a magyar polgárság és munkásság teremtheti meg.” — erre csak azt lehet felelni: igaz, hogy a magyar demokráciát csak a magyar polgárság és munkásság teremtheti meg: de az is igaz, hogy a polgárság és munkásság helytelen politikát követ, ha feladatát önmaga számára megnehezíti — már pedig ezt teszi, ha felhasználatlanul hagyja a legkitűnőbb konjunktúrát, amely a magyar demokrácia számára valaha is kínálkozott.

Kunfi Zsigmond:

Miután a vitának jóformán minden résztvevője a maga szempontjából külön előadói referátumot tartott, a szokásos tanácskozási zárszónak ebben a vitában sem jogossága, sem technikai lehetősége nincsen meg. Ezért arra fogok szorítkozni, hogy az alapvető kérdésekre nézve a vitában felmerült ellentétes felfogásokat állítsam egymással szembe, jelezve röviden a saját álláspontomat, amelyet az elhangzott felszólalások nem módosítottak.

Noha többen kétségbevonják, mégis úgy vélekedem, hogy az itt lefolyt vita elsősorban politikai természetű volt: arra szolgált, hogy Magyarország demokratikus pártjai és erői számára a Középeurópa kérdésével kapcsolatos célkitűzés munkáját végezze el. Miután a célkitűzés mindig csak valamely értékítélet alapján lehetséges, az értékítéleteknek pedig a tudományos megismerés mindig csak egyik s nem is legfontosabb eleme sok más mellett: merőben tudományos megfontolások alapján ez a kérdés nem dönthető el megfelelőbbétehetően módon. Már pedig azok, akik Középeurópa kérdései a történelmi szükségszerűség, a kikerülhetetlen fejlődés követelésének állították oda, ezzel a jelzéssel kellett álláspontjukat. Ezért felvetem azt a kérdést: mi értelme és mekkora érvényességi köre van ily természetű, a jövőre vonatkozó megoldások területén a szük-

ségszerűségnek. — Ez volt a vita első, ellentétes megítélésben részesülő kérdése.

1. Alapjában véve minden, ami a világon van, volt és lesz, szükségszerű, mert hiszen a szükségszerűségnek az elégséges ok alapján való történés az értelme, s hogy mi szükségszerű, az csak a történés után derül ki. Ily értelemben minden, ami van, szükségszerű és ez a felfogás csak változata ama hegeli gondolatnak, hogy minden, ami van, észszerű is. Az általános determináltságnak ezzel a gondolatával azonban a politikában, amelyben cselekedni és célokat kell kitűzni, mit sem lehet kezdeni, mert eme felfogás alapján semmi szükség nincs agitálásra, felvilágosításra, mert hiszen minden amúgy is szükségszerűen úgy és nem másképpen történik. Amde, ha valamely adott politikai tervet a szükségszerűség bélyegével hoznak forgalomba s ezzel vagy el akarják a terv ellenzőit hallgattatni vagy a tudománytalanság vádját akarják rájuksütni: akkor az ily feltételes erejű követeléssel fellépőket nem árt figyelmeztetni az emberi értelem és tudományos megismerés korlátaira, amelyek egyetlen tudományágban sem olyan hatalmasak és szűk területet bezárok, mint a társadalmi történésssel foglalkozó szellemi alkotások területén. Hiszen a test és lélek kapcsolatának kérdése, minden lelki történésének ez az alapja, sem tekinthető tudományosan hiánytalanul megoldott kérdésnek; Fechner-Wundt psycho-fizikai paralellizmusa sem állottá ki az ismeretelmélet tűzpróbáját; lélektani szempontból a történelmi materializmust sem lehet egyébnek tekinteni, mint kísérletet a psycho-ökonómikus paralellizmus megmagyarázására, mint útmutatást arra nézve, hogy a gazdasági tények lelki tartalomává válva, mint az akarást befolyásoló motívumok miképpen hatnak nagy általánosságban a tömeg lelki életére. Emília Galottiban panaszkodik a festő, mennyi vész el a festői gondolatból, amíg az agyvelőből és szemből a kézig eljut: mennyivel több vész el a valódi vagy még inkább a vélt szükségszerűségekből, amíg kigondolódik vagy megfigyelődik elméjéből az élet kemény tényeinek sorában valóban tényekké válnak. Ha ezekkel a lélektani és belőlük következő ismeretelméleti megmondásokkal számot vet az ember; sokkal óvatosabban használja majd olyan bonyolult, bizonytalan jövődjű és nehezen áttekinthető társadalmi ténycsoporttal kapcsolatban, amilyen Középeurópa, a szükségszerűség fogalmát. Valamely adott társadalomban nemcsak egy irányú és egy értelmű szükségszerű irányzat van, hanem annyi, ahány alapvető szükséglete van a társadalomnak. Az ilyen értelemben felfogott szükségszerűségek rétegzettek: ami szükségszerű a nagytőkés számára, nem az a bérmunkás számára; ami szükségszerű a hódításra berendezett társadalmi szervek számára, nem szükségszerű a pacifista számára és így tovább. Középeurópában abban látják hívei a szükségszerűség bélyegét, hogy a modern államalakulás iránya a nagy államterületek kialakulása. A vitában már mások (Rónai Zoltán) rámutattak arra, hogy a történelem tanúságtétele ezen a téren nem egy-jelzésű, úgy hogy a szükségszerűség érvét még a történelmi indukciók alapján sem vehetik igénybe a Középeurópai gondolat hívei.

2. A szükségszerűségnek eme fogalmával függ össze a közép-európai gondolat híveinek az a második érve, amelyet különös élességgel Jászi képvisel, hogy ennek a szükségszerűségnek a háború a megvalósítója. Az érvelésnek ez a módja jogossá teszi annak a kérdésnek felvetését: minő szerepet töltött be és tölt be ma különösen a társadalmi fejlődés terén a háború? Vannak, akik úgy érvelnek, hogy bármennyire ellenkezik is erkölcsi érzésünkkel, kívánságainkkal, mégis el kell ismernünk azt, hogy a háború az emberiségnek nagyobb műveltség, nagyobb egységek, szóval a haladás magasabb foka felé való előrehajtója. Ezzel az okoskodással szemben azt lehetne mondani: abból, hogy a háború fontos szerepet töltött be a múltban, egyáltalán nem következik társadalomfejlesztő ereje a jelenben s még kevésbé a jövőre vonatkozólag. Legalább ugyanolyan joggal állítható az, hogy az emberiség fejlődött és a művelődés előrehaladt, noha háborúk voltak, mint az, hogy az emberiség haladt, mert háborúk voltak. Ha Középeurópa haladás és eme haladás megvalósításának háború a feltétele: az eszköz használata feltétlenül sokkal mélyebbre veti vissza az emberiséget, mint amennyire a cél a legkedvezőbb esetben is előre tudná vinni. A háború nem eszköz a társadalmi fejlődésben, nem különösen a világgazdaság és nemzetközi szolidaritás állapotának küszöbére eljutott XX. századbeli Európában. A háború megakasztja és hatékonyságukban felfüggeszti mindazokat az erőket, amelyeket a háború előtt a progresszív és demokrata eszmék harcosai, a szocialistákról nem is szólva, a társadalmi fejlődés egyedül igazi munkásainak tekintettek. Az a meggyőződés, hogy ez a háború Középeurópával vagy anélkül hosszú-hosszú időre visszavetette az európai művelődést. A háborúnak, mint az államok között való verseny formájának elismerése — s ennek elismerése nélkül nem tulajdoníthatok semmi társadalomfejlesztő hatást a háborúnak — együtt jár azzal, hogy az államot kell a legtökéletesebbnek, a fenmaradásra legalkalmasabbnak tekinteni, amelynek a legnagyobb sikerei vannak. Nemcsak isten tart a győztes bataillonokkal, hanem a szociológusok így gondolkodó csoportja is. Ezt a felfogást hangoztatta, szociológiai rendszerré emelve azt, a háború előtt a hollandi filozófus Steinmetz *Philosophie des Krieges* című igen elterjedt s e téren vezető munkájában. Középeurópa híveinek lelkivilágában, tudatosan vagy tudatlanul ott él ez a gondolat, a siker ígézé ereje előtt való behódolás, amely Németországra vonatkozó értékítéletük megváltozásának bizonyára egyik fontos alkotó eleme: a Németországgal való összeolvadás azért vált oly kívánatosá, mert Németország hihetetlen katonai sikereket vívott ki. Botország volna bárkinek tagadnia a németiségnek a világ kultúrájában munkával kivívott elsőrendű vezető szerepét; én is főképen a német kultúrának köszönhetem olyan-amilyen műveltségemet. De ez nem ok arra, hogy most a háború és a német *Kultur* dicsőítésében ne tartsunk mértéket s főképen nem ok arra, hogy megfeledkezzünk arról a jogos bírálatról, amelyről a demokratikus pártok és intézmények a háború előtt világszerte illették a német rendőrállamot, a félabzsolisztikus politikai rendszert, a junkerszellemet, szóval azt az egész politikai

légkör, amelyben egy Oldenburg von Januschau, aki egy porosz hadnaggyal és hét közlegénnyel minden pillanatban be akarja csukatni a német Reichstagot, megterem. A német politikai Eldoradó apostolait figyelmeztetni szeretném Hugo Preuss: *Das deutsche Volk und die Politik* című könyvére, a német politikai irodalomnak egyik legkitűnőbb művére, amely nem a nálunk divatos középeurópás német magasztalásnak, hanem a keserű önbírálatnak és önismeretnek német könyve.

3. A szükségszerűség társadalmi fogalmára és a háború társadalmi funkciójára vonatkozó nézeteltérések mellett másként ítélik meg a középeurópai gondolat hívei és ellenzői az államok kapcsolódásainak hatásait is egymásra, amely kapcsolódásnak a közeledés csak egyik különös, konkrét formája volna. Összehasonlítják a magyarországi és német köz- és kulturállapotokat, gazdasági viszonyokat s ezen az összehasonlítási alapon felvetik a kérdést: vajjon nem jelentene-e nagy haladást mindenképpen Magyarország számára, ha nálunk is ilyen állapotok volnának? Valóban, el kell ismerni: bármily kevésbé lehet is hajlandó a szocialista a német állapotokat minden téren mintaszerűeknek elismerni: Magyarország sokkal hátramaradottabb, semhogy ne lehetne számára haladás az, ami Németország számára reakció. Csakhogy teljesen alaptalannak kell tekinteni azt a feltevést, mintha az államoknak vámpolitikai vagy államjogi összekapcsolódása egyúttal a két állam belső, politikai, szociális, művelődési vagy gazdasági állapotainak kiegyenlítődéssel járna s a tényekkel ellenkezőnek azt a várákozást, hogy ez a kiegyenlítődéssel az elmaradott államot felemeli vagy közelebb hozza a fejlett állam színvonalához. Az angol demokraták állandó panasza az imperializmus ellen az volt, hogy a másfajtajú, elmaradott területekkel és népekkel való összekapcsolódás kolonc az anyaország fejlődésén; a demokratikus politika azért volt ellensége az annexióknak (Elzász), mert az annektált területeken uralkodó politikai rendszer szükségképpen megakasztja a szabadság és demokrácia felé való fejlődést az annektáló országban is. Általában az a meggyőződés, hogy az államok egymáshoz való viszonyának kérdése még igen kevésbé tisztázott, hogy az államok között is lehetségesek ugyanazok a kizsákmányolási viszonylatok, mint társadalmi osztályok vagy más társadalmi kategóriák között egyrészt, s másrészt azt hiszem, hogy az efajta összeolvadásoknál általában a vegyület vagy keverék szociális szempontból fejletlenebb elemei adják meg a keverék jellemvonását. A konkrét esetben ez azt jelentené, hogy Németország politikai fejlődésének lassúbbodása nagyobb volna, mint Magyarország politikai fejlődésének remélt gyorsulása. De azonfelül nacionalista gondolkodásmódnak tartom az olyat, amely ily kérdések megítélésénél kizárólag a saját országára gondol. Az internacionalista gondolkodás magyar embernek ennél a kérdésnél legalább oly lelkiismeretesen kell vizsgálnia azt a kérdést, minő hatása lesz e kapcsolódásnak Németországra? Ha igaz, hogy a Monarchia számára földrajzi helyzeténél fogva is a Németországgal való szorosabb kapcsolódás a legfontosabb, nem szabad megfelekezni arról, hogy nemcsak nekünk, hanem Németországnak is

vannak nyugati határai s aki az ezekkel való békés törődés gondja alól mentesíteni akarja Németországot, az rossz szolgálatot tesz az európai fejlődés ügyének, amelyet a nyugateurópai művelődés és demokrácia vezető nemzeteknek egysége szolgálhat a legjobban.

4. A vita középpontjában a gazdasági kérdések és a velük szükségképpen összekapcsolódó politikai megoldások állottak. Ezeket a kérdéseket a vita folyamán olyan részletességgel és az adatoknak olyan nagy tömegével világították meg mindkét álláspont hívei, hogy arra most kitérni nincsen lehetőség, valamint nincsen szükség arra sem, hogy a közeledésnek a pacifizmus kérdésével való összefüggésére az elmondottak után bárki is rátérjen.

Miután a vitát lényegében politikai természetűnek ítéltém, jogosnak tartom, hogy saját politikai álláspontomból kiindulva annak a nézetemnek adjak kifejezést, hogy a középeurópai gondolkör és mindazok a gyakorlati törekvések és elméleti megfontolások, amelyek belőle kiágaznak vagy hozzá elvezetnek, végső soron onnan származnak, hogy a háború sokak szemében fakóvá tette régi meggyőződések alapszínét és a siker szuggesztív színeivel festette csábítóra a háborúban diadalmaskodó konzervatív államtársadalmi hatalmi tényezők sajátos szempontjait. Középeurópa hívei nem bíznak a demokrácia erejében, különösen nem abban, hogy a magyarországi demokráciának lesz elég ereje kiharcolni azokat a gazdasági-forradalmi átalakításokat, amelyek nélkül a magyar földet nem lehet produktívabbá tenni. A demokrácia erejében való kételkedés: a reakció sok lelki rokonaivá teszi őket. A középeurópai gondolat hívei a háborút a társadalmi fejlődés motorának ismerik el, ezzel szükségképpen helyeselniük kell, ha következetesek, minden elmúlt és jövőendő fegyverkezést: ez a szál vezet tőlük a militarista gondolkodókhoz. A középeurópai gondolat hívei a nagy birodalmak, a nagy politikai és gazdasági területek kialakulásában az emberiségnek magasabb és tökéletesebb fokozat felé való fejlődést látják, ez a felfogás híd közöttük és az imperializmus között. S végül, mert a középeurópai gondolat magyar hívei nem gondolnak arra, hogy a világ békéje s így végső soron Magyarország jövője szempontjából is fontosabb Németország elhelyezkedése, mint Magyarország, mivel álláspontjuk — mulasztásainál fogva — szerfölött hasonlít a *Right or wrong, my country* állásponthoz: ez a módszerük fűzi őket össze a nacionalizmus hitvallóival, akikkel egyébként minden kérdésben szöges ellentétben állanak, egyébként csak úgy, mint a reakció, militarizmus vagy imperializmus politikusaival. De a középeurópai gondolkörre való hajlandóságuk, érvelésüknek módja, szempontjaik, mindez azt a benyomást teszik, hogy a háború szuggesztív eseményeinek hatása alatt beszüremlettek ilyenről egyébként ment gondolatvilágukba a konzervatív világfelfogásnak ezek az elemei, az uralkodó és népszerű eszmékkel szemben való ellenállásuk meggyöngyültebbnek látszik. *Das Jahr bricht an und Mars regiert die Stunde*, — ez a legbenső oka annak, amiért nem tudok megbarátkozni a középeurópai eszmével, amelyben ezeknek a törekvéseknek és a mögöttük lappangó világnézetnek leplek úttörőjét látom.

Szerintem a demokrácia számára nem az államok földrajzi határainak, hanem az osztályok hatalmi viszonyainak eltolódása és változása a döntő jelentőségű tény. Figyelmem azért nem annyira Európa földrajzi térképének, mint Európa szociális térképének jövődjő kialakulására irányul, mert e térkép tényei lesznek a demokratikus politika irányának, céljainak megszabói. S azt hiszem, hogy a társadalomnak a háború alatt és következtében végbemenő mélyreható átalakulása a népeesség, vagyoneletolódás, jövedelemmegoszlás terén Középeurópával vagy anélkül az osztályharcnak fokozott s eddig sehol meg nem volt erőit hívja majd életre.

Szabó Ervin alelnök:

Az előadó úr zárszava után nem volna más föladatam, mint hogy az illő köszönet kifejezésével berekesszem a vitát. Mégis a hangnak e vitában többször megnyilatkozott szenvedélyessége és kivált a most elhangzott szavak néhány megjegyzésre készítetek.

Senki sem várta, hogy ez a vita a résztvevők bármelyikét is eltérítse előre elfoglalt véleményétől, hogy az ő számukra egyáltalán mást eredményezhessen, mint ki-kinek a saját álláspontja tisztázását és az ellenfél nézetének megismerését. De épen ettől a tisztázástól várhattuk azt, hogy bizonyos túlzások és félreértések, némely, a rögtönzött és feszélyezetten vitakozásokban elkerülhetlenül elhamarkodott vagy eltorzult kijelentések ebben az előkészített vitában korrigálódnak, és hogy kiváltképen ki fog tűnni, hogy bizonyos, egymásnak tulajdonított szélsőségeket valójában senkisémm vállal magáénak. Joggal várhattuk tehát ebben a Társaságban folytatott vitától, hogy ki fog tűnni, hogy senki sem akar imperialista és militarista Középeurópát, sem másrészt szélső védővamos magyar politikát; hogy senki sem akar sem gazdasági, sem kulturális autarkiát, sem középeurópaít, sem magyart; hogy senkisémm akar germanizálást, époly kevéssé, mint magyar sovinizmust; hogy senkisémm hirdeti a német kultúra egyedülvaló fensőbbiségét, de nem a franciáét vagy angolét sem; hogy Középeurópa senki számára sem végső cél, épúgy mint nem *végső* rossz; és hogy egyáltalán nem „akarásról” van itten elsősorban szó, hogy a kérdést nem mint politikai pártprogramot tárgyalják, hanem tudományos, szorosabban társadalomtudományi problémáról, amelynek tisztázásában a vágyak és szenvedélyek érvényesülését mindenki lehetőleg elnyomja.

Meg kell vallanom, hogy ez a várakozás csak részben teljesedett, hogy a nézeteknek még ilyen irányú közeledése sem következett be. S e tekintetben kivált az előadó úr zárszava derítette föl a mélyreható különbségét főokát.

Ő szerinte a vita lényegében politikai természetű volt és ezért is a tudományosság igényével tetszelgő némely követelés annál kevésbbé volt érvényesíthető, mert maguk az úgynevezett társadalmi törvények és törvényszerűségek tudományos megalapozása egyelőre igen ingatag. Szerinte a történelmi szükségszerűség, a társadalmi fejlődés érvét általában is sem ismeretelméleti, sem induktív bizonyítékok nem

támogatják eléggé. Szerinte az értékítéleteknek tudományos kritériumuk nincsen s ezért az, aki például a háborút a társadalmi fejlődés tényezőjének ismeri el, nem objektív megismerés eredményét közli, hanem hitet vallott a militarizmus mellett. És ezért azok, akik elkerülhetetlennek látják némely, nekik előbb nem kedves társadalmi erő, például az imperializmus erősödését és ennek folytán a demokrácia gyöngülését, ezzel közösséget vállalnak a diadalmas iránnyal, kapitulálnak az erős, a népszerű, az uralkodó eszmék előtt és cserben hagyják a nekik azelőtt kedvest, de most gyöngét. Ezért jogosnak tartotta, hogy e Társaságban is Középeurópa kérdését csak saját politikai álláspontjából ítélje meg és Középeurópa híveit ebből a szempontból és a politikai vitatkozásokban szokásos hangon ítélje el.

Nem tagadhatom, hogy bármennyire számoltunk azzal, hogy az objektív igazságot ez a vita sem fogja kideríteni, a dolgok ez a szemlélete valamennyire meglepett. Ahhoz voltunk eddig szokva, hogy ép az a párt, amelyhez tartozónak az előadó úr vallja magát s amelynek szempontjából záróbeszédét fogalmazta, a tudományos jelzöt követeli magának, nem másért mint azért, mert azt tartja, hogy gyakorlati politikai követelése a társadalom tudományos megismerésén, s különösképen bizonyos, tudományosan megállapított társadalmi fejlődési törvényeken alapszanak. Legkevésebbé erről az oldalról vártattuk a társadalmi tudomány tagadását.

De nem várhattuk ebben a Társaságban egyáltalán. Mi az, ami ennek létjogosultságot ad? Politikai társaság vagyunk talán? Hisz ebben a Társaságban évek óta a legkülömbözőbb politikai pártok tagjai működnek békésen össze, a nemzeti munkapárttól a radikális és a keresztényszocialista pártig, a függetlenségítő a szociáldemokratáig. Hogyan lehetnének politikai egyesülés? Igazuk volna azoknak, akik ezt olykor szemünkre vetették?

Azt hiszem, nem fölösleges ily körülmények közt megállapítani, hogy ami ennek a Társaságnak jellegét adja, ami minden politikai közösségtől megkülömbözteti, ami megkülömböztetett létének egyedüli alapja, az az a közös meggyőződés, hogy van társadalomtudomány, Vagyis az, hogy vannak a társadalomnak törvényei, hogy van a társadalomban törvényszerűség. Mert a tudomány nem más, mint törvények kutatása és törvényszerűségek megállapítása a jelenségek bonyodalmas és zavaros összevisszaságában. Ennek a föladatnak közös erővel, ha különböző utakon is, szolgálata az, ami e Társaság tagjait együtt tartja. És ennek a közös föladatnak, az objektív megismerésnek érdekében lehet együttműködniük a legkülömbözőbb politikai meggyőződésűeknek, és nemcsak lehet, de kell is kívülhagyni minden szubjektív politikai vágyat és akarást.

Mert nem tudomány a társadalmi vizsgálatok terén sem az, amely nem ugyanazzal az elfogulatlansággal, nem ugyanazzal csak az igazságra irányított tekintettel szemléli a jelenségeket, mint a természettudós a nagyító üvege vagy bonckése alá tartozókat. Kétségkívül a társadalmi jelenségek kutatójának ez az objektivitás sokkal inkább nehezebbre esik. De aki nem képes arra, hogy a társadalom bármely jelenségét elsősorban ne érzelmeivel: gyűlöleteivel és szeretéseivel,

érdekeivel és vágyaival asszociálja, hanem *sine ira et studio* az igazság megismeréséért szemlélje, akár kedves e megismerés személyének, akár nem, — az jobb, ha meg sem próbálja.

Mi azonban, ebben a Társaságban, eddig legalább, azt hittük, hogy ez lehetséges. Azt hittük, hogy lehet valaki egyénileg minden szolgaságnak esküdt ellensége, s ennek ellenére elismerheti azt — ha kutatásainak előzményei ezt a következtetést követelik —, hogy például a rabszolgaság, bármennyire ellenkezzék a mai ember minden morális érzésével, valamikor fejlődési tényező volt az emberiség életében; hogy valaki teste és lelke minden ízével irtózhat az erőszaktól és a vértől s azért — ha a társadalom bizonyos változásaiban részét ilyennek vagy amolyannak ismerte meg — a háborúnak társadalmi szerepét fontosnak ítélni; hogy lelkesedhetik valaki a népek testvéresüléséért, szívébe zárhatja az egész emberiséget, de — ha a népek múlt vagy mai történetében azt látja, hogy a nemzetekre szaggatottság bizonyos társadalmi körülmények közt általános, tehát objektív jelenség, azt ugyanazon körülmények közt szükségképpeninek, tehát objektíven indokoltnak ismerje el.

És ha lehetségesnek tartjuk a társadalom jelenségeivel szemben ezt a magatartást, és ha az objektív megismerés csakugyan enged látunk állandó összefüggéseket vagyis törvényeket, akkor nem zárkozhatunk el semmiféle társadalmi törvényszerűség föltevése elől, ha az a tudomány módszerei szerint kellően meg van okolva.

A törvényszerűségek között különösen egy volt, amely a legmélyebben hatotta át a társadalom tudományát és amelynek alapján eddig e Társaság tagjainak nagy része is állott: értem a fejlődés törvényét.

Azt tartottuk eddig, s ez volt legtöbbünknek tudományos meggyőződése — anélkül, hogy ez bárkit is kötelező hitvallás vagy dogma lett volna — hogy a társadalomban törvényszerű fejlődés van. És mert ezt tartottuk és mert tudományos kutató módszerünk az volt, hogy a társadalom egyes jelenségei közt fejlődési fázisokba való besorozásukkal igyekeztünk rendet teremteni, új összefüggéseket, tehát új törvényeket fölfedezni, és a társadalom tényeit a fejlődésben való szerepük szerint osztályoztuk és minősítettük fontosaknak vagy kevésbé fontosaknak, és mert társadalmi értékkiteleteinket, vagyis politikánkat is a vonatkozó tények fejlődési jelentőségére alapítottuk — azért hittük, hogy ebben a Társaságban tudományos funkciót végzünk, hogy társadalmi tudományt, szociológiát művelünk s hogy ezért joggal hivatkozhatunk azokra a nevekre, amelyeknek fényességet tudományos alkotásaik adnak, joggal hivatkozhatunk Comte, Spencer, Darwin, Marx nevére. És csakis ezért hittük, hogy ha egyénileg esetleg politikát is csinálunk, nem szakadtunk el a társadalomtudománytól és még kevésbé kell azt megtagadnunk, ha politikánkban, vagyis a társadalom jelen berendezésével és jövő alakításával szemben gyakorolt bírálatunkban és cselekvő állásfoglalásunkban magasabb társadalmi szükségyszerűség szava érvényesül.

Mert nem lehet kitérni az elől: aki fejlődési irányt mond, az szükségyszerűséget is kell hogy mondjon. Hogy volna

fejlődési irány lehetséges, ha csak egyéni akarat és egyéni önkény volna? Ha pedig egyéb erő van, amely irányt szab, akkor az egyéni akarat és cselekvés annak szükségképen alá van rendelve.

Azt jelenti-e ez, hogy az egyéni akaratnak és célkitűzésnek a társadalomban és a társadalmi fejlődésre hatása nincs, hogy az a társadalmi törvényszerűségek, tehát a társadalmi összefüggések közt nem szerepel hatóként?

Vannak csakugyan, akik a társadalmi fejlődést teljesen mechanisztikusan fogják föl és az emberi lelket kikapcsolják belőle. Ezt az álláspontot is lehet tudományosan képviselni. De én nem emlékszem, hogy e vitában a szükségszerű fejlődés elméletét képviselők között egy is volna, aki valaha is vallotta volna, hogy a társadalomban ugyan minden törvényszerű, csak éppen az emberi akarat és cselekvés nem kapcsolódik a társadalmi összefüggések láncolatába; sőt arra kell emlékeztetnie, hogy éppen ez oldalról történt e vitában utalás arra a háborús tanulásra, hogy az objektív társadalmi tényezők közt nagyobb szerepet játszik az egyéni célkitűzés és akarat, mint azt eddig sokan megengedni hajlandók voltak.

De éppen azért, mert senki komoly ember nem hitte eddig sem, hogy a szociológiában megtalálták a bölcsek követ, mely minden problémát megold, hanem csak törvényszerűségekről, fejlődési irányokról beszéltünk, és mert azt tartottuk, hogy ezekre az emberi akaratnak is befolyásuk van, azért nemcsak megengedhetőnek láttuk, hanem egyenesen tudományos és erkölcsi kötelességünknek éreztük mindenkor, hogy akár a legaktuálisabb politikai kérdést is e Társaság munkájába bevonjuk. Mert azt hittük: társadalmi jelenség tárgyalása tudományosságának nem az a kritériuma, aktuális-e vagy sem, politikai pártok programjának részét teszi-e vagy sem, csoportérdekekbe ütközik-e vagy sem, hanem egyedül az: ez aktuális érdekek vagy érdeklődések szempontjából nézi-e valaki vagy pedig azoknak a társadalmi elméleteknek szempontjából, amelyek bár tökéletlenek, bár korántsem magyarázzák meg kielégítően a társadalom minden jelenségét, mégis egyetlen iránytűnk ebben a rengetegben.

Ezért hittük, hogy Középeurópának aktuális kérdését is aggodalom nélkül vonhatjuk e Társaság vitái közé, bármennyi ellentétes érzés, érdekek és szenvedély kapcsolódott már előzőleg hozzá.

Ennyit és semmi egyebet nem jelent az a követelés, hogy ebben a Társaságban minden politikai kérdést is csak tudományosan legyen szabad tárgyalni. Mert ha ezt jogosnak el nem ismerjük vagy lehetetlennek tartjuk, akkor magának a Társadalomtudományi Társaságnak létjogosultságát vonjuk kétségbe. Én meg vagyok győződve, hogy még sok vita lesz aktuális kérdésekről ebben a Társaságban, amely rá fog cáfolni arra az új tételre, hogy nincs különbség tudomány és politika közt és hogy nincs tudományos politika.